

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
SOCIOLOĢIJAS NODAĻA

**IEDZĪVOTĀJU FINANŠU PRATĪBA
UZKRĀJUMU VEIDOŠANĀ**

MAĢISTRA DARBS

Autors: **Līva Kauķe**

Studenta apliecības Nr.: lk11055

Darba vadītāja: Dr. sc.soc. Līga Rasnača

RĪGA 2016

Anotācija

Maģistra darba mērķis ir noskaidrot iedzīvotāju finanšu pratību uzkrājumu veidošanā. Iedzīvotāju rīcība un iespējas uzkrājumu veidošanā tiek skatītas no socioloģijas un finanšu uzvedības skatupunkta, lai analizētu ne tikai racionāli izvirzītus faktorus, bet arī indivīda un sabiedrības mijiedarbību un sociālos tīklus. Apzinot iedzīvotāju prasmes izvērtēt dažādus uzkrājumu veidus atbilstoši personīgajām iespējām, plānot nākotni un apzināties iespējamus riskus, iespējams izvirzīt priekšlikumus piemērotiem finanšu pratības un uzkrājumu veidošanas veicināšanas pasākumiem dažādās sociālās grupās. Maģistra darbā tiek analizētas gan intervijas ar ekspertiem, gan iedzīvotāju aptauju rezultāti. Kā tiek atklāts darba gaitā, finanšu pratība var būtiski uzlabot iedzīvotāju finansiālo labklājību un veicināt uzkrājumu veidošanos.

Atslēgvārdi: finanšu pratība; uzkrājumi; uzkrājumu veidošana; ilgtermiņa plānošana.

Annotation

This master's thesis aims to ascertain financial literacy in peoples saving habits. Peoples possibilities and behaviour in savings are looked at from a sociological and behavioral finance point of view, to analyze not only rational factors, but also the interaction between the individual and the community as well as social networks. By identifying people's skills in evaluating different types of saving possibilities in accordance with their personal opportunities, long-term planning and being aware of potential risks, proposals can be put forward for appropriate financial literacy and saving decision promotion in various social groups. Expert interviews and population surveys are examined in this master thesis. As is revealed, financial literacy can significantly improve people's financial well-being and promote saving.

Keywords: financial literacy; savings; saving habits; long-term planning.

SATURS

Apzīmējumu saraksts.....	5
Ievads.....	6
1. FINANŠU UZVEDĪBA UN LĒMUMU PIENĒMŠANAS PROCESS.....	11
1.1. Finanšu uzvedības teorētiskā interpretācija	12
1.1.1. Socioloģiskais skatījums	12
1.1.2. Uzvedības ekonomikas skatījums	19
1.2. Finanšu pratības teorētiskais skatījums.....	28
1.3. Uzkrājumu jēdziens teorētiskajā skatījumā	34
1.3.1. Finanšu uzvedība uzkrājumu veidošanā.....	35
1.3.2. Uzkrājumu veidošana noteiktas grupas ietvaros	38
2. UZKRĀJUMU VEIDOŠANA LATVIJĀ.....	45
2.1. Uzkrājumu līmeņa izmaiņas Latvijā un ietekmējošie faktori	45
2.1.1. Ienākumu līmeņa izmaiņas kā uzkrājumus ietekmējošais faktors	47
2.1.2. Patēriņa līmeņa izmaiņas kā uzkrājumus ietekmējošais faktors	48
2.1.3. Finanšu aktīvu struktūra un izvietojums	54
2.2. Finanšu pratības attīstība Latvijā	56
3. METODOLOĢIJA	62
3.1. Pētniecības metožu izvēles pamatojums.....	62
3.2. Datu apstrāde un analīze	68
4. JAUKTĀ PĒTĪJUMA PAR UZKRĀJUMU VEIDOŠANU REZULTĀTI UN DISKUSIJA .	71
4.1. Ekonomiskā situācija valstī un valsts regulējums.....	71
4.2. Finanšu produkti un pakalpojumi uzkrājumu veidošanai	74
4.3. Budžeta plānošana un kontrole	78
4.4. Izglītība un iedzīvotāju informētība.....	80
4.5. Uzkrājumu veidošana.....	84
4.6. Ilgtermiņa plānošana	88
4.7. Kredīti un parādsaistības.....	92
4.8. Uzkrājumu veidošana dažādās iedzīvotāju grupās	96
SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI	100
IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI.....	104

1. Pielikums. Patēriņa izdevumu struktūras salīdzinājums mājsaimniecībās.....	112
2. Pielikums. Mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūra Igaunijā un Lietuvā	114
3. Pielikums. OECD PISA 2012 rezultāti	115
4. Pielikums. Respondentu sociāli demogrāfiskais profils.....	116
5. Pielikums. Sasniegtās izlases salīdzinājums ar statistiku par iedzīvotājiem	117
6. Pielikums. Datu analīzes rezultāti ar SPSS programmu.....	118
7. Pielikums. Intervijas transkripts	126

Apzīmējumu saraksts

CSP – Centrālā statistikas pārvalde;

EEZ – Eiropas Ekonomiskā Zona;

ES – Eiropas Savienība;

FKTK – Finanšu un kapitāla tirgus komisija;

IzM – Izglītības un zinātnes ministrija;

NVS – Neatkarīgo Valstu Sadraudzības valstis;

OECD – Organisation of Economic Cooperation and Development (EN), Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (LV);

OECD PISA – OECD Programme for International Student Assessment;

PTAC – Patērētāju tiesību aizsardzības centrs;

SES – Sociālekonomiskais stāvoklis;

Ievads

Mūsdienās pieaug finanšu lēmumu skaits, kuri cilvēkam jāpieņem. Palielinās finanšu produktu un pakalpojumu klāsts un sarežģītības līmenis, un ar tiem saistītie riski. Garāks mūžs nozīmē ilgāku pensijas periodu, pieaug veselības aprūpes un izglītības izmaksas. (OECD PISA, 2012, 7.lpp). Šo un citu apstākļu rezultātā lielākā atbildība par finanšu lēmumiem gulstas uz pašiem cilvēkiem, un indivīdiem ir jābūt pietiekami izglītotiem, lai izvērtētu piedāvājumu (Titko, Ciemleja, Lāce, 2014, 4.lpp).

Lai padarītu skaidrāku lomu, ko spēlē iedzīvotāju attieksme pret finansēm, uzvedība un pieredze, ir attīstījies jēdziens „finanšu pratība”. Ar finanšu pratību tiek saprastas zināšanas un izpratne par finanšu jēdzieniem un risku. Tā ir prasme, motivācija un pārliecība izmantot šīs zināšanas praksē, lai pieņemtu efektīvus lēmumus, uzlabojot savu finansiālo labklājību (OECD PISA, 2012, 13.lpp). Finanšu pratība sniedz labumu patērētājiem, finanšu sistēmai un ekonomikai kopumā (Titko, Ciemleja, Lāce, 2014, 4.lpp). Efektīvu finanšu lēmumu pieņemšana šodien, dod iespēju pasargāt sevi un savus tuviniekus no nākotnes nedrošības.

Uzkrājumu veidošana ir nozīmīga gan pašreizējās finansiālās nodrošinātības uzturēšanai, gan nākotnes plānu īstenošanai. Naudas līdzekļu rezerves var pasargāt ekonomisko satricinājumu apstākļos, kā arī nodrošina zināmu neatkarību no valsts sociālā atbalsta sistēmas. Lai veidotu uzkrājumus, indivīdiem ir jāapzinās un jāizsaka prognozes par mainīgajiem nākotnē - no veselības apdrošināšanas un pensijām, līdz procentu likmēm un paredzamo inflāciju. Jāveic kalkulācijas, kurām nepieciešams, kā minimums, saprašana par pamatjautājumiem personīgo finanšu plānošanā, piemēram, izdevumu regulāru uzskaiti, lielāku pirkumu plānošanu u.c.

Saskaņā ar Latvijā veiktiem pētījumiem un statistikas apsekojumu 36% no aptaujātajiem iedzīvotājiem, zaudējot savu galveno ienākumu avotu, spētu izdzīvot bez aizņemšanās nedēļu vai pat īsāku laika periodu. Kopumā 88% no aptaujātajiem no saviem pašreizējiem uzkrājumiem nespētu izdzīvot ilgāk par 3 mēnešiem (FKTK, 2015, 16-17.lpp). Ja 70,2% Latvijas mājsaimniecību galvenais ienākumu avots 2014.gadā bija darba alga, šādi rezultāti var liecināt par ilgtermiņa plānošanas trūkumu un nespēju apzināties iespējamos riskus (CSP, 2014). Neviens nav pasargāts no iespējamām veselības problēmām vai darba zaudēšanas, kā rezultātā atgriešanās darba tirgū var būt apgrūtināta. Šiem cilvēkiem krīzes gadījumā veidosies parādi vai būs jāgriežas pēc palīdzības pie valsts. Protams, sabiedrības daļu, kura dzīvo no ļoti ierobežotiem līdzekļiem ar nelielu (bieži neesošu) iespēju uzkrāt, nebūtu objektīvi salīdzināt ar augsti atalgoto iedzīvotāju

daļu. Tomēr prasme pārvaldīt savas finanses sekmētu ilgtermiņa plānošanu, jo bieži tiek dzīvots “*no dienas - dienā*”, kā arī veicinātu ne-optimālu aizņēmumu samazināšanos (ātrie kredīti, lombardi) vai izvairīšanos no augstām banku komisijas maksām.

Uzvedības ekonomikas pētnieki, kas pievērsušies uzkrājumu veidošanas ietekmējošiem faktoriem, izdala divus galvenos faktoros, kuru ietekmē iedzīvotāji neveido uzkrājumus: cilvēku finansiālais analfabētisms un nepacietība. Pirmkārt, par finansiālo analfabētismu (*financial illiteracy*) tiek uzskatīta nespēja saprast vienkāršus ekonomiskus jēdzienus un veikt tādas matemātiskas darbības, kā, piemēram, procentu aprēķināšana, kas cilvēkiem liek pieņemt ne-optimālus finansiālus lēmumus (Lusardi, Mitchell, 2014, 11.lpp). Otrkārt, iedzīvotāju vājo uzkrāšanas tendenci skaidro ar cilvēku nepacietību vai “tagadnes - nepacietību” (*impatience or present-bias*), jeb atsevišķu cilvēku izvēle par labu tūlītējam gandarījumam (*instant gratification*) nevis lielākam ilgtermiņa ienesīgumam (Hastinga, 2010, 4.lpp).

Nemot vērā jau pieminēto strauji mainīgo cilvēku ikdienu, kad informācijas piesātinājums, preču un pakalpojumu klāsts ir tik liels un kārdinājumu tik daudz, aizvien grūtāk ir atturēties no impulsa “iegūt, iztērēt vai izbaudīt nekavējoties”. Tomēr pārdomāta savu resursu apguve un ilgtermiņa plānošana, var veidot stabilu pamatu finansiālai izaugsmei. Tādēļ iespējams secināt, ka finanšu prasme ir pamats jebkura indivīda labklājībai. Tiem apvienojoties mājsaimniecībās, veicot pārdomātus un uz zināšanām balstītus ilgtermiņa lēmumus, nepakļaujoties “mirkļa vājumam”, veidojas stabila un uz izaugsmi orientēta makroekonomiskā vide, kas ir pamats jebkuras valsts attīstībai, ekonomiskajai nodrošinātībai un neatkarībai.

Iedzīvotāju uzkrājumu veidošana lielākoties ir pētīta no ekonomistu un finansistu perspektīvas. Latvijas Bankas ekspertu 2009.gada pētījumā “Uzkrājumi Latvijā” norādīts, ka mājsaimniecību uzkrājumi potenciāli var sniegt lielu ieguldījumu nacionālajos uzkrājumos. Tie var nodrošināt nepieciešamo iekšzemes investīciju apjomu, nepasliktinot valsts ārējo finansiālo sabalansētību (Bičevska, Meļihovs, Kalnbērziņa, 2009, 4.lpp). Kamēr klasiskās ekonomiskās teorijas pieņem, ka cilvēki rīkojas racionāli, viņiem ir pieejama pilnīga informācija un tiek pieņemts optimālākais lēmums, sociologi runā par sociāliem tīkliem un citiem faktoriem, kas var ietekmēt personas izvēli. Šo un iepriekšminēto iemeslu dēļ var uzskatīt, ka pētāmā tēma ir aktuāla un būtiska Latvijas iedzīvotāju dzīves līmeņa uzlabošanai un visas valsts ilgtspējīgai sociālekonomiskai attīstībai.

Darba mērķi un uzdevumi

Pētījuma objekts: Latvijas iedzīvotāju uzkrājumi;

Pētījuma subjekts: finanšu pratība uzkrājumu veidošanā;

Darba mērķis ir noskaidrot Latvijas iedzīvotāju finanšu pratību uzkrājumu veidošanā;

Maģistra **darba uzdevumi** pētījuma mērķa sasniegšanai ir šādi:

- 1) Teorētiski analizēt finanšu uzvedības, uzkrājumu veidošanas un finanšu pratības teorētisko bāzi un attīstību laika gaitā;
- 2) Izpētīt jaunākos pētījumus un literatūru par finanšu pratības saistību ar uzkrājumu veidošanu un to ietekmējošiem faktoriem, ilgtermiņa plānošanu un riska noturību;
- 3) Apskatīt uzkrāšanas līmeņa dinamiku un finanšu aktīvu izvietojumu Latvijā, kā arī finanšu pratības attīstību Latvijā;
- 4) Izpētīt sakarību starp uzkrājumu līmeni un šādiem faktoriem: ienākumu līmenis un patēriņa paradumi;
- 5) Veikt sekundāro datu analīzi par iedzīvotāju finanšu pratību uzkrājumu veidošanā un nozaru ekspertu intervijas un to analīzi;
- 6) Identificēt uzkrājumu veidošanas atšķirības dažādās iedzīvotāju grupās.

Lai sasniegtu pētījuma mērķi, tiek izvirzīti trīs **pētnieciskie jautājumi**:

- 1) Kāda ir finanšu pratības loma uzkrājumu veidošanā?
- 2) Kā iedzīvotāji veido uzkrājumus un kādus finanšu instrumentus izvēlas?
- 3) Kādas ir uzkrājumu veidošanas atšķirības dažādās iedzīvotāju grupās?

Maģistra darba struktūra tika izveidota saskaņā ar darba uzdevumiem, un tam ir četras nodaļas. Lai noskaidrotu, kā iedzīvotāju finanšu lēmumi var tikt skatīti finanšu uzvedības kontekstā, darba pirmajā nodaļā darba autore apskata finanšu uzvedības socioloģiskās un ekonomiskās perspektīvas. Pie socioloģiskās perspektīvas tiek apskatīta Entonija Gidensa (*Anthony Giddens*) strukturācijas teorija un Stenlija Vasermana un Katrīnas Faustas (*Stanley Wasserman, Katherine Faust*) sociālo tīklu teorija, jo šīs socioloģiskās teorijas ļauj analizēt tos sociālos faktoros, kuriem dažkārt nepievērš uzmanību ekonomiskā perspektīva. Tāpat arī tiek sniegts finanšu pratības raksturojums un analizēta tās saistība ar finanšu uzvedību un uzkrājumu veidošanu. Pirmās nodaļas teorētiskie secinājumi tiek izmantoti, veidojot tālāko darba gaitu, īpaši ekspertu interviju jautājumu sagatavošanā.

Otrajā nodaļā tiek veikta iedzīvotāju uzkrājumu veidošanas paradumu statistikas datu analīze Latvijā. Lai izprastu uzkrājumu veidošanas ietekmējošos faktoros un izdarītu secinājumus, tiek apskatītas likumsakarības starp uzkrājumu veidošanu un ienākumu līmeni, uzkrājumu veidošanu un patēriņa paradumiem. Lai noskaidrotu, kur iedzīvotāji izvēlas izvietot savus finanšu resursus un izdarītu secinājumus par to ienesīgumu, likviditāti un drošību, tiek apskatīts uzkrājumu izvietojums Latvijā. Turpinājumā uzmanība tiek pievērsta līdzšinējai finanšu pratības attīstībai Latvijā un pirmajiem secinājumiem, lai skaidrotu pašreizējo situāciju un izdarītu prognozes. Darba trešajā nodaļā aprakstīta metodoloģija – pētniecības metožu izvēles pamatojums, kā arī datu analīzes un apstrādes process. Darba nobeigumā tiek analizētas ekspertu intervijas un veikta aptauju rezultātu analīze, lai novērtētu finanšu pratības lomu iedzīvotāju uzkrāšanas veidošanā, izdarītu secinājumus un izvirzītu priekšlikumus.

Ņemot vērā maģistra darba izstrādes laika un apjoma ierobežojumus, darbam ir vairāki **pētījuma ierobežojumi**. Ņemot vērā plašo apskatāmo jautājumu loku, darbā netika atsevišķi apskatītas teorijas un pētījumi saistībā ar uzkrāšanas motīviem (*saving motives*). Tomēr tie ir neatņemama citu teoriju, piemēram, dzīves cikla hipotēzes sastāvdaļa.

Uzkrājumi tika pētīti individuālā līmenī, bet, ņemot vērā atsevišķu statistikas datu pieejamību tikai par mājsaimniecībām, darba otrajā daļā vairāk uzmanības tika pievērsts faktoriem, kas ietekmē mājsaimniecību uzkrājumu veidošanas iespējas.

Neskatoties uz to, ka vairāki pētnieki skaitlisko lietpratību (*numeracy*) uzskata par vienu no svarīgākajām finanšu pratības komponentēm, šajā darbā tā netiks iekļauta, jo, pirmkārt, pašlaik brīvi pieejamas ir dažādas ierīces (kalkulatori, datori, mobilo telefonu aplikācijas), kas samazina nepieciešamību pašiem veikt matemātiskus aprēķinus (Titko, Ciemleja, Lāce, 2014:7.lpp). Otrkārt, šī darba mērķauditorija ir Latvijas iedzīvotāji virs 18 gadu vecuma, līdz ar to tiek pieņemts, ka viņiem šīs iemaņas jau ir.

Izglītības sistēmas un tās kvalitātes novērtējums Latvijā netika veikts, bet tikai apskatīts finanšu pratības attīstības kontekstā, lai saprastu pašreizējo situāciju un plānotos uzlabošanas pasākumus. Tāpat arī netika apskatīta uzkrājumu ietekme uz valsts ekonomiku kopumā.

Darbā veikta Finanšu un kapitāla tirgus komisijas 2014. un 2015.gada aptauju “Latvijas iedzīvotāju finanšu pratība” rezultātu analīze. Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes pētījuma „Tautas attīstības pārskats. Dzīves meistarība un informācijpratība” anketēšanas rezultāti (kura finanšu pratības sadaļas izstrādē piedalījās arī darba autore, un kurus bija paredzēts analizēt darbā) aizkavējās par vairākiem mēnešiem un nebija laicīgi pieejami.

Maģistra darba izstrādei darba autore ir pielietojusi šādas kvalitatīvās un kvantitatīvās **pētniecības metodes**: teorētiskās literatūras analīze, monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, kvalitatīvā kontentanalīze, kā arī daļēji strukturētas ekspertu intervijas, aprakstošā statistikas metode, Hī kvadrāta sakarības tests (*Chi-Square Test*), neparametriskās statistikas korelāciju analīze - Spīrmena rangu korelācijas koeficients (*Spearman's rank correlation coefficient*), neparametriskās dispersijas analīze – Kruskala-Valisa H tests (*Kruskal - Wallis H-test*). Darba teorētiskajā ietvarā aplūkotās teorijas un pieņēmumi tiek attiecināti uz iegūtajiem rezultātiem.

1. FINANŠU UZVEDĪBA UN LĒMUMU PIENĒMŠANAS PROCESS

Lielākās atšķirības ekonomikas un socioloģijas zinātņu pieejās finanšu uzvedības jautājumos rodas dažādajos uzskatos par finanšu tirgus dalībniekiem. Ekonomiski orientētajos pētījumos tiek pieņemts, ka indivīdi ir apveltīti ar līdzvērtīgām iespējām, vienādu pieeju nepieciešamajai informācijai un spēju pieņemt racionālus lēmumus (Mullainathan, Thaler, 2000, 5.lpp). Socioloģiskā pieeja ļauj analizēt ne tikai racionāli izvirzītus faktorus, bet arī kultūras normas, aizspriedumus, sabiedrības ietekmi uz indivīdu, sociālos tīklus u.c.

Jēdziens „finanšu pratība” ir attīstījies laika gaitā, lai padarītu skaidrāku lomu, ko spēlē iedzīvotāju attieksme pret finansēm, uzvedība un pieredze, papildus finanšu zināšanām un prasmei rēķināt. Kā norādīts darba ievadā, ar finanšu pratību tiek saprastas zināšanas un izpratne par finanšu jēdzieniem un risku. Tā ir prasme, motivācija un pārliecība izmantot šīs zināšanas praksē, lai pieņemtu efektīvus lēmumus, uzlabojot savu finansiālo labklājību (OECD PISA, 2012, 13.lpp). Pētījumi liecina, ka finansiāli zinoši cilvēki ir spējīgāki pensiju plānošanā, vairāk gatavi kļūt par finanšu tirgus dalībniekiem, spēj uzkrāt lielākas naudas summas, kā arī izvairīties no augstiem procentu maksājumiem un papildu izmaksām (Titko, Ciemleja, Lāce, 2014, 4.lpp). Finanšu pratības teorētiskais skaidrojums ir apskatīts 1.2.apakšnodaļā.

Lai labāk izprastu socioloģisko un ekonomisko skatījumu par šiem jautājumiem, spētu sasaistīt tos un vienlaikus norādīt uz atšķirībām, tomēr ieturot secīgumu un attīstot pamatdomu, darba teorētiskā daļa ir veidota trīs daļās. Pirmā daļa apskatīs socioloģisko skatījumu uz indivīda un sabiedrības mijiedarbību, izmantojot E.Gidensa strukturācijas teoriju, secīgi pievēršoties S.Vasermana un K.Faustas sociālo tīklu teorijai. Darba autore uzskata par būtisku, pirmkārt, apzināt socioloģiskās teorijas par apkārtējās sabiedrības ietekmi uz indivīda izvēli, „saites” starp cilvēkiem un noskaidrot mijiedarbības rašanās nosacījumus starp tiem. Šī informācija sniegs vispārēju priekšstatu par procesiem, kas notiek sabiedrībā un indivīda lomu tajā. Lai varētu salīdzināt atšķirības socioloģiskajā un ekonomiskā skatījumā attiecībā uz iedzīvotāju izvēļu racionalitāti, tiks apskatīta uzvedības ekonomikas un klasiskās ekonomikas perspektīva, kā arī tradicionālo finanšu koncepciju atšķirības no uzvedības finanšu koncepcijām.

Otrkārt, lai veidotu sasaisti starp lēmumu pieņemšanu un finanšu uzvedību, nodaļas turpinājumā tiek apskatīts finanšu pratības jēdziens, attīstība un aktualitāte. Visbeidzot nobeigumā tiek apskatīti uzkrājumu veidošanas pamatprincipi, paškontroles ietekme uz uzkrājumu veidošanu, kā arī līdzšinējie pētījumi par uzkrājumu veidošanu noteiktās grupās.

1.1. Finanšu uzvedības teorētiskā interpretācija

Lielākoties ekonomiskie modeļi pieņem, ka personai ir jāspēj formulēt un izpildīt ekonomiskus aprēķinus, jāveido ienākumu - izdevumu plāni un jābūt pieredzei finanšu tirgos. Tomēr vairāki pētījumi un nesēnā finanšu krīze ir pierādījuši, ka tas ne vienmēr atbilst patiesībai. Labas finanšu zināšanas ir nelielai daļai cilvēku un to iegūšana visbiežāk saistās ar izmaksām (Lusardi, Mitchell, 2014, 23.lpp). Piemēram, agrāk pensijas bija pilnībā valsts pārziņā, bet mūsdienās indivīdi arvien vairāk paši ir atbildīgi par šo jautājumu (pensiju 2.un 3.līmenis, uzkrājošās dzīvības apdrošināšanas utt.).

Finanšu lēmumi var būt atkarīgi, piemēram, no ienākumiem, procentu likmēm, demogrāfijas, psiholoģiskajiem, kultūras un sociālajiem faktoriem. Arvien vairāk izvēļu tiek izdarītas emociju iespaidā, pēc reklāmās redzētā vai balstoties uz citu cilvēku ieteikumiem. Tādēļ autore darba turpinājumā pievērsīsies atšķirībām starp modelēto un realitāti, un mēģinās identificēt atšķirību cēloņus.

1.1.1. Socioloģiskais skatījums

Mūsdienās ir grūti (varbūt neiespējami) veikt izvēli, neietekmējoties no sabiedrības un sistēmām mums apkārt. Internets un mediji, radi un draugi, sabiedrības normas un valsts likumdošana - tie visi piedāvā savu interpretāciju par to, kas ir pareizi vai nepareizi, racionāli vai iracionāli, piemēroti vai nepiemēroti, gudri vai muļķīgi utt. Tiek pieņemti politiski un personīgi lēmumi, tai skaitā saistīti ar veselību, romantiskām attiecībām un karjeru, kā arī finanšu lēmumi. Process var būt ļoti vienkāršs vai specifisks, un sarežģīts, prasot vairāku soļu pieeju. Ir vairāki svarīgi faktori, kas var ietekmēt lēmumu pieņemšanu: pieredze un ieradumi, aizspriedumi un tradīcijas, nākotnes mērķi un individuālās atšķirības, tai skaitā vecums un sociāli ekonomiskais stāvoklis, ticība, ģimenes statuss utt. Šī darba ietvaros, pirmkārt, tiks pievērsta uzmanība apkārtējās sabiedrības un indivīda mijiedarbībai. Socioloģiskā skatījuma raksturošanai darba autore izvēlējās analizēt Entonija Gidensa (*Anthony Giddens*) strukturācijas teoriju. E. Gidenss, kurš ir viens no mūsdienu ievērojamākajiem sociologiem, savā strukturācijas teorijā iet tālāk par indivīda uzvedības izpēti sociālajā vidē. Viņš pievērš uzmanību gan cilvēku rīcības racionālajiem aspektiem, gan ikdienas rutīnai.

Strukturācijas teorija

Entonijs Gidenss (*Anthony Giddens*) 20.gs. 80-ajos gados izstrādāja **strukturācijas teoriju** (*structuration theory*), kas savā ziņā ir mēģinājums izprast indivīda, kā reflektējošas un ar

gribu apveltītas būtnes ietekmi uz sabiedrību un šādā pašā kontekstā - sabiedrības ietekmi uz indivīdu. Viņš apgalvo, ka indivīds un sociālā struktūra nav divi atšķirīgi jēdzieni vai konstrukcijas, bet tos kopā veido sociālā darbība un interakcija. Sabiedrības struktūrā vērojams duālisms: „noteikumi un resursi, ko izmanto sociālās rīcības/darbības veidošanā un reproducēšanā, tajā pašā laikā ir līdzekļi sistēmas reproducēšanai (struktūras divdabība)” (Giddens, 1984, 3.lpp). No vienas puses ir indivīdi situācijās (kā darbības veicēji), kuri zinoši stājas aktivitātēs un piedalās sociālajās darbībās un mijiedarbībā šajās situācijās. Tajā pašā laikā, sociālā vide sastāv no sociālās sistēmas un struktūras - tie ir noteikumi, resursi un sociālās attiecības, ko darbības veicēji veido un reproducē caur sociālo mijiedarbību (Adams; Sydie, 2006). Tas, ar ko darbības veicēji “strādā”, jebkurā brīdī ir produkts no savas vai citu sabiedrības locekļu iepriekšējās darbības. Šo "produktu" var uztvert kā normas un resursus, kuri kā mezglu punkti ietverti sociālo sistēmu artikulācijā. Sistēmas ir attiecību modelis visu veidu grupās, no mazām, intīmām grupām līdz lielām organizācijām (Mahdavi, Daryaei, 2015, 2.lpp). No vienas puses indivīdus ierobežo sociālās struktūras, no otras puses pieejamie resursi var veicināt darbību.

Piemēram, no vienas puses cilvēkiem ir brīva izvēle, kur un kā iegūt savus finanšu līdzekļus un kā ar tiem rīkoties. Tajā pašā laikā sabiedrībā ir vispārpieņemti un zināmi mehānismi, kurus ir nepieciešams ievērot - pirmkārt, finanšu resursu nepieciešamība, lai apmainītu tos pret vēlamo preci vai pakalpojumu jeb apmierinātu noteiktas vajadzības. No šī priekšnoteikuma izriet nenosakāms daudzums citu sistēmu un struktūru - banku loma sabiedrībā, naudas vērtība, valsts budžets utt. E.Gidensa perspektīvā šīs sistēmas ir radījis cilvēks, un pats ir to ietekmē. No otras puses - cilvēki ar savu darbību (viņu izvēle, idejas, iesaistes līmenis) ietekmē šo sistēmu nākotni un attīstību, kas turpinās ietekmēt nākamās paaudzes.

E.Gidenss apgalvo, ka cilvēki lielā mērā ir atkarīgi no rutīnas jeb regulāras rīcības dienu no dienas. Rutīna sociālajā dzīvē ir ļoti svarīga, lai uzturētu vispārējo ticības apziņu par to kā rīkoties tālāk un turpināt dzīvot, kā arī tiek mazināts satraukums, galvenokārt, piedaloties prognozējamā rutīnā. Strukturācijas teorijā tiek pieņemts, ka cilvēki ir zinoši, refleksiīvi un mērķtiecīgi aģenti, „būt cilvēkam nozīmē būt mērķtiecīgam aģentam, kuram ir iemesli savai rīcībai, un kurš, ja tiek jautāts, spēj detalizēti to paskaidrot (arī samēlot)”. Indivīda spēja reflektēt par notiekošo ir nepārtraukti iesaistīta ikdienas sociālo aktivitāšu rutīnu veidošanā (Giddens, 1984, Elliott, 2003). Tas notiek pastāvīgas un savstarpēji atkarīgas racionalizācijas, uzraudzības jeb novērtējuma un motivācijas procesā.

Racionalizācijas darbība izriet no nepieciešamības uzturēt “teorētisko izpratni” par savas darbības pamatojumu. Uz tās pamata pārējie sabiedrības locekļi vērtē indivīda kompetenci. Tomēr tiek norādīts, ka racionalizāciju nedrīkst pielīdzināt diskursīviem pamatojumiem par darbības iemesliem, ko indivīds var sniegt. Saskaņā ar E.Gidensu indivīdu zināšanas galvenokārt balstās uz reflektīvu novērtējumu par savu un citu cilvēku rīcību, kā arī šo rīcību kontekstu. Darbības motivācija attiecas uz indivīda potenciālu rīcību, nevis tās veidu (Elliott, 2003, 47-48.lpp). Lai gan motīvi šķiet mazāk iesaistīti ikdienas rutīnā, tie ir arvien klātesoši kā neapzināti elementi, lai uzņemtos konkrētu darbību.

Tādējādi ikdienas rīcība ir būtiska ne tikai sociālās dzīves institucionalizētās formās, tai arī ir galvenā loma personības konstruēšanā. Tāpēc var teikt, ka daudzas ikdienas “sastāvdaļas” nav tieši motivētas. Drīzāk ir vispārēja motivēta apņemšanās integrēt pastāvīgas prakses laikā un telpā. Līdz ar to nevis stingras rutīnas situācijās, bet rutīnas zaudēšanas brīžos (*de-routinization*), tie vairs nevar piedzīvot notikumu paredzamību. Dalībnieki zaudē savu autonomiju, kas tiem nepieciešama, lai uzturētu ontoloģisko (esamības) drošību (Broger, 2011, 36.lpp). Pēc darba autores domām, dramatiskas pārmaiņas ierastajā sistēmā: pāreja no plānveida ekonomikas uz brīvā tirgus ekonomiku, iestāšanās Eiropas Savienībā vai banku krīze, ievērojami ietekmēja Latvijas iedzīvotāju ikdienu, liekot piemēroties jaunajiem apstākļiem un mainīt ierastās (drošās) prakses un uzskatus.

Arī poļu izcelsmes angļiski rakstošais sociologs Zigmunds Baumans (*Zygmunt Bauman*) ir norādījis uz pārmaiņām, ko cilvēku rīcība ienes sabiedrībā, kas savukārt veicina jaunas pārmaiņas, šo procesu saistot ar pārmaiņām sabiedrības izpratnē par drošību un aizsardzību (*safety and security*). Laikā, kad pasaule tiek pasniegta kā arvien nedrošāka, sociālā dzīve mainās - cilvēki dzīvo aiz sienām, pieņem darbā apsargus, nēsā šaujamočus, apmeklē pašaizsardzības kursus u.tml. Pēc Z.Baumana domām problēma rodas tajā, ka šādas aktivitātes apstiprina un vairo nekārtības un nedrošības sajūtu, ko iepriekšminētie pasākumi cenšas mazināt. Bailes liek mums veikt aizsardzības pasākumus, bet tos ieviešot ikdienā, aizsardzības pasākumi dod bailēm neatliekamību un taustāmību - izmaiņas iedzīvotāju sociālajā dzīvē (Bauman, 2007, 9.lpp). Pēc darba autores domām, līdzīga situācija ir vērojama attiecībā uz drošību digitālajā vidē. Ņemot vērā izskanošos draudus par informācijas zagšanu vai kibernetizācijai, daudzi uztraucas par savu personas datu drošību, piemēram, iepērkoties tiešsaistē vai izmantojot internetbanku. Papildus aizsardzības pasākumi (paroles, kodu kartes u.c.) rada papildus bailes no iespējamām

draudiem. Tomēr atsacīšanās no šo pakalpojumu izmantošanas, varētu radīt riskus iedzīvotāju informācijas un finanšu pratībai.

E.Gidenss arī pievērsās modernitātei jeb mūsdienīgumam (*modernity*) un norādīja uz svarīgām izmaiņām - globālajām ietekmēm un savienojumiem. Tie ir radījuši savstarpēji atkarīgāku pasauli un komunikāciju un tehnoloģiju attīstību, kas maina mūsu priekšstatus par laiku un telpu un to ietekmi. Lai gan viņš nenoliedz, ka tradīcijām joprojām ir liela ietekme, mūsdienīgums pārstāv kvalitatīvas pārmaiņas no iepriekšējiem periodiem. Notiek nemitīgas pārmaiņas - kapitālisma paplašināšanās, industrializācijas un tehnoloģiju attīstība, kas kontrolē un maina vidi. Tradicionālajā sociālajā izkārtojumā bija iesaistīta reliģija, kopienas, ģimenes kā dominējoši spēki, kas virza indivīdus un grupas darbību un mijiedarbību. Lai gan tiem joprojām ir ietekme, viņu dominānce tiek pārvietota un pārveidota jaunu sistēmu un struktūru ietekmē, kas saistītas ar kapitālismu, industrializāciju, un komunikācijām.

E.Gidenss min četrus aspektus, kas atšķir mūsdienas no iepriekšējiem periodiem: (1) distancētība, (2) vara/ietekme, (3) risks un (4) uzticība. Distancētība parādās tehnoloģiju attīstības rezultātā, kad ir iespējama arī ietekme un attiecības no liela attāluma (*distances*). Vara ir spēja pieņemt lēmumus un rīkoties. Šajā kontekstā sociālās struktūras nodrošina resursus (materiālos un autoritāti) un noteikumus (procesuālos un morāles), bet indivīdiem ir tiesības darboties un pieņemt lēmumus, lai mainītu savu sociālo statusu, kas pagātnē bieži nebija iespējams. Risku kontekstā tradicionālā sabiedrība bija pakļauta ārējiem spēkiem (dabas katastrofas, sezonas), kas bija ārpus indivīdu kontroles, bet mūsdienās tos var pakļaut - aprēķināt vai novērst. Apdrošināšana, statistika un politiskie procesi veicināja pāreju no nenoteiktības uz risku, kas ir aprēķināms. E. Gidenss norāda, ka indivīdi turpina pieņemt lēmumus, lai samazinātu risku un veicinātu miera sajūtu. Uzticība tiek skatīta, ņemot vērā riskus un indivīdu ierobežotās zināšanas par faktoriem, kas viņus ietekmē, kas rada nepieciešamību uzticēties citiem. Tādēļ indivīdi vērsas pie ekspertiem, radiem, draugiem, iestādēm un institūcijām. Grūtības var rasties gadījumos, kad uzticība tiek zaudēta (Adams, Sydie, 2006).

Līdz ar to ir secināms, ka indivīdi dzīvo pastāvīgas mijiedarbības pilnā vidē/pasaulē, kur pārmaiņas vienā jomā, neizbēgami ietekmē citas jomas. Svarīgi apzināties, ka ne tikai apkārtējā sabiedrība un tajās esošās sistēmas ietekmē indivīdu, bet arī indivīds ietekmē sabiedrībā notiekošos procesus, piemēram, veicot izvēli par labu vienai vai otrai rīcībai. Mūsdienā tehnoloģiskā attīstība ir pārveidojusi un pastiprinājusi abpusējās ietekmes līmeni un dažādojusi iespējamo ietekmju formas. Finanšu lēmumi reti tiek balstīti tikai uz objektīvu skaitļu

salīdzināšanu. Cilvēki ir sociālas būtnes, un tāpēc sociālie faktori ietekmē to rīcību arī, kad runa ir par naudu. Padoms tiek meklēts definētas grupas (draugu, radu, kolēģu) ietvaros, balstoties uz viņu pieredzi un uzskatiem. Rīcību var ietekmēt “sekošana pūlim” vai jaunākās tendences pasaulē, piederība noteiktai sabiedrības grupai, reliģiskām organizācijām utt.

Darba autore secina, ka arī iedzīvotāju finanšu prātība veidojas apkārtējās sabiedrības ietekmē. Kā minēts iepriekš, cilvēks ar savu darbību ietekmē esošo sistēmu, un indivīdu zināšanas galvenokārt balstās uz reflektīvu novērtējumu par savu un citu cilvēku rīcību, kā arī šo rīcību kontekstu. Ja tiek novērtēta citu cilvēku rīcība konkrētos apstākļos (situācijas kontekstā), nepieciešams apskatīt, kur tiek iegūta izmantojamā informācija. Apzinoties iepriekš minēto, darba turpinājumā tiek apskatīti notiekošie procesi sabiedrībā - kā notiek informācijas apmaiņa, savstarpējo attiecību un tīklu veidošanās.

Sociālo tīklu teorija

Stenlija Vasermana (*Stanley Wasserman*) un Katrīnas Faustas (*Katherine Faust*) aprakstītā sociālo tīklu teorija tiek plaši pielietota sociālajās un uzvedības zinātnēs, kā arī ekonomikā un mārketingā. Tās analīzes vienība nav indivīds, bet indivīdu apvienība un starp tiem izveidotās saites. No sociālo tīklu analīzes perspektīvas, sociālā vide var būt izteikta kā modeļi vai likumsakarības attiecībās (*patterns or regularities in relationships*), kas veidojas vienību mijiedarbības rezultātā. Regulāra modeļu klātbūtne attiecībās tiek uzskatīta par struktūru (Ščeulovs, Gaile-Sarkane, 2009, 118-120.lpp). Papildus attiecību konceptam S.Vasermans un K.Fausta norāda uz četriem svarīgiem principiem sociālo tīklu teorijā:

(1) Aktieri/darbības veicēji un viņu rīcība ir jāuzskata drīzāk par savstarpēji saistītām nekā neatkarīgām, autonomām vienībām;

(2) Attiecību saites (saiknes) starp dalībniekiem ir kanāli, kuros notiek resursu "plūsma" (materiālu vai nemateriālu resursu);

(3) Tīkla modeļi, kas koncentrējas uz indivīdiem, apskata tīkla strukturālo vidi kā iespējas vai ierobežojumus individuālai rīcībai;

(4) Tīkla modeļi konceptualizē struktūru (sociālo, ekonomisko, politisko utt.), kā noturīgus attiecības modeļus starp dalībniekiem;

Tā vietā, lai koncentrētos uz autonomām, atsevišķām vienību īpašībām, asociācijām starp šīm īpašībām vai arī divu īpašību lietderības līmeņa salīdzinājumu, sociālo tīklu perspektīva kā raksturlielumu apskata sociālo vienību, kas izriet no strukturāliem vai attiecību procesiem vai koncentrējas uz pašu attiecību sistēmu īpašībām. Uzdevums ir izprast īpašību sociālo

(ekonomisko, politisko) strukturālo vidi, un kā šīs strukturālās īpašības ietekmē novērotās pazīmes un asociācijas starp pazīmēm. Sociālo tīklu analīzē novērotās sociālo dalībnieku īpašības (piemēram, etniskā izcelsme) vai kolektīvo struktūru lielums un ražīgums (piemēram, korporācijas vai valstis) ir jāsaprot, ņemot vērā saišu modeļus vai struktūras starp vienībām. Attiecību saites starp dalībniekiem ir primārās un dalībnieku īpašības ir sekundāras (Wasserman, Faust, 1994, 47.lpp). Pēc darba autores domām ierobežojumi vai iespējas, ko rada sociālo tīklu esamība vai trūkums, ir būtisks priekšnoteikums nepieciešamās informācijas vai resursu iegūšanai.

Sociālo tīklu analīzi var definēt, kā cilvēku kopumā pastāvošo sociālo attiecību izpēti. Atšķirībā no klasiskajām analīzes metodēm, kas pēta cilvēku individuālās īpašības, sociālo tīklu analīzes pamatmērķi ir mijiedarbības izpēte starp cilvēkiem, un mijiedarbības rašanās nosacījumu noskaidrošana. Attiecības tiek definētas ar saitēm starp cilvēkiem (vai cilvēku grupām). Būtiskākais ir tas, ka ar saitēm saprot ne vien komunikāciju starp cilvēkiem, bet arī dažādu resursu un darbību mijiedarbi, tādējādi sociālajos tīklos iespējamas daudzu dažādu veidu darbības un attiecības (Ščeuļovs, Gaile-Sarkane, 2009, 118-126.lpp).

Sociālo tīklu analīzes centrālais aspekts ir vērsts uz cilvēku. Tiek uzskatīts, ka cilvēka uzskatus, izjūtas un rīcību, pirmkārt, veido nevis viņu paša īpašības, bet gan tas, kāda veida attiecībās viņš ir iesaistīts. Tīkla koncepcija paredz to, ka katram cilvēkam ir saikne ar citiem cilvēkiem, kuri vienlaicīgi ir saistīti ar vēl citiem cilvēkiem utt. Tādējādi sociālais tīkls attiecas uz cilvēku kopumu un saiknēm starp tiem. Sociologi izmanto dažādus izpētes veidus, lai tos pētītu – gan kvantitatīvus, gan kvalitatīvus - atkarībā no pētījuma mērķiem un pētāmā kopuma lieluma, kā iespējams iegūt informāciju par sociālajiem tīkliem un cilvēkiem tajos (Ščeuļovs, Gaile-Sarkane, 2009, 118-126.lpp). Tīkla analīzi var izmantot arī pētot izmaiņas noteiktā grupā laika gaitā. Piemēram, apskatīt ekonomiska rakstura darījumus starp valstīm un nācijām, ļaujot pētniekam novērot pārmaiņas pasaules ekonomiskajā sistēmā.

Domājot par sabiedrībā notiekošo, arvien spēcīgāk iezīmējas apkārtesošie tīkli un to savienojumi. Publiskās un privātās organizācijas darbojas lielākās un bieži starptautiskās ķēdēs un tīklos, kur tām ir jāatrod balanss starp sadarbību un sāncensību. Valdība ir daļa no kompleksa pārvaldes un padotības iestāžu tīkla Latvijas, Eiropas Savienības un pasaules mērogos, kurā tā cenšas veikt savus pienākumus. Uzņēmumiem ir jāsadarbojas un jāapspriežas ar valsts pārvaldes iestādēm, kas regulē to darbību, un jādomā par peļņas un attīstības nodrošināšanu, savukārt politiskās partijas vairāk vai mazāk apzinās sadarbības nepieciešamību ar nevalstiskām

organizācijām, kas pārstāv iedzīvotāju vai uzņēmēju intereses. Cilvēki kā pilsoņi un patērētāji arvien vairāk apzinās savas tiesības un pienākumus un publiski pauž savu viedokli. Tiek pieaicināti vietējie un starptautiskie eksperti, un notiek sadarbība ar pasaulē vadošām organizācijām, piemēram, OECD¹. Visbeidzot, mediji var publiski veicināt vai nopelt jebkuru darbību, ko veikuši visi iepriekšminētie sabiedrības dalībnieki, bet visbiežāk ir atkarīgi no valsts politikas, privātā finansējuma un pieprasījuma.

Atrodies kādā sociālā tīklā cilvēkiem ir daudz plašāka pieeja dažādiem resursiem (tai skaitā arī informācijai), kas pašu spēkiem varbūt nebūtu iegūstami, piemēram, noteiktā darba vietā (bankā, apdrošināšanas kompānijā, valsts pārvaldes iestādē). Līdz ar to sociālo tīklu pētīšana var būt noderīga, piemēram, finansiālo lēmumu pieņemšanas izzināšanai – lai zinātu, pa kādiem ceļiem visātrāk un efektīvāk nodot ziņu mērķauditorijai.

Piemēram, Zigmunts Baumanis (*Zygmunt Bauman*) savā grāmatā „Plūstošie laiki: dzīve nenoteiktības laikmetā” (*Liquid times: Living in an Age of Uncertainty*) norāda arī uz pilsētās dzīvojošo iedzīvotāju sadalīšanos divās grupās jeb uz pieaugošu polarizāciju, un pilnīgu komunikācijas pārrāvumu starp šīm grupām. Augšējais slānis ir savienots globālā komunikācijā un plašā informācijas un pieredzes apmaiņas tīklā, kas aptver visu pasauli. Savukārt pārējā pilsētās dzīvojošo iedzīvotāju daļa darbojas segmentētos lokālos tīklos (bieži etniski balstītos), paļaujoties uz savu identitāti, kā to vērtīgāko resursu savu interešu aizstāvībai. Saskaņā ar Z.Baumanī augšējam slānim piederīgie nepieder vietai, kur viņi dzīvo, jo viņu intereses atrodas (apgrozās) citur. Pārējie pilsētas iedzīvotāji nav augšējā slāņa “ganības” vai ienākumu avots, un līdz ar to arī rūpes vai atbildība par tiem nav nepieciešama (salīdzinot ar agrākiem laikiem - rūpnīcu īpašniekiem vai tirgotājiem). Mūsdienu pilsētas elite lielākoties nav ieinteresēta “savas” pilsētas notikumos. Savukārt pārējie iedzīvotāji, kas ir savā ziņā nošķirti no globālās komunikācijas, saista savu uzmanību, bažas, sapņus un neapmierinātību ar vietējiem notikumiem, un tieši pilsētas iekšiene ir “kaujas lauks”, kur noris cīņa par izdzīvošanu. Tāpat Z.Baumanis norāda, ka šī jaunā elite, kas ir lokāli apmetusies, bet globāli orientēta, un ir tikai vāji saistīta ar apmešanās vietu, norāda uz pāreju no stingra modernitātes stāvokļa uz plūstošu (*solid to liquid modernity stage*) (Bauman, 2007, 74-79.lpp). Kā vēl vienu lokālo tīklu segmentāciju darba autore var minēt dzīves vietas/rajona konkrētajā pilsētā kritēriju. Piemēram, Āgenskalna iedzīvotāju kopiena pēdējos gados ir attīstījusi atsevišķu identitāti, darbojoties ļoti plašā jautājumu lokā.

¹OECD - Organisation of Economic Cooperation and Development (EN); ESAO - Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (LV);

Identificējot tīklus, kuros indivīdi ir iesaistīti, būtu nepieciešams saprast, kā šī informācija virzās, un kas veicina vai kavē aprītē esošās informācijas izmantošanu vai nodošanu tālāk. Saskaņā ar sociālo tīklu teoriju būtiska ir tīklu veidošanās un šī procesa priekšnosacījumi. Pēc darba autores domām, ir svarīgi noskaidrot, kuros sociālajos tīklos konkrētas iedzīvotāju grupas visbiežāk satiekas, kādi jautājumi tiek pārrunāti un apspriesti, un kādi risinājumi ir nepieciešami. Tā vietā, lai ieguldītu naudu dārgās reklāmas kampaņās vai izglītības programmās - var, piemēram, piešķirt vēstnieka lomu kādam par uzticamu uzskatītam tīkla dalībniekam/pārstāvim, kurš informāciju izplata tālāk. Vēloties izglītēt iedzīvotājus par finanšu pratības un uzkrājumu veidošanas jautājumiem, jāsaprot, kā ātrāk, ērtāk un efektīvāk nodot viņiem šo informāciju, izmantojot sabiedrībā jau pastāvošos tīklus un procesus. Ņemot vērā E.Gidensa strukturācijas teorijā apskatīto struktūras duālismu, arī finanšu nozari var skatīt kā sistēmu, kuras reproducēšanai izmantotie līdzekļi ir tie paši, kas tiek lietoti sociālās rīcības veidošanai un atjaunošanai.

Darba turpinājumā tiks apskatīta iedzīvotāju rīcība un uzvedība no ekonomikas perspektīvas. Tas dos priekšstatu par atšķirībām katras zinātnes pieejā saistītu jautājumu skaidrošanā, kā arī iezīmēs kopīgo. Uzvedības ekonomikas novirziens atšķirībā no klasiskās ekonomiskās teorijas izvirza domu, ka cilvēki ne vienmēr izdara optimālākās finanšu izvēles un pieņem pārdomātus lēmumus.

1.1.2. Uzvedības ekonomikas skatījums

Itāļu izcelsmes ekonomiste Annamarija Lusardi (*Annamaria Lusardi*) norāda, ka tradicionālā mikroekonomikas pieeja lēmumiem par ietaupījumu un patēriņu izvirza pieņēmumu, ka pilnībā racionāls un labi informēts indivīds patērēs mazāk nekā nopelnīs augstu ienākumu laikos. Tādējādi uzkrājot, lai nodrošinātu iztiku, kad ienākumi samazināsies (piemēram, pensijas vecumā) (Lusardi, Mitchell, 2014, 6.lpp). Sākot ar Franko Modigliāni un Ričarda Brumberga (*Franco Modigliani, Richard Brumberg*) dzīves cikla modeli, un Miltona Frīdmena (*Milton Friedman*) pastāvīgo ienākumu hipotēzi (kas tiks apskatītas teorētiskās daļas turpinājumā) tiek izvirzīta ideja, ka patērētājam ir jāspēj optimāli organizēt ietaupījumus, piemērojoties ienākumu izmaiņām savas dzīves laikā un izlīdzinot to ietekmi. Tomēr ne vienmēr modelētais sasauca realitāti.

Jau ilgāku laiku cilvēku uzvedība finanšu jautājumos tiek skaidrota no uzvedības ekonomikas (*behavioral economics*) viedokļa, kurā apvienota ekonomika un psiholoģija, un

eksperimentālā pētniecība par uzvedību, lai uzzinātu, kā cilvēki izdara savas patēriņa izvēles un kas ietekmē viņu lēmumus. Tā pēta, kā cilvēki pieņem ikdienas lēmumus un pārskata tradicionālos ekonomikas pieņēmumus (Angner, Loewenstein, 2006, 3.lpp). Angļu ekonomists Džons M. Keins (*John M. Keynes*) jau 1936.gadā izcēla psiholoģijas lomu ekonomikā, apgalvojot, ka personas noskaņojums, kas atspoguļo nereālu optimismu vai pesimismu, noved pie kāpumiem vai kritumiem ekonomikā. Viņš norādīja, ka vērtspapīru cenas bieži vien atšķiras no to īstenās vērtības, un pētīja līdzīgu atšķirību ietekmi uz personas nodarbinātību, ienākumiem un finanšu līdzekļiem (Shefrin, Statman, 2011, 3.lpp).

Pētnieki norāda uz (vismaz) četrām pazīmēm, kas atšķir uzvedības ekonomiku no klasiskās ekonomikas: (1) atteikšanās no pozitīvisma kā ekonomisko pētījumu metodoloģiskā pamata, (2) atteikšanās pieņemt deduktīvas argumentācijas izmantošanu kā pietiekamu pamatu (sociālā) zinātnē, (3) ievērojama nepatika pret statistiku līdzsvaru rezultātu analīzi nevis nelīdzsvarotības procesiem, un visbeidzot (4) iebildumi pret vienkāršoto ekonomisko modeli, kur racionāli indivīdi uzrāda optimizējošu uzvedību (Hosseini, 2003, 391-409.lpp). Darba autore uzskata, ka uzvedības ekonomikas pētnieku piedāvātie skaidrojumi daudz precīzāk par klasiskajā ekonomikā apskatīto raksturo situāciju, kādā indivīds atrodas mūsdienu finanšu pasaulē.

Kā nozīmīgākos mūsdienu uzvedības ekonomikas autorus var minēt Džordžu Katonu (*George Katona*) un Herbertu Simonu (*Herbert Simon*). Dž. Katona savos pētījumos apskatīja veidus, kā patērētāji var reaģēt uz politiku un propagandu, kuru mērķis ir samazināt patēriņu un palielināt uzkrājumus. Viņš identificēja virkni iespējamus veidus, kā patērētāji varētu reaģēt, tostarp izdodot naudu kā parasti, ietaupot vai iztērējot to citādā veidā (Jefferson, n.d., 3.lpp). Savukārt H.Simons apšaubīja ekonometriskās metodes precizitāti un norādīja, ka bieži ir nepieciešami papildus datu avoti, lai iegūtu reālistiskus rādītājus. Viņš uzsvēra, ka ekonomikas teorijai jāsaprot ar uzkrātajām zināšanām uzvedības disciplīnās, tai skaitā psiholoģijā, socioloģijā un antropoloģijā (Hosseini, 2003, 391-409.lpp).

Standarta ekonomiskais modelis par cilvēka uzvedību iekļauj trīs nereālas iezīmes – neierobežota racionalitāte (*unlimited rationality*), neierobežots gribasspēks (*unlimited willpower*) un neierobežota patmīlība jeb savtība (*unlimited selfishness*), un H.Simons jau 20.gs. 50-ajos gados kritizēja tādu modeli, kurā ekonomiskajiem aģentiem ir neierobežota informācija un tās apstrādes iespējas. Viņš ieteica terminu „ierobežotā racionalitāte” (*bounded rationality*), ar kura palīdzību aprakstīt pēc iespējas reālāku koncepciju cilvēku problēmu risināšanas iespējām (Mullainathan, Thaler, 2000, 5.lpp).

Ar ierobežotās racionalitātes jēdzienu tiek saprasts, ka lēmumu pieņēmējiem (neatkarīgi no intelekta līmeņa) ir jāsaskaras ar trim nenovēršamiem ierobežojumiem: (1) viņiem ir pieejama tikai ierobežota un bieži vien neuzticama informācija par iespējamām alternatīvām un to sekām, (2) cilvēka prātam ir ierobežotas spējas novērtēt un apstrādāt pieejamo informāciju, un (3) lēmums ir jāpieņem ierobežotā laika periodā. Tāpēc pat personām, kas vēlas pieņemt racionālus lēmumus, tie būs jāpieņem, upurējot vienu vai otru iespēju². Pēc H.Simona, cilvēki ir "sērījveida informācijas pārstrādātāji." Viņi pievēršas tikai ierobežotai pasaules daļai jebkurā laikā. Tā kā nav iespējams vienlaicīgi aptvert visus pasaules elementus, cilvēki izmanto dažādas informatīvas "saīsnes" (*short-cuts*), lai pieņemtu saprātīgus lēmumus. Īpaši sarežģītu lēmumu pieņemšanas gadījumos, ir daudz vairāk aspektu un izvēļu, nekā cilvēki spēj aptvert laikā. Citiem vārdiem sakot, saskaroties ar sarežģītu lēmumu, cilvēki koncentrējas uz vienu vai pāris aspektiem, izdarot izvēli. Ja kādā vēlākā brīdī parādās jauna, svarīga informācija, cilvēki var novirzīt savu uzmanību uz šo aspektu (Baumgartner, Jones, 2002, 16.lpp). Tātad atkāpes no racionalitātes parādās gan spriedumos (uzskatos), gan izvēlēs.

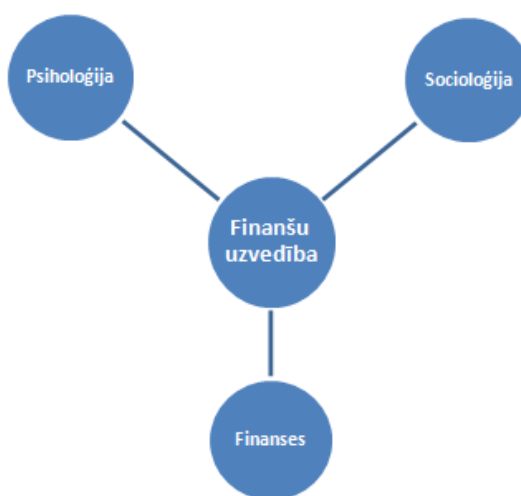
Daudzas atkāpes no racionālās izvēles ir aprakstījuši psihologi Amos Tverskī (*Amos Tversky*) un Daniels Kānemans (*Daniel Kahneman*). 1979.gadā viņi sarakstīja vienu no zināmākajiem darbiem šajā jomā un izstrādāja izredžu teoriju (*prospect theory*), kas apraksta, kā cilvēki veic izvēles nenoteiktības apstākļos. Tā tiek definēta saistībā ar vērtības izmaiņām nevis vērtības līmeni. Saskaņā ar izredžu teoriju vērtība tiek piešķirta ieguvumiem vai zaudējumiem, nevis tikai gala rezultātam. "Vērtība" ir noteikta attiecībā pret ienākumiem un zaudējumiem. Viens no teorijas secinājumiem ir, ka zaudējuma vērtība ir daudz lielāka nekā tāda paša apjoma ieguvuma vērtība (Sewell, 2007, 2.lpp). Piemēram, 100 eiro zaudējums ir jūtams vairāk, nekā 100 eiro ieguvums. Pēc darba autores domām, šeit arī vērojama indivīdu vēlēšanās izvairīties no riska – zaudējums tiek izjūsts daudz "smagāk", tādēļ tas nav vēlams.

Šai un citām teorijām attīstoties, kā viena no uzvedības ekonomikas apakšnozarēm veidojās finanšu uzvedība (*behavioral finance*), kas balstās uz alternatīvo priekšstatu, ka indivīdi (vai vismaz daļa no tiem) ir pakļauti uzvedības aizspriedumiem/neobjektivitātei, kas nozīmē, ka viņu finanšu lēmumi var nebūt pilnībā racionāli. Pierādījumi par šiem aizspriedumiem parasti nāk no kognitīvās psiholoģijas literatūras, kas tiek piemēroti finanšu kontekstā. Pie aizspriedumu piemēriem var minēt (1) pārāk lielu pašpārliecinātību vai optimismu, kad tiek pārvērtētas savas spējas un pieejamās informācijas precizitāte, (2) reprezentativitāte, kur situācijas tiek izvērtētas,

² Business Dictionary, Definition:Bounded rationality, [Skatīts 10.03.2016]

pamatojoties uz virspusējām pazīmēm, (3) konservatīvisms - turēšanās pie iepriekšējiem uzskatiem, saskaroties ar jaunu informāciju, (4) formāts (āķis) - pasniegšanas veida ietekme uz lēmumu, kā arī (5) vēlme izvairīties no vilšanās (Byrne & Brooks, 2008, 1.lpp).

Autori Viktors Ričardi (*Victor Ricciardi*) un Helēna K. Simona (*Helen K. Simon*) norāda uz svarīgām starpdisciplīnu attiecībām, kas integrē finanšu uzvedību. Pētot finanšu uzvedības koncepciju, tradicionālās finanses joprojām ir noteicošās, tomēr uzvedības aspekti psiholoģijā un socioloģijā ir neatņemams katalizators šīs jomas ietvaros. Tāpēc personai, kas pēta finanšu uzvedību, ir jābūt pamatzināšanām par jēdzieniem psiholoģijā, socioloģijā un finansēs, lai spētu iepazīties ar vispārējiem finanšu uzvedības jēdzieniem. Tiek pieņemts, ka finanšu uzvedība pēta psiholoģiskos un socioloģiskos faktorus, kas ietekmē individu, grupu un organizāciju finanšu lēmumu pieņemšanas procesu (Ricciardi, Simon, 2000, 27-29.lpp). Šīs attiecības ir attainotas 1.1.attēlā.

1.1.att. Finanšu uzvedības uzbūve³

Finanšu uzvedība ir jauna pieeja finanšu tirgiem un ar tiem saistītiem jautājumiem, kas ir daļēji radusies kā atbilde uz sarežģījumiem, ar kuriem saskaras tradicionālā finanšu paradigma. Plašākā kontekstā tā norāda, ka daži fenomeni var tikt labāk saprasti, izmantojot modeļus, kur visi aģenti nav pilnībā racionāli. Finanšu uzvedība uzsver notiekošo, gadījumos, kad tiek samazināta viena vai vairāku individuālās racionalitātes principu vērtība (Thaler, 2005, 2.lpp).

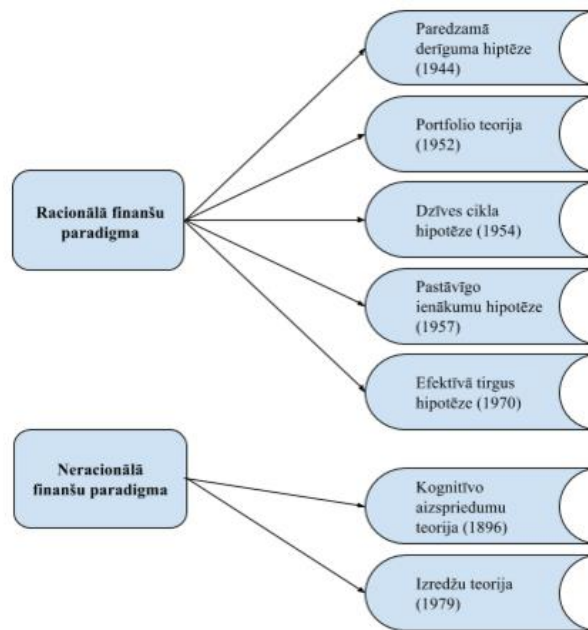
Tomēr finanšu uzvedības apakšnozare ir saņēmusi arī lielu daudzumu kritikas, kā, piemēram: (1) analīzes iestrēgšana individuālā līmenī. Netiek ņemti vērā pētnieciski pierādījumi,

³ Autores veidots pēc Ricciardi & Simon, 2000, 27 - 29.lpp

ka indivīdi nepieņem lēmumus par naudu, risku vai ieguldījumu veikšanu, bet tas tiek darīts sociālo ietekmju rezultātā. Piemēram, Dž. Katonas novērojums, ka lielākā daļa cilvēku izvēlas ieguldīt, pamatojoties uz mutiskiem ieteikumiem no saviem draugiem un kaimiņiem. (2) Pievēršanās tikai izziņas un rēķināšanas spējām (vai to neveiksmēm), kad netiek ņemtas vērā emocijas un, piemēram, sociālo statusu konkurence, kam ir nozīmīga loma socioloģijas ekonomikā, psiholoģijā un antropoloģijā. Visbeidzot (3) nespēja skaidrot kā indivīdu rīcība un lēmumi veido kopējos rezultātus (*aggregate results*). Tiek izteikta kritika, ka dēļ pastāvīgās koncentrēšanās uz indivīdiem, finanšu uzvedībai nav teorētisko līdzekļu, lai skaidrotu mehānismus, caur kuriem indivīdu rīcība un lēmumi apkopojas (Brooke, 2010).

Līdz ar to var secināt, ka indivīdu finanšu izvēles ietekmē ļoti plašs faktoru loks, kas lielākoties rodas mijiedarbībā ar apkārtējo sabiedrību un nevar tik skatīts tikai no vienas zinātnes viedokļa. Mūsdienās indivīdam ir pieeja ļoti lielam daudzumam dažādas informācijas, kā arī mēs tiekam tieši vai netieši, apzināti vai neapzināti pakļauti šīs informācijas vai to izplatītāju ietekmei. Tomēr, kā minēts iepriekš, šīs informācijas apstrādes un izvērtēšanas iespējas ir ierobežotas, tādēļ ir svarīgi apzināties kādā veidā apkārtējā sabiedrība var ietekmēt indivīda lēmuma pieņemšanu. Cilvēki socializējas un savā ziņā kļūst atkarīgi no esošās sociālās struktūras, bet tajā pašā laikā sociālās struktūras tiek mainītas šo indivīdu darbības rezultātā.

Lai labāk izprastu tradicionālo finanšu koncepciju atšķirības no uzvedības finanšu koncepcijām, iespējams aplūkot teorijas, kas tiek pielietotas indivīdu lēmuma pieņemšanas procesa pētīšanā. Lietuviešu pētnieču Daivas Jurevičienes un Olgas Ivanovas (*Daiva Jurevičienė, Olga Ivanova*) skatījumā personīgo finanšu pārvaldīšanu iespējams pasniegt caur racionālo un uzvedības finanšu paradigmu. Racionālā finanšu paradigma balstās uz ideju, ka investori rīkojas racionāli un apsver visu pieejamo informāciju lēmumu pieņemšanas procesā, savukārt investīciju tirgi ir efektīvi un atspoguļo visu pieejamo informāciju par cenām. Miltons Frīdmens (*Milton Friedman*) 1966.gadā uzsvēra cilvēka ekonomisko racionalitāti, kā īpaši svarīgu cilvēka uzvedības iezīmi, kas ļāva interpretēt un prognozēt reālās dzīves situācijas tirgū (Jurevičienė & Ivanova, 2013, 54.lpp).

1.2.att. Finanšu pārvaldības teoriju paradigmas⁴

Paredzamā derīguma hipotēzi izstrādāja Džons van Nūmans un Oskars Morgensterns (*John von Neumann, Oskar Morgenstern*), un tā pieņem, ka racionāls tirgus dalībnieks izvēlas vienu alternatīvu no vairākiem riskantiem variantiem (piemēram, loterija, kur varbūtības tiek prognozēts), šādā veidā cenšoties palielināt sagaidāmā labumu lietderību. Saskaņā ar Harija Markovica (*Harry Markowitz*) portfolio teoriju katrs racionāls ieguldītājs, saskaroties ar konkrēta riska līmeni, akceptēs tikai lielāko sagaidāmo atdevi jeb maksimālo atdevi ar minimālo risku. Tiek uzsvērts, ka risks ir neatņemama augstākā ieguvuma sastāvdaļa.⁵ Efektīvo tirgus teoriju izstrādāja amerikāņu ekonomists Jūdžīns Fāma (*Eugene F. Fama*), uzskatot, ka investors nevar apsteigt tirgu, jo visa pieejamā informācija jau ir atspoguļota visu akciju cenās. Līdz ar to indivīdam ir pieejama visa nepieciešamā informācija, lai pieņemtu lēmumu.

Pieejamajā literatūrā par uzkrājumu veidošanu un patēriņu īpaši tiek izceltas divas teorijas: (1) dzīves cikla modelis vai hipotēze (atšķirīgi nosaukumi dažādos literatūras avotos) un (2) pastāvīgo ienākumu hipotēze. Tās konceptuāli sakņojas mikroekonomikas teorijā par patērētāju izvēli un savā ziņā ir līdzīgas, jo abas pieņem, ka cilvēki mēģinās palielināt savas personīgās labklājības lietderību (*utility*), līdzsvarojot mūža ienākumus ar mūža patēriņu. Dzīves cikla modeli (*life-cycle model*) izstrādāja Franko Modigliani, Alberts Ando un Ričards

⁴ Autores veidots pēc: Jurevičienē & Ivanova, 2013, 54.lpp

⁵ The Free Financial dictionary [Skatīts 25.03.2016]. Pieejams: <http://financial-dictionary.thefreedictionary.com>

Brumbergs (*Franco Modigliani, Albert Ando, Richard Brumberg*) 20.gadsimta 50.gados un pastāvīgo ienākumu hipotēzi (*permanent-income hypothesis*) Miltons Frīdmens (*Milton Friedman*) 1957.gadā. Abos gadījumos tiek pieņemts, ka indivīdi un mājsaimniecības ir norūpējušies par ilgtermiņa patēriņa iespējām un šādā veidā skaidro krāšanu (uzkrāšanu) un patēriņu nākotnes ienākumu ietvaros. Šīs teorijas darba autore apskatīs sīkāk, jo tās veiksmīgi atspoguļo indivīda un mājsaimniecības materiālās labklājības izmaiņas dzīves laikā.

Dzīves cikla modelis

Modigliani dzīves cikla modelis apskata, kā ienākumus varētu izmantot, lai pārnestu pirktspēju (*purchasing power*) no viena dzīves posma uz nākamo. Cilvēka jaunības gados ienākumi lielākoties ir mazi, bet tie pieaug laika gaitā, cilvēkam krājot pieredzi un kāpjot pa karjeras kāpnēm. Ienākumu griesti visbiežāk tiek sasniegti īsi pirms pensijas, bet tie samazinās pensijas vecumā. Modelis pieņem, ka jauni cilvēki veidos uzkrājumus, jo nevēlēsies strādāt pensijas vecumā, tomēr to patēriņš būs salīdzinoši augsts, jo būs nepieciešams nodrošināt mājokli un iegūt izglītību. Lielākie uzkrājumi tiek veidoti periodā ar augstākajiem ienākumiem, kad arī tiek atmaksāti jaunībā uzkrātie parādi, bet vecumdienās tiek dzīvots no iekrātā. Svarīgākās idejas ir (1) budžeta ierobežojumi dzīves laikā, kas skaidro un saista patēriņu visos cilvēka dzīves posmos, kā arī (2) "kuprveida" ietaupījumu veidošanās dzīves laikā - mazāki ietaupījumi jaunībā un vecumdienās, lielāki ietaupījumi pusmūžā (Parker, 2010, 10.lpp; Gods, 2004, 142.lpp). Saskaņā ar dzīves cikla modeli jauniešiem un veciem cilvēkiem ir augstāka vidējās patērišanas tieksme, tātad iedzīvotāju vecuma struktūra var ietekmēt valsts kopējos uzkrājumus. Nonākot pensijas vecumā cilvēki "izpārdod savus aktīvus", lai nodrošinātu sev pārtiku, mājvietu, medikamentus utt. Šādā veidā bagātība tiek nodota tālāk, kur aktīvus iegūst jaunā paaudze, kas joprojām ir uzkrāšanas cikla sākumā.

Domājot par valsti un tās ekonomiku, kurā iedzīvotāju skaits un to ienākumi pieaug (katra nākamā paaudze dzīvo labāk par iepriekšējo), jāpieņem, ka būs vairāk tādu cilvēku, kas uzkrāj nekā to, kas uzkrājumus tērē. Pieaugot ienākumiem, pieaugs arī uzkrājumu īpatsvars valstī. Tiek pieņemts, ka, pieaugot resursiem dzīves laikā, proporcionāli pieaugs arī patēriņš (tas ir proporcionāls ienākumiem dzīves laikā, kas vairāk vai mazāk nozīmē vidējos ienākumus dzīves laikā). Tomēr gan pagātnē, gan mūsdienās patēriņa īpatsvars ir zemāks mājsaimniecībās ar augstāku labklājību. Vai līdzīgi - uzkrājumu līmenis pieaug kopā ar ienākumu līmeni. Pētījumi norāda uz zemāku uzkrājumu līmeni starp tiem, kam ir zemāki ienākumi. Modigliani uzsvēra, ka

izaugsme ir dzīves cikla modeļa “esence”, kas tāpat kā demogrāfiskās struktūras izmaiņas prognozē ietaupījumus valsts līmenī (Deaton, 2005, 8-10.lpp).

Dzīves cikla modelis ir izpelnījies kritiku jautājumā par jauniešu vēlmi veidot uzkrājumus. Paredzot ienākumu pieaugumu nākotnē, tie vēlēsies palielināt savu patēriņu pašlaik (uz nākotnes rēķina), un šāda prakse varētu negatīvi ietekmēt vispārējo ekonomisko izaugsmi. Modigliani teorētiski pieņēma šo argumentu, bet šaubījās par tā praktisko izpildījumu, jo uzskatīja par maz ticamu, ka jaunieši varētu būt spējīgi aizņemties summu, kas būtiski pārsniegtu viņu līdzekļus. Viņš uzskatīja, ka cilvēkiem novecojot, pienāk brīdis, kad ikviens sāk veidot uzkrājumus pensionēšanās vecumam (Deaton, 2005, 8-13.lpp). Šajā brīdī gan jāatzīmē, ka mūsdienās, kad piekļuve kredītiem ir ļoti viegla un bieži spēja to atmaksāt netiek pienācīgi novērtēta, uzskats par vēlēšanos patērēt vairāk nekā var atļauties ir tuvāks realitātei, nekā Modigliani pretargumenti. Otrs pārbaudījums dzīves cikla modelim ir nenoteiktība par nākotni, tomēr tika pieņemts, ka tieši nenoteiktība ģenerēs pieprasījumu pēc uzkrājumu veidošanas piesardzības dēļ. Tas varētu kalpot kā papildus arguments jau iepriekšminētajai uzkrāšanai pensijas vecumam.

Pastāvīgo ienākumu hipotēze

Šajā gadījumā tiek vairāk runāts par vispārējām problēmām, ar kurām saskaras mājsaimniecības, viņu ienākumu līmenim mainoties laika gaitā. M.Frīdmens nodalīja ienākumu un izdevumu veidus, kā arī izvirzīja ideju, ka mājsaimniecības dzīvo mūžīgi (mainās tikai to dalībnieki), tādēļ par pastāvīgajiem ienākumiem tika uzskatīts apjoms (summa), ko mājsaimniecība var patērēt, nesamazinot savu bagātību. Ienākumu līmeni, ko mājsaimniecība sagaidīja savas dzīves laikā, M.Frīdmens dēvēja par “normālajiem” jeb pastāvīgajiem ienākumiem, bet novirzes no šī līmeņa (pozitīvas vai negatīvas) viņš uzskatīja par “pārmaiņu” ienākumiem (*transitory income*).

Tāpat arī tiek nošķirts pastāvīgais patēriņš, kas ir plānots un stabils, un pārmaiņu patēriņš, kas rodas negaidītu izdevumu, piemēram, slimības gadījumā. Frīdmans uzskatīja, ka pastāvīgais patēriņš būs proporcionāls pastāvīgajiem ienākumiem, un mājsaimniecības plānos tērēt attiecīgu daļu no saviem ienākumiem. Viņš arī pieņēma, ka gan pastāvīgais, gan pārmaiņu patēriņš ir neatkarīgi no pārmaiņu ienākumiem, un ka pārmaiņu patēriņš jebkurā laika posmā ir neatkarīgs no pastāvīgajiem ienākumiem. Tādējādi patēriņš sastāv no plānotās daļas, kas ir atkarīga no pastāvīgajiem ienākumiem un neplānotās daļa, kas ir pilnīgi neatkarīga no ienākumiem. Pastāvīgā

ienākuma modeļa fokuss ir attiecību novērtējums starp patēriņu un pastāvīgajiem ienākumiem (Parker, 2010, 6.lpp).

Abi modeļi izsaka līdzīgas prognozes par mājsaimniecību ienākumu izmaiņu ietekmi uz to patēriņu. Dzīves cikla modelī ienākumu līmeņa izmaiņas, kas tiek paredzētas kā pastāvīgas, veicina lielu bagātības pieaugumu visa mūža laikā (*lifetime wealth*), jo visi nākotnes budžeta ierobežojumi jeb robežlīnijas attiecībā uz ienākumiem arī “pabīdās augstāk”. Savukārt īslaicīgs ienākumu pieaugums ietekmē tikai pašreizējo laika periodu, tādēļ tam ir neliela ietekme uz mājsaimniecības labklājību tās dzīves laikā. Tās mājsaimniecības, kuras izlīdzinās savu patēriņu dzīves laikā, izklīdēs īslaicīgo ienākumu pieaugumu pārējos dzīves posmos. Savukārt pastāvīgo ienākumu modelī pastāvīgo ienākumu izmaiņas noved pie būtiskām izmaiņām pastāvīgajā patēriņā. Īslaicīgas izmaiņas ir pārmaiņu, tādēļ tām nav būtiska ietekme uz patēriņu.

Ja saskaņā ar šiem modeļiem pastāvīgo ienākumu izmaiņas (piemēram, pieaugums) veicina bagātības pieaugumu visa mūža laikā, palielinās personas rīcībā esošie līdzekļi. Saskaņā ar dzīves cikla modeli daļa līdzekļu jau tiek novirzīti uzkrājumu veidošanai visas dzīves laikā, tādēļ uz uzkrājumiem novirzīto līdzekļu apjomam vajadzētu palielināties proporcionāli ienākumu izmaiņām. Tomēr, kā tika apskatīts iepriekš, ne vienmēr no personas var sagaidīt modeļos prognozēto darbību (varbūt tikai daļēji). Šajā gadījumā pastāv risks, ka ienākumu pieaugums ietekmēs arī patēriņa līmeni (tas pieaugs), un realitātē personas rīcībā esošie “brīvie” līdzekļi varētu pat samazināties.

Kā minēts iepriekš, racionālo finanšu paradigmas teorijas lielākoties nosaka ekonomiska indivīda teorētiski optimālāko izvēli, bet pilnība neatspoguļo viņa patieso izvēli. Finanšu uzvedība skaidro aizspriedumus pret informācijas ticamību un nestandarta izvēles kā neracionālu uzvedību starp aģentiem, kas var izskaidrot pastāvīgi nepareizu aktīvu vērtības noteikšanu un citas novirzes. Amerikāņu psiholoģe Elēna Langer (*Ellen Langer*) 1975.gadā skaidroja neracionālu lēmumu pieņemšanu kā kontroles ilūziju, kad cilvēki pārvērtē savas spējas kontrolēt notikumus. Viņi jūt, ka kontrolē notikumu rezultātus, lai gan patiesībā viņiem nav ne kontroles, ne ietekmes. Tomēr tas izskaidro iemeslu, kāpēc indivīdi spēj uzņemties lielāku risku.

Apkopojot finanšu uzvedības pētījumus, lietuviešu pētnieces D.Jurevičiene un O. Ivanova izdala divas teorijas neracionālo finanšu paradigmā: kognitīvo aizspriedumu teoriju un izredžu teoriju. Pamatideja kognitīvo aizspriedumu teorijā ir, ka indivīda uzvedību nosaka viņa/viņas prāts, proti, pārdomas par sevi, un pašapziņa nosaka gan uzvedību, gan emocijas. Kā minēts iepriekš, izredžu teorija apraksta kā indivīdi uztver peļņu un zaudējumus, kur zaudējumiem ir

lielāka emocionālā ietekme nekā ieguvumiem (Jurevičienē & Ivanova, 2013, 54.lpp). Darba apjoma ierobežojuma dēļ, sīkāka neracionālo finanšu paradigmas analīze netiks veikta.

Kopumā var secināt, ka lēmumu pieņēmējiem ir jāsaskaras ar daudziem ierobežojumiem, kas saistīti gan ar pieeju informācijai un tās ticamībai, gan spējai aptvert jautājumu mērogus un izdarīt to ierobežotā laika periodā. Lai spētu novērtēt un veikt izvēli, cilvēki izmanto dažādas informatīvas "saīsnas" (*short-cuts*), jo īpaši sarežģītu lēmumu pieņemšanas gadījumos, ir daudz vairāk aspektu un izvēļu, nekā iespējams aptvert. Citiem vārdiem sakot, saskaroties ar sarežģītu lēmumu, cilvēki koncentrējas uz vienu vai pāris aspektiem, izdarot izvēli. Tāpat arī indivīdu finanšu izvēles ietekmē ļoti plašs faktoru loks, kas lielākoties rodas mijiedarbībā ar apkārtējo sabiedrību un nevar tik skatītas tikai no vienas zinātnes viedokļa. Mūsdienās indivīdam ir pieeja ļoti lielam daudzumam dažādas informācijas, kā arī viņi ir tieši vai netieši, apzināti vai neapzināti pakļauti šīs informācijas vai to izplatītāju ietekmei.

Kā minēts iepriekš, lielākā atbildība par finanšu lēmumiem gulstas uz pašiem cilvēkiem. Efektīvu finanšu lēmumu pieņemšana šodien, dod iespēju pasargāt sevi un savus tuviniekus no nākotnes nedrošības. Palielinoties finanšu produktu un pakalpojumu klāstam un sarežģītības līmenim, indivīdiem ir jābūt pietiekami izglītotiem, lai izvērtētu piedāvājumu. Finanšu pratība skata iedzīvotāju attieksmi pret finansēm, uzvedību un pieredzi, tādēļ, darba turpinājumā autore apskatīs finanšu pratības jēdzienu, attīstību un aktualitāti.

1.2. Finanšu pratības teorētiskais skatījums

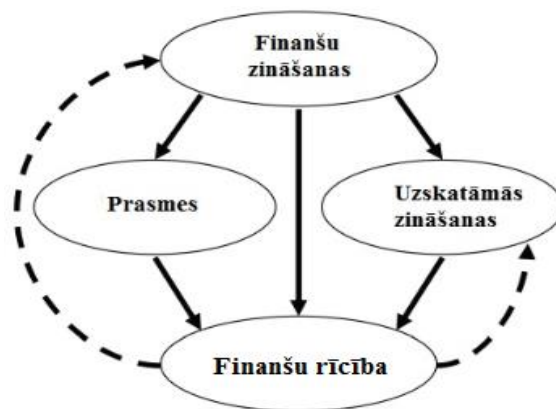
Pētnieku aprindās joprojām notiek debates par to, kā labāk definēt finanšu pratību un kā to izmērīt. Tiek pielietoti tādi rādītāji, kā spēja veikt uzkrājumus, veiksmīgi ieguldīt naudu vai pārvaldīt savas parādsaistības, tiek vērtētas matemātiskās zināšanas kā arī galveno ekonomisko jēdzienu pārzināšana (Titko, Ciemleja, Lāce, 2014, 4.lpp). Amerikas domnīcas "RAND Cooperation" analītiķi savā 2009.gada darba dokumentā "*Working paper: Defining and Measuring Financial Literacy*" norāda, ka pieejamajā literatūrā finanšu pratība tiek pārmaiņus definēta kā (a) konkrēta veida zināšanas, (b) spēja vai prasme pielietot šīs zināšanas, (c) uztvertās zināšanas, (d) laba finanšu uzvedība un pat (e) pieredze finanšu jautājumos (Hung, Parker, Yoong, 2009, 5.lpp).

Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (*Organisation for Economic Cooperation and Development, turpmāk - OECD*), kas ik gadu izstrādā rekomendācijas valstīm kā arī veic pētījumus par finanšu pratības līmeni gan pieaugušo, gan skolēnu vidū, ir definējusi

finanšu pratību, kā “izpratnes, zināšanu, iemaņu un uzvedības kopumu, kas ir nepieciešams, lai pieņemtu pareizus finanšu lēmumus un, galu galā, sasniegtu individuālo finanšu labklājību.” (autores tulkojums) (*A combination of awareness, knowledge, skill, attitude and behaviour necessary to make sound financial decisions and ultimately achieve individual financial wellbeing*) (OECD, 2011, 3.lpp).

Šajā brīdī būtu svarīgi nošķirt finanšu uzvedību (*behavioral finance*), kā uzvedības ekonomikas apakšnozari, no tās finanšu uzvedības (rīcības), par kuru tiek runāts finanšu pratības ietvaros. Ja pirmā balstās uz alternatīvo priekšstatu, ka investori vai vismaz daļa no tiem ir pakļauti uzvedības aizspriedumiem/neobjektīvai, kas nozīmē, ka viņu finanšu lēmumi var nebūt pilnībā racionāli, respektīvi apskata ļoti plašu jautājumu loku, kas izveidojusies par veselu uzvedības ekonomikas apakšnozari. Tad finanšu pratības ietvaros tiek apskatīta konkrēta rīcība, izvēloties finanšu produktus. Viegļākām nošķīrumam turpmāk finanšu pratības ietvaros tiks izmantots termins “finanšu rīcība”.

Savukārt amerikāņu analītiķi uzskata, ka finanšu zināšanas, prasmes un rīcība, kā arī to savstarpējā mijiedarbība, ir jāskata kā visaptveroša konceptualizācija finanšu jomā. Finanšu zināšanas ir finanšu pratības pamats. Savukārt, finanšu zināšanas atspoguļojas uzskatāmajās zināšanās (*perceived knowledge*) un ietekmē finanšu prasmes (*financial skills*). Pati rīcība ir atkarīga no visiem 3 konceptiem (faktiskās zināšanas, uzskatāmās zināšanas un prasmes). Visbeidzot, pieredze, kas gūta no finanšu rīcības, nonāk atpakaļ pie faktiskajām un uzskatāmajām finanšu zināšanām. Tomēr attiecības var būt nepilnīgas, jo ir atkarīgas no indivīdu ietekmējošiem iekšējiem un ārējiem faktoriem (piemēram, attieksme, resursi u.c.) (Hung, Parker, Yoong, 2009, 12.lpp). 1.3. attēlā redzama šo attiecību shēma.

1.3.att. Finanšu pratības konceptuālais modelis⁶

⁶ Autores veidots pēc: Hung, Parker, Yoong, 2009, 12.lpp

Finanšu rīcību var iedalīt sīkākos indikatoros, kas liecina par personas finanšu pratību. 2011.gadā Austrālijā veiktā banku pētījumā kā pieaugušu cilvēku finanšu pratība tika identificētas piecas rīcības: (1) sekošana līdzi savām finansēm (uzraugot ienākumus un izdevumus), (2) plānošana uz priekšu jeb ilgtermiņā (piemēram, risinot pensionēšanās ienākumu jautājumus, izmantojot finanšu konsultantus un apdrošināšanas pakalpojumus), (3) finanšu produktu izvēle (finanšu produktu un pakalpojumu savstarpējais salīdzināšanas līmenis pirms izvēles), (4) būt informētam (cik lielā mērā cilvēki izmanto finanšu informāciju) un visbeidzot (5) finanšu kontrole, kas ietver, piemēram, vispārējā finanšu stāvokļa un parādu kontroli, kā arī spēju ietaupīt naudu (ANZ, 2011, 4-7.lpp).

Daudziem jēdzieniem, piemēram, skaitliskā lietpratība (*numeracy*) jeb spējai veikt matemātiskus aprēķinus ir noteikta funkcija. Ciktāl finanšu pratība ietver prasmes, nevis tikai zināšanas, šīs prasmes ir tieši atkarīgas no spējas strādāt ar skaitļiem. Tomēr rēķināšana attiecas uz daudz plašāku jautājumu loku, nevis tikai finansēm un pārstāv daudz vairāk pamata prasmju kopumu - tuvāk vispārīgākajām kognitīvajām spējām (piemēram, spējai atcerēties) (Hung, Parker, Yoong, 2009, 7.lpp). Līdz ar to šajā darbā vispārējā spēja rēķināt saglabāta šķirti. Arī Rīgas Tehniskās universitātes mācībspēku 2014.gadā izstrādātajā Finanšu lietpratības koncepcijas modelī skaitliskā lietpratība netiek iekļauta (Titko, Ciemleja, Lāce, 2014, 7.lpp).

Dažādas starptautiskas organizācijas, universitātes kā arī atsevišķas valstis veic savus pētījumus un iedzīvotāju aptaujas par finanšu pratību, kā arī izstrādā nacionālās stratēģijas, kur populārākās balstās uz OECD pieeju, Global Financial Literacy Excellence center (GFLEC), DNB Household Survey, American Life Panel (ALP) u.c. izstrādātiem novērtēšanas instrumentiem un savāktajiem datiem. Ja OECD veic valstu salīdzinājumu, izmantojot finanšu pratības indikatorus, Pasaules Banka lielākoties salīdzina patērētāju finansiālo izpratni dažādās valstīs. Tiek izmantoti gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi pētījumi, un lielākoties tiek pielietotas pašvērtējuma un testa metodes. Testi galvenokārt tiek balstīti uz zināšanām par konkrētām jomām, savukārt pašvērtējumā jāvērtē uzskatāmās (*perceived knowledge*) zināšanas un uzticēšanās tām (cik daudz cilvēks domā, ka viņš zina). Tomēr daudzos pētījumos (ne tikai finanšu jomā) ir atklājies, ka cilvēki domā, ka viņi zina vairāk nekā patiesībā. Tādēļ viņiem ir jālemj par tālāko rīcību, piemēram, iegūt papildus informāciju, lai pieņemtu pārdomātu lēmumu, pamatojoties uz to, cik daudz viņi domā, ka viņi zina par konkrēto jautājumu (Hung, Parker, Yoong, 2009, 11.lpp). Pēc darba autores novērojumiem cilvēki bieži norāda, ka pārzin,

piemēram, procentu aprēķinšanas pamatprincipus, bet praksē veic nepareizus vai nepilnīgus aprēķinus.

Tiek norādīts, ka finansiāli zinoši cilvēki ir spējīgāki pensiju plānošanā, vairāk gatavi kļūt par finanšu tirgus dalībniekiem un sasniedz labākus rezultātus, veidojot investīciju portfeli, spēj uzkrāt lielākas naudas summas, kā arī spēj izvairīties no augstiem procentu maksājumiem un papildu izmaksām. Savukārt finansiāli neprasmīgi cilvēki izvēlas dārgākus aizņēmumu veidus un nevar izvērtēt savas parādsaistības. Finanšu analfabētisms rada zaudējumus ilgtermiņā, īpaši saistībā ar lēmumiem par pensijas kapitāla uzkrāšanu (Titko, Ciemleja, Lāce, 2014, 6.lpp). Jeļenas Titko un viņas kolēģu izstrādātajā finanšu lietpratības koncepcijas modelī atspoguļotas četras finanšu pratības (lietpratības) dimensijas.

1.4.att. Finanšu lietpratības koncepcijas modelis (Titko, Ciemleja, Lāce, 2014, 6.lpp)

Katra no četrām dimensijām (zināšanas, prasmes, attieksme, uzvedība) aptver pārējās sešas komponentes (skatīt 1.4.att.), kur: (1) uzkrājumi un aizņemšanās sevī ietver zināšanas par uzkrājumu veidošanu, prasmes izvērtēt dažādus uzkrājumu veidus atbilstoši personīgajām iespējām, spējas identificēt procedūras un pienākumus, kas saistās ar finanšu līdzekļu aizņemšanos un dažādiem kredīta veidiem, parādsaistību lietpratību, prasmes plānot nākotni, (2) budžeta plānošana iekļauj sevī zināšanas par indivīda budžeta veidošanas principiem, zināšanas par ieņēmumu un izdevumu sabalansēšanu, nodokļiem, gada ienākumu deklarācijas pamatprincipiem u.c.; (3) ekonomikas jautājumi iekļauj izpratni par notiekošo pasaules ekonomikā un zināšanas par ekonomisko situāciju valstī, ekonomikas procesiem un problēmām;

(4) finanšu koncepcijas - zināšanas par tādām bāzes finanšu koncepcijām kā naudas vērtība laika gaitā, sakarība starp risku un ienesīgumu, finanšu plūsmu, un procentu veidošanos, utt.; (5) finanšu pakalpojumi - zināšanas par banku/citu finanšu institūciju piedāvātajiem produktiem un pakalpojumiem (maksājumu kartēm, apdrošināšanas produktiem u. tml.); un visbeidzot (6) ieguldījumi - zināšanas par ieguldījumu veidiem (vērtspapīriem, ieguldījumu fondu daļām u. tml.) un izpratne par riskiem un iespējām, kas saistās ar šiem darījumiem (Titko, Ciemleja, Lāce, 2014, 6.lpp).

Savukārt OECD rekomendācijās par iedzīvotāju finanšu pratības novērtēšanu, tiek izdalītas 3 jomas, kurām nepieciešams pievērst uzmanību: (1) finanšu zināšanas, (2) finanšu rīcība un (3) finanšu attieksme. Pirmkārt, tiek pieņemts, ka cilvēkam jābūt zināšanām par atsevišķiem pamata jēdzieniem un konceptiem finanšu jomā, tādēļ rekomendēts iekļaut pētījumos jautājumus par uzkrājumu veidošanos, krājkontu darbības principiem, inflāciju u.c. Otrkārt, personas rīcībai būs liela ietekme uz viņa finansiālo labklājību, tādēļ rīcības (uzvedības) atainojums ir būtisks tādos aspektos kā rēķinu nomaksa laikā, uzkrāšana un aizņemšanās, lai “savilktu galus” kā arī piedāvājuma izvērtēšana pirms pirkuma un ilgtermiņa plānošana. Visbeidzot, par būtisku tiek uzskatīta arī attieksme pret finanšu jautājumiem (OECD, 2011). Piemēram, ja indivīdam ir negatīva attieksme pret uzkrājumu veidošanu nākotnei, tad viņam būs mazāka tieksme uz šādu rīcību. Savukārt, ja indivīds dod priekšroku īstermiņa ieguvumam, viņš visdrīzāk neveidos uzkrājumus ārkārtas gadījumiem vai ilgtermiņa finanšu plānus (Atkinson, Messy, 2012, 6-10.lpp).

Pēc darba autores domām, no valsts puses šādi pētījumi ir nepieciešami, jo ļauj politikas veidotājiem identificēt iespējamās vajadzības un nepilnības saistībā ar specifiskiem aspektiem finanšu jomā. Pētījumi arī sniedz informāciju par to, kurām iedzīvotāju grupām ir nepieciešams vislielākais atbalsts. Latvijā nacionālo Finanšu pratības stratēģiju 2014 - 2020.gadam izstrādāja un ikgadējo iedzīvotāju finanšu pratības novērtējumu veic Finanšu un kapitāla tirgus komisija. Identificējot tās zināšanas, uzvedību un attieksmi, kas liecina par personas finanšu pratību, tālāk var apskatīt, kuras grupas atbilstoši rīkojas un ar kādiem panākumiem. Lai skaidrotu atšķirīgos finanšu pratības līmeņus starp grupām, jāņem vērā tādi faktori kā vecums, izglītība, apstākļi mājāsaimniecībā u.c. Saprotot grupas raksturīgās pazīmes, ir iespējams veidot tām specifiskas rekomendācijas, lai uzlabotu to finanšu pratību.

Sociālās drošības kontekstā finanšu pratība tiek saistīta ar psihosociāliem faktoriem. Amerikāņu autors Džons Mērfijs (*John Murphy*) savā 2013.gada pētījumā “Psihosociālie faktori

un finanšu pratība” (*Psychosocial Factors and Financial Literacy*) apskata apmierinātību ar finanšu stāvokli un bezcerību. Apmierinātība ar finansēm (*financial satisfaction*) ir finanšu pratības rezultāts. Augstāka finanšu pratība uzlabo apmierinātību ar finansēm, palīdzot indivīdiem attīstīt prasmes, kas nepieciešamas lielu izdevumu gadījumā, attīsta vēlmi uzkrāt, māku ietaupīt, kā arī kontrolēt savas finanses. Tomēr iespējama arī situācija, kad neapmierinātība ar savu finansiālo situāciju veicina finanšu pratības pieaugumu laika gaitā. Stresam finanšu jautājumos var būt negatīva psiholoģiskā ietekme, un tas izraisa neapmierinātību. Satraukums rada pamatu un motivāciju indivīdam mainīt esošo situāciju un kļūt izglītotākam, lai uzlabotu savu finanšu un psiholoģisko stāvokli.

Pētījumi par bezcerību norāda uz tās negatīvo ietekmi uz finanšu uzvedību un labklājību, kur personām ar depresiju un bezcerības sajūtu bija vairāk parādu un mazāka bagātība pensijas vecumā. Protams, ir grūti pierādīt, kas ir cēlonis un kas sekas šajā gadījumā, tomēr visbiežāk tiek ieteikts organizēt papildus izglītojošus pasākumus ar depresiju sirgstošiem cilvēkiem, piemēram, vingrinot viņu spēju koncentrēties. Tiek runāts arī par “iemācīto bezcerību” (*learned helplessness*), kur neizbēgami notikumi samazina cilvēku motivāciju mainīt apkārtējo situāciju, kā arī tiek zaudēta cerība ietekmēt savu finansiālo stāvokli (Murphy, 2013).

Šīs daļas nobeigumā var secināt, ka mūsdienu tirgus ekonomika ir devusi jaunas iespējas patērētājiem, investoriem, darbiniekiem un uzņēmumiem. Tomēr šīs iespējas nāk kopā milzīgu vai pat nomācošu daudzumu izvēļu. Lēmuma pieņemšana no dotajām iespējām ir liela atbildība tiem, kas nav pārliecināti par savām spējām veikt “labāko izvēli”. Tādējādi finanšu pratības jēdziens un tā sociālekonomiskā vērtība ir nokļuvusi daudzu patērētāju, sabiedrības interešu grupu, valsts aģentūru, banku, uzņēmumu un citu organizāciju uzmanības centrā. Politikas veidotāji un citas ieinteresētās personas ir sākušas satraukties, ka patērētājiem trūkst praktiskās zināšanas par pamata finanšu jēdzieniem un līdzekļi, kas nepieciešami, lai pieņemtu gudrus lēmumus, kas veicinātu to vispārējo labklājību.

Visbeidzot finanšu pratība uzkrājumu jomā tiek saistīta ar zināšanām par uzkrājumu veidošanu un aizņemšanos, un sevī ietver prasmes izvērtēt dažādus uzkrājumu veidus atbilstoši personīgajām iespējām, spējas identificēt procedūras un pienākumus, kas saistās ar finanšu līdzekļu aizņemšanos un dažādiem kredīta veidiem, parādsaistību lietpratību, kā arī ilgtermiņa plānu veidošanu. Turpinājumā darba autore apskata uzkrājumu jēdzienu un uzkrājumu veidošanu dažādās sociālās grupās.

1.3. Uzkrājumu jēdziens teorētiskajā skatījumā

Ar uzkrājumiem un uzkrājumu līmeni lielākoties tiek saprasta daļa no ienākumiem, kas netiek patērēta. Tā noteikšana ir atkarīga no ienākumiem un patēriņa, kas var mainīties atkarībā no izmantotās pieejas, tādēļ ir daudz uzkrājumu līmeņa definīciju un valstis var brīvi izvēlēties, kādu uzkrājumu līmeni publicēt, kas apgrūtina salīdzinošu pētījumu veikšanu. Saskaņā ar OECD ekspertiem, mājsaimniecību uzkrājumu līmenis mēra neiztērēto mājsaimniecības ienākumu daļu. To plaši izmanto gan īstermiņa, gan ilgtermiņa ekonomikas analīzēs. Īstermiņā uzkrājumi palīdz mazināt ekonomisko svārstību ietekmi - jo augstāks mājsaimniecības uzkrājumu līmenis, jo mazāk to patēriņu ietekmē strauja ienākumu samazināšanās. Ilgtermiņā mājsaimniecību uzkrājumiem ir būtiska loma valsts kreditēšanas kapacitātē, kā arī tie palīdz paredzēt nākotnes ekonomisko izaugsmi (OECD Library). Līdzīgi kā ienākumus var definēt plašākā vai šaurākā mērogā, arī uzkrājumu (uzkrājumu līmeņa) definīcijas un ietvertās komponentes variē, atkarībā no valsts uzskaites sistēmas vai atsevišķu pētījumu mērķiem.

OECD pētījumos mājsaimniecības uzkrājumi tiek definēti kā mājsaimniecību rīcībā esošie ienākumi, no kuriem tiek atņemti izdevumi un pieskaitītas izmaiņas mājsaimniecību neto pašu kapitāla pensiju fondu rezervēs⁷. Mājsaimniecību rīcībā esošie ienākumi sastāv no ienākumiem no nodarbinātības un neinkorporētu uzņēmumu darbības⁸, pieskaitot ienākumus no procentiem, dividendēm un sociālajiem pabalstiem un atņemot nodokļu, procentu un sociālo maksājumu nomaksu (OECD Library). Patēriņu un uzkrājumus ietekmējošos faktorus var iedalīt objektīvajos un subjektīvajos: (1) objektīvie - ienākumi, preču un pakalpojumu cenas, nodokļi un transfertmaksājumi, procentu likmes, esošais preču un pakalpojumu piedāvājums un jaunu produktu parādīšanās tirgū u.c., (2) subjektīvie - cilvēka vecums, nodarbošanās, dzīvesveids, ģeogrāfiskais izvietojums, tradīcijas, nākotnes paredzējumi, uzkrātā bagātība, parādsaistības u.c.

Ungāru izcelsmes amerikāņu psihologs Džordžs Katona (*George Katona*) apgalvo, ka ekonomistu un sociālo zinātnieku uzskats par ietaupījumiem (uzkrājumiem), kā to, kas ir palicis pāri no izmantojamiem ienākumiem pēc tam, kad ir atskaitīts patēriņš, neatbilst vidusmēra cilvēka uzskatiem par ietaupījumiem. Vidusmēra cilvēks kā uzkrājumus uztver naudu, kura noguldīta bankas kontā vai citā aktīvā, lai pasargātu sevi no nākotnes nedrošības vai iegādātos preces un pakalpojumus. Dž. Katona piedāvāja trīs uzkrājumu veidošanas kategorijas: (1) saistību

⁷ Centrālā statistikas pārvalde: Mājsaimniecību neto pašu kapitālā pensiju fondu rezerves - pārmaiņas aktuārajās rezervēs, kas pienākas mājsaimniecībām un kuras veidojas no prēmijām un iemaksām, kas ierakstītas kā sociālie maksājumi.

⁸ OECD: Neinkorporēts uzņēmums - ražošanas vienība, kas nav reģistrēta kā juridiska persona atsevišķi no īpašnieka (mājsaimniecības, valsts, ārvalstu rezidenta). Izmantotie aktīvi nepieder uzņēmumam, bet to īpašniekam. (OECD)

(līgumiskā) uzkrāšana, kad persona veic ikmēneša obligātos uzkrājumus (piemēram, hipotekārais kredīts); (2) izvēle uzkrāt, kad persona apzināti veic uzkrājumus un (3) pārpalikumu jeb atlikumu uzkrāšana, kad neiztērētie ienākumi (piemēram, mēneša beigās) tiek novirzīti uzkrājumos (Fisher, Anong, 2012, 64.lpp). Atsevišķi tiek izdalīti iedzīvotāji, kuri neuzkrāj vispār.

Uzkrājumu veidošana ir ļoti svarīga no mājsaimniecības finanšu stabilitātes viedokļa. Laikos, kad personīgie ienākumi pārsniedz tēriņus un valstī notiek strauja izaugsme, ir iespējams atlikt šo naudu “nebaltām dienām”. Savukārt ekonomiskās lejupslīdes, pēkšņu satricinājumu (piemēram, darba zaudējuma) vai veselības problēmu dēļ ir nepieciešami brīvie līdzekļi, ar kuriem segt radušos un pastāvīgos izdevumus. Pretējā gadījumā ir jāieslīgst parādos vai pat jāpaļaujas uz valsts sociālo palīdzību, kā rezultātā tiek nelabvēlīgi ietekmēta ne tikai mājsaimniecības labklājība, bet arī valsts ekonomiskā attīstība. Soņja Livingstone un Pēteris Lunts (*Sonia Livingston and Peter Lunt*) savā 1993.gada pētījumā konstatēja, ka regulāriem uzkrājējiem ir atšķirīga psiholoģiskā motivācija nekā tiem, kas aizņemas. Parāds tiek uzskatīts vai nu par neveiksmi vai normālu ikdienas sastāvdaļu. Tāpat arī tie, kas veido uzkrājumus vienlaicīgi ar atrašanos parādos jutās optimistiskāki un ar lielāku kontroli pār savu dzīvi, nekā tie parādnieki, kas uzkrājumus neveidoja (Fisher, Anong, 2012, 63.lpp).

Braunings un Lusardi (*Browning and Lusardi, 1996*) pamato uzkrājumu veidošanu ar 9 motīvu palīdzību: (1) piesardzības motīvs, (2) dzīves cikla motīvs, (3) aizstāšanas motīvs jeb pašreizējo izdevumu samazinājums nākotnes mērķu vārdā (piemēram, pensijas vecumam vai bērnu izglītībai), (4) neatkarības motīvs, (5) uzņēmējdarbības motīvs, (6) mantojuma motīvs jeb bagātības nodošana nākamajām paaudzēm, (7) skopuma motīvs, (8) uzlabojumu motīvs un (9) saistību jeb maksājumu motīvs (Fisher, Anong, 2012, 65.lpp).

Nemot vērā ekonomiskās un sociālās situācijas izmaiņas valstī laika gaitā, kas ietekmē arī iedzīvotājus un mājsaimniecības, kā arī to mainīgās nepieciešamības, uzkrāšanas motīvi nav savstarpēji izslēdzoši. Tāpat arī motīvi atšķirsies pēc iedzīvotāju grupām (to vecuma, izglītības, materiālā stāvokļa u.c.) kā arī to nākotnes mērķiem. Apjoma ierobežojumu dēļ dziļāka analīze par iedzīvotāju un mājsaimniecību uzkrāšanas motīviem šajā darbā netiks veikta.

1.3.1. Finanšu uzvedība uzkrājumu veidošanā

Modigliani dzīves cikla modelis bieži tiek apšaubīts no uzvedības ekonomistu puses. Viņu bažas galvenokārt ietilpst divās kategorijās: (1) jautājumi, kas saistīti ar paškontroli un (2) jautājumi, kas saistīti ar ierobežoto racionalitāti (kas tika apskatīta iepriekš). Ar paškontroli

saistītās problēmas var analizēt ar modeļiem, kuros vēlmes neiztur pārbaudi laika gaitā (*time - inconsistent preferences*), kur indivīdi kļūst arvien mazāk gatavi atlikt baudu no kāda noteikta laika perioda uz citu periodu, kad noteiktais periods pienāk. Tā rezultātā indivīds nespēj apņemties izpildīt kādu iepriekš noteiktu optimālu plānu.

Ar paškontroli tiek saprasta indivīda spēja manīt savu lēmumu vai rīcību, tādejādi paškontrole aizstāj vienu reakciju (atbildi) ar citu. Šīs reakcijas var būt domas, emocijas un jūtas, impulsi, izpildījuma maiņa u.c. (Baumeister, 2002, 670-676.lpp). Literatūrā ir pieejamas vairāku autoru izvirzītas teorijas par personas uzskatiem par paškontroli un tās veidošanos. Piemēram, amerikāņu psihologs un ekonomists Džordžs Ainslī (*George Ainslie*) savos pētījumos novēroja, ka indivīdi sevi kontrolē, piedēvējot vietējām novirzēm globālu nozīmi. Piemēram, persona var sev iegalvot, ka tādēļ, ka tā nespēj uzkrāt šodien, tā nekad nespēs veidot uzkrājumus. Šis apgalvojums (uzskats) kļūs par realitāti, ja persona savu šodienas augsto patēriņu “sodīs” ar vēl lielāku patēriņu nākotnē (Bernheim, 1999, 2.lpp). Efektīva paškontrole ir atkarīga no vismaz 3 elementiem: standartiem (mērķi, ideāli, normas u.c. pamatnostādnes), uzraudzības process (piemēram, tēriņu uzskaitē) un spēja mainīt vai ietekmēt savu uzvedību. Ja kāds no šiem elementiem trūkst, paškontrole var tikt apdraudēta (Baumeister, 2002, 670-676.lpp).

Patērētājiem ir divi sarežģīti uzdevumi: pieņemt labus lēmumus un pieturēties pie tiem. Tomēr māka pieņemt izvērtētus un labus lēmumus (kā minēts iepriekš) bieži tiek pārvērtēta. Tāpat arī tiek pārvērtēta nodomu saskaņotība ar personas rīcību. Lai gan personai ir tālejoši plāni un nodomi, faktiskā rīcība neseko vai ļoti atšķiras no iepļānotās (piemēram, nesekmīga smēķēšanas atmešana, pastāvīga darba kavēšana). Lai iegūtu pašreizēju labumu, personas pakļaujas kārdinājumam. Šī atšķirība starp nodomiem un faktisko rīcību ir būtiska arī veidojot uzkrājumus. Amerikāņu ekonomists Deivids Leibsons (*David Laibson*) savā darbā “Paškontrole un uzkrājumu veidošana vecumdienām” min trīs veidu dokumentālus pierādījumus indivīda vājjai spējai pretoties kārdinājumam: (1) literatūrā uzsvērtā ārējo saistību vērtība, lai novērstu pārmērīgu patēriņu. Patērētājiem tiek sniegti ieteikumi, organizēti semināri, lai tie iesaistītos savu finanšu plānošanā, dotos pie finanšu konsultantiem utt. Plašās literatūras pieejamība norāda uz vispārējo apziņu par patērētāju problēmām ar paškontroli. (2) Indivīdu liecības par saviem patēriņa paradumiem norāda uz impulsīviem pirkumiem, piedāvājuma nesalīdzināšanu un nepārdomātu kredītu un līzingu izmantošanu. Ir vērojams patēriņa līmeņa pastāvīgs pieaugums pat ierobežota budžeta ietvaros. Visbeidzot (3) pētījumu un aptauju rezultāti norāda un atšķirībām starp plānoto un faktisko rīcību - cilvēki atzīst, ka ir nepieciešams veidot uzkrājumus

vecumdienām, izmantot finanšu konsultantu pakalpojumus, veidot ienākumu-izdevumu plānu, bet realitātē to neveic (Laibson, Repetto, & Tobacman, 1988, 93-95.lpp). 2011.gadā Latvijā veiktais SKDS pētījums uzrādīja, ka savus ienākumus un izdevumus regulāri (rakstveidā) uzskaita, lielākus pirkumus plāno un cenas salīdzina tikai 10% iedzīvotāju (FKTK, 2014, 4.lpp).

Ir izstrādāti vairāki instrumenti, piemēram, automātiskās iemaksas depozītā vai krājkontā, kredītkaršu dienas limiti, uzkrājošā dzīvības apdrošināšana, bērna krājkonts u.c., kas novērš riskus un palīdz patērētājam veidot ilgtermiņa uzkrājumus, tomēr tie nerisina pašu problēmu. Notiek pastāvīgs konflikts starp indivīda īstermiņa un ilgtermiņa vēlmēm. Kad divas alternatīvas atrodas tālā nākotnē, lēmuma pieņēmējs lielākoties būs pacietīgs. Bet, ja abas alternatīvas ir pavisam tuvā nākotnē, lēmuma pieņēmēji maina savas vēlmes un kļūst daudz nepacietīgāki: *“Es labāk apēdīšu 2 konfektes šodien, nekā 4 konfektes rīt.”* Redzams konflikts starp ilgtermiņa vēlmi būt pacietīgam (ar bieži vien lielāku ieguvumu) un īstermiņa vēlmi pēc tūlītējā gandarījuma. Autoru Džordža Akerlofa un Edvarda O'Donahjū (*George Akerlof and Edward O'Donoghue*) pētījumi liecina, ka lēmumu pieņēmēji ar dinamiski pretrunīgām vēlmēm veic izvēli saskaņā ar maldīgu pārlicību, ka “nākotnes es” darbosies “tagadnes es” interesēs. Piemēram, indivīdi iepriekš neparedz, ka atliks modinātājpulksteņa zvanu, lai gan to dara pastāvīgi katru rītu (Laibson, Repetto, & Tobacman, 1988, 8.lpp). Tātad gan lēmuma pieņēmēji ar cēliem uzskatiem par labu uzvedību nākotnē (“Nākamo projektu es sāksu laicīgi”), gan tie, kas uzskata savu rīcību par nenovēršanu (“Es vienmēr atlieku uzdevumu izpildi”) riskē ar nepilnvērtīgu budžeta un izdevumu plānošanu, kā arī uzkrājumu neveidošanu.

Kā iespējamie iemesli paškontroles trūkumam tiek minētas arī mūsdienu sabiedrībā attēlotās patēriņa problēmas. Medijos tiek attēlota spriedze starp ilgām pēc materiālām vērtībām un nepieciešamību šīs vēlmes ierobežot, un problemātiska vai neveiksmei nolemta spēja sevi kontrolēt (Starr, 2004, 214-229.lpp). Tas veicina idejas izplatīšanos par grūtībām saglabāt paškontroli, kas rezultātā var ietekmēt lēmuma pieņēmēja uzvedību (rīcību). Arī amerikāņu ekonomistes Justīna Hastingsa un Olīvija Mišela (*Justine Hastings, Olivia Mitchell*) savā pētījumā par mājsaimniecības uzkrāšanas paradumu saistību ar finanšu pratību norāda uz diviem iespējamajiem skaidrojumiem ne-optimālu finanšu lēmumu pieņemšanai: (1) indivīdu finanšu analfabētisms (*financial illiteracy*), un (2) nepacietība jeb “tagadnes - nepacietība” (*impatience or present-bias*), jeb cilvēka izvēle par labu tūlītējam gandarījumam nevis lielākam ilgtermiņa ienesīgumam (Hastings, Mitchell, 2010, 4.lpp).

Sociologs Zigmunts Baumans (*Zygmunt Bauman*), runājot par modernitātes nestajām pārmaiņām, norāda uz ilgtermiņa domāšanas, plānošanas un rīcības sabrukumu, un sociālo struktūru, kurās notika domāšana, plānošana un rīcība, pazušanu vai novājināšanos. Individā dzīve tiek sadalīta īstermiņa projektos un epizodēs, kas savā būtībā ir nebeidzamas, bet neveido tādu secību, ko varētu apzīmēt ar terminiem “attīstība”, “nobriešana”, “karjera” vai “progress”. Katram nākamajam solim jābūt atbildīgam par cita veida iespējām un atšķirīgu iespēju sadali, tādēļ ir nepieciešams citādu prasmju kopums. Tāpat arī viņš norāda uz atbildības pārņemšanu uz indivīda pleciem. Piedzīvoto pārmaiņu rezultātā radušos jautājumus un problēmas ir jāatrisina iedzīvotājiem, kuriem tagad ir izvēles brīvība un ir jānes pilna atbildība par savas izvēles sekām. Risks, kas var rasties no katras izvēles, var nākt no spēkiem, kas pārsniedz vidusmēra indivīda saprašanas un rīcības iespējas. Tā vietā tiek uzsvērtā nepieciešamība pēc fleksibilitātes: gatavības nekavējoties mainīt taktiku, saraut saistības un sekot iespējām, kad tās parādās (Bauman, 2007, 4.lpp). Autoresprāt, pieaugošais risks palielina iedzīvotāju stresu un „nepatiku” pret finanšu darījumiem.

Šīs daļas nobeigumā var secināt, ka socioloģiskais un ekonomiskais skatījums par indivīda racionalitāti un pieejamību informācijai atšķiras. Zinātnēm attīstoties, veidojas jaunas teorijas un skaidrojumi, kas arvien vairāk samazina attālumu starp uzskatiem. Paņemot labāko no katras zinātnes - var iegūt pilnīgāku priekšstatu par sabiedrībā notiekošajiem procesiem.

1.3.2. Uzkrājumu veidošana noteiktas grupas ietvaros

Kā iepriekš apskatīts sociālo tīklu teorijā, informācijas apmaiņa notiek noteiktas grupas un izveidoto tīklu ietvaros, tādēļ nepieciešams izvērtēt, kā šī informācija var ietekmēt indivīda un mājsaimniecības uzkrāšanas paradumus, un kādu lomu spēlē piederība konkrētai grupai, tajā pašā laikā apzinoties, ka cilvēks var vienlaicīgi piederēt vairākām no tām.

Amerikāņu ekonomists Džeims Dusenberijs (*James Duesenberry*) 1949.gadā izstrādāja relatīvo ienākumu hipotēzi (*relative-income hypothesis*), lai skaidrotu konfliktējošo patēriņa - ienākumu attiecību. Relatīvo ienākumu modelis tika formulēts divejādi: vairāku segmentu šķērsgrīzumā kā arī laikā (laika attīstībā). Abos no tiem patēriņš ir atkarīgs no pašreizējā ienākumu līmeņa salīdzinot ar ienākumu standartu. To mājsaimniecība nosaka, pamatojoties uz savu pagātnes ienākumu līmeni vai uz apkārtējo mājsaimniecību ienākumiem. Saskaņā ar Dž.Dusenberiju mājsaimniecību patēriņš būs atkarīgs ne tikai no tās pašreizējā ienākumu līmeņa, bet arī no tās ienākumiem salīdzinot ar grupas ienākumiem, ar kuru tā sevi identificē.

Mājsaimniecības mēģinās saskaņot savus patēriņa izdevumus ar savas grupas dalībnieku izdevumiem. Tādējādi mājsaimniecībām ar zemākiem ienākumiem grupas ietvaros būs jāpatērē lielāka daļa no saviem ienākumiem, lai “turētos līdz”. Savukārt mājsaimniecības ar relatīvi augstajiem ienākumiem grupas ietvaros patērēs mazāk un vairāk ietaupīs. Šo hipotēzi apstiprināja novērojums, kurā afroamerikāņu un baltādaino mājsaimniecību patēriņš atšķīrās, pamatojoties uz piederību atšķirīgām grupām, lai gan tām bija vienādi ienākumi. Tādēļ, ka vidējie ienākumi baltādaino grupai bija augstāki, šīs grupas mājsaimniecībai bija arī jātērē lielāka daļa no saviem ienākumiem, savukārt otras grupas mājsaimniecība neizjuta šādu spiedienu.

Patēriņa izmaiņu laika gaitā galvenā atšķirība ir, ka tā vietā, lai salīdzinātu savas mājsaimniecības ienākumu līmeni ar citām, katra mājsaimniecība apskata sava pašreizējo ienākumu līmeni salīdzinājumā ar iepriekšējo līmeni. Mājsaimniecības, kurām agrāk bija augstāks ienākumu līmenis nekā pašlaik, varētu mēģināt saglabāt tikpat augstu patēriņa līmeni kā iepriekš. Tātad, samazinoties ienākumiem, patēriņš proporcionāli nesamazinātos (Parker, 2010, 6.lpp). Ja mājsaimniecībām ir jātērē lielāka daļa no saviem ienākumiem, lai uzturētu patēriņu savas grupas ietvaros, naudas summa, kuru būtu iespējams novirzīt uzkrājumiem, samazinās. Lai gan mājsaimniecībās ar augstāku ienākumu līmeni ir vērojams arī augstāks uzkrājumu līmenis, kas varētu nozīmēt, ka arī pārējās mājsaimniecības šajā grupā varētu īstenot līdzīgu praksi, nepieciešamība pēc “piederības sajūtas” noteiktai grupai un līdzvērtīga patēriņa varētu dominēt pār izvēli veidot uzkrājumus.

Pētījumi par etniskajām minoritātēm atklāj, ka šo grupu piederīgajiem ir līdzīgas problēmas ar uzkrājumu veidošanu un gatavošanos vecumdienām, kā vairākumtautības grupu pārstāvjiem. Lai gan tika novērots ievērojami zemāks ienākumu līmenis un neieinteresētība pensiju plānošanā, tika novērota arī apgrūtināta pieeja finanšu informācijai un valodas barjeras, kas rada papildus šķēršļus. Zemo ienākumu līmeni, kas ierobežo iespējas uzkrāt, veido segmentācija mazapmaksātos un mazkvalificētos darbos, naudas pārskaitījumu sūtīšana pārējiem ģimenes locekļiem un darba dalīšana ģimenēs (Barnes & Taylor, 2006, 14.lpp). Pēc darba autores domām, līdzīgu situāciju var novērot arī Latvijā, piemēram, romu tautības iedzīvotāju grupās. Zemie ienākumi un izglītības līmenis apgrūtina viņu finansiālo iekļaušanos.

Mājsaimniecības dalībnieku vecums

A. Lusardi 2014.gadā veiktais pētījums parādīja, ka zemākā finanšu prasība ir starp gados jaunākajiem un vecākajiem dalībniekiem. Vecāka gadagājuma cilvēki novērtēja savas zināšanas un paredzamos testa rezultātus kā ļoti augstus, bet rezultāti parādīja pavisam pretējo (ļoti sliktus

rezultātus). Tika secināts, ka lai gan patiesā finanšu pratība samazinās, kļūstot vecākam, cilvēku pārliecība par saviem finanšu lēmumiem faktiski palielinās. Šī neatbilstība starp faktiskajām un uzskatāmajām zināšanām varētu izskaidrot, kāpēc visbiežāk dažādas finanšu krāpšanas tiek veiksmīgi pastrādātas pret vecākiem cilvēkiem (Lusardi, Mitchell, 2014, 13.lpp). Autoresprāt, liela ietekme ir arī piedzīvotajām ekonomiskajām pārmaiņām dzīves laikā.

Pētījumi rāda, ka cilvēki turpina uzkrāt arī vecumdienās (pensijas vecumā), kas varētu konfliktēt ar Modigliani dzīves cikla modeli, kurā tiek pieņemts, ka vecumdienās cilvēki dzīvo no uzkrājumiem. Tomēr vairāki autori skaidro, ka šāda prakse nav pretrunā ar modeli, ja to uzskata par izvairīšanos no neskaidrības par nākotni (piemēram, mūža ilgumu vai inflāciju). Savukārt modelī apskatītā uzkrājumu veidošana dzīves laikā un pētījumos novērotais uzkrājumu veidošanas samazinājums pirmspensijas vecumā tiek skaidrots ar pensiju apmēriem attīstītajās valstīs, kas samazina nepieciešamību gatavoties aiziešanai pensijā (Crown, 2002). Valstīs ar augstiem sociāliem pabalstiem (piemēram, pensijas pabalstiem) būs mazāk stimulu taupīt un uzkrāt bagātību, līdz ar to - ieguldīt finanšu pratībā (Lusardi & Mitchell, 2014, 13.lpp). Pēc darba autores domām, jāņem vērā arī demogrāfiskā buma laikā (pagājušā gadsimta 80-to gadu beigās) dzimušo bērnu novecošanās, kas palielinās vispārējo valsts uzkrājumu līmeni. Savukārt šiem iedzīvotājiem novecojot, pieprasījums no mājsaimniecībām pārveidosies, vairāk līdzekļu novirzot veselības aprūpes jomai. Tāpat mainīsies arī valsts sociālā budžeta izdevumi, vairāk atvēlot pensiju maksājumiem un veselības aprūpes pakalpojumu nodrošināšanai (Crown, 2002).

Latvijas Komerčbanku asociācijas 2013.gada pētījumā secināts, ka kabatas nauda kopā ar vasaras darbu ir galvenais veids kā vecāki cenšas radīt jauniešos izpratni par naudas vērtību un pielietojumu. Šī stratēģija sevi neattaisno, jo jaunieši pārsvarā netiek iesaistīti ģimenes budžeta plānošanā, tāpēc izpratne par naudas līdzekļu ierobežotību veidojas abstrakta. Vecāku attieksme pret jauniešu nopelnīto kā kaut ko atsevišķu no ģimenes budžeta, ļauj jauniešiem to uztvert kā atdalītu ne vien no ģimenes budžeta, bet no formālās ekonomikas kopumā. Jaunieši negūst priekšstatu par to kā tiek veikti regulāri maksājumi vai kā noris naudas plānošana ilgākam laika periodam. Kaut arī jaunieši no ģimenēm ar zemāku ienākumu līmeni ir informētāki par ģimenes budžetu, tomēr arī šajās ģimenēs jauniešu nopelnītais tiek uztverts kā līdzekļi, ko nevajadzētu iesaistīt ģimenes budžetā (LKA, 2013, 14-15.lpp). Autoresprāt, jauniešu iesaiste ģimenes budžeta plānošanā būtiski uzlabotu viņu sapratni par ienākumu un izdevumu sadalījumu.

Izglītība un ienākumu līmenis

Saskaņā ar Austrālijā veiktu pētījumu formālajai augstākajai izglītībai (pēc vidusskolas) ir pozitīva saistība ar finanšu produktu izvēli un informētību, bet netika novērota nozīmes piešķiršana ilgtermiņa plānošanai, finanšu kontrolei vai sekošanai līdz saviem izdevumiem (ANZ, 2011, 7.lpp). 2007.gadā Igaunijā veiktajā pētījumā par mājsaimniecību uzkrājumiem tika konstatēts, ka, jo augstāks izglītības līmenis mājsaimniecībās, jo mazāk tās ietaupa (pārējiem apstākļiem esot vienādiem). Šīs mājsaimniecības sagaida pieaugošus vai mazāk nenoteiktus nākotnes ienākumus, kas palielina viņu patēriņu (Kulikov, Paabut & Staehr, 2007, 25.lpp). Šīs mājsaimniecības uzskata, ka augstais izglītības līmenis nostāda viņas labākā pozīcijā darba tirgū ar lielāku panākumu iespēju vai ilgstošu darba saglabāšanu. Šāda stratēģija nepārdzīvoja finanšu krīzes pārbaudi. Ienākumi var samazināties dažādu iemeslu dēļ, piemēram, veselības problēmu dēļ. Autore sprāt, stratēģija nav ilgtermiņā racionāla un neliecina par iedzīvotāju izglītību.

Pētījumā Austrālijā mājsaimniecībās ar augstāku ienākumu līmeni tika konstatēta spēcīga pozitīva saistība ar finanšu kontroli, kā arī ar uzkrājumiem un ieguldījumiem un augsta līmeņa finansiālo pašpaļāvību. Tomēr mājsaimniecības ar augstākiem ienākumiem, mazāk seko līdz saviem ikdienas izdevumiem, nekā tās mājsaimniecības, kurām ar savām finansēm jābūt uzmanīgākām (ANZ, 2011, 7.lpp). Veids kādā indivīdi un mājsaimniecības plāno un veido uzkrājumus, atspoguļo atšķirības viņu ienākumos, nodarbinātībā un darbības sfērā. Mazkvalificēti un manuāla darba darītāji nemēdz iesaistīties augsta līmeņa finanšu plānos, daļēji tādēļ, ka viņu ienākumi nav pietiekami, lai veidotu lielus uzkrājumus. Pētījumi rāda, ka šie cilvēki apzinās uzkrājumu veidošanas nepieciešamību, piemēram, pensionēšanās vecumam, bet viņiem trūkst nepieciešamo resursu. Lai gan tie, kuriem bija iespējas uzkrāt ir labāk nodrošināti vecumdienās, bieži viņu finansiālais stāvoklis pasliktinās neparedzētu gadījumu ietekmē, piemēram, atlaišana no darba pirmspensijas vecumā, pensiju plānu maiņa valsts līmenī, kā arī šķiršanās gadījumā (īpaši sievietēm) (Barnes, Taylor, 2006, 19.lpp).

Atšķirības starp dzimumiem

A.Lusardi pētījums atklāja ļoti lielu atšķirību starp vīriešu un sieviešu testa rezultātiem finanšu pratības jautājumos. Ne tikai vecāki vīrieši bija vispārīgi zinošāki par sievietēm, bet līdzīgi rezultāti parādījās arī jaunākajās vecuma grupās, gan pamata, gan sarežģītākos finanšu jautājumos. Tomēr, lai gan sievietes sniedza mazāk pareizu atbilžu uz jautājumiem nekā vīrieši, viņas daudz biežāk atbildēja uz jautājumiem ar "es nezinu". Tas noved pie secinājuma, ka savu zināšanu trūkuma apzināšanās, padara sievietes par vislabāko mērķauditoriju finanšu izglītības programmām. Dažus gadījumus var skaidrot ar ģimenes situāciju (lomu un atbildības sadali

mājsaimniecībā) un nepieciešamību sievietei pieņemt nopietnus finanšu lēmumus tikai šķiršanās vai laulātā drauga nāves gadījumā. Tomēr šie pētījumi nesniedz atbildes par to, kādēļ tāda zināšanu atšķirība ir arī jaunākajās vecuma grupās (Lusardi & Mitchell, 2014, 15.lpp).

ASV veiktā aptaujā par sieviešu profilu finanšu plānošanā tiek norādīts, ka pārāk daudz sieviešu trūkst pārliecības par savām finanšu prasmēm un māku ieguldīt, tādēļ bieži viņas uztic vīriešiem pieņemt šos lēmumus, kā rezultātā sieviešu zināšanas neuzlabojas. Tiek norādīts, ka sievietes pelna vidēji mazāk nekā vīrieši, iegulda konservatīvāk, daudz retāk aktīvi iesaistās savā pensijas plānošanā, dzīvo ilgāk nekā vīrieši (tādēļ pensijas vecumā pavada vairāk gadu), biežāk darba tirgū iesaistās ar pārtraukumiem, piemēram, atvēl laiku rūpēm par vecvecākiem vai vecākiem un biežāk iet dekrētos. Konstatēta lielāka iespējamība sievietēm dzīvot trūcumā vecumdienās, kā arī pārāk daudz precētu sieviešu paļaujas, ka vīri parūpēsies par viņu finansiālajām vajadzībām atlikušajā dzīvē, un tādēļ neuzņemas nekādu atbildību par savas nākotnes finansiālo drošību (Lown, 2010, 3-6.lpp). Sieviešu zemā riska tolerance negatīvi ietekmē viņu īstermiņa un regulāru uzkrājumu veidošanu. Tāpat arī saskaņā ar Garija Bekera (*Gary S. Becker*) cilvēka kapitāla teoriju, sievietes izvēlas ieguldīt mazāk nekā vīrieši cilvēkkapitālā, tostarp izglītībā, prasmēs un praktiskās apmācībās, kas ietekmē sieviešu nodarbinātības iespējas, ienākumus un spēju uzkrāt bagātību. Pēc darba autores domām, Latvijā ir atšķirīga situācija, jo saskaņā ar CSP datiem, augstskolu un koledžu studenti 2010-2015.gadā bija vidēji 40% vīriešu un 60% sieviešu (CSP). Tiek norādīts, ka sievietes izdara atšķirīgas izvēles no vīriešiem, jo tām ir sabiedrībā iemācīta lomu sadale un pienākuma apziņa pret ģimeni, kā rezultātā lielai daļai sieviešu primārā atbildība ir mājsaimniecība un bērnu aprūpe (Fisher, 2010, 16.lpp).

Pētījumos secināts, ka sievietēm un vīriešiem ir atšķirīgi mācīšanās veidi un nepieciešamības, un labākie rezultāti ir konstatēti īpaši sievietēm izstrādātās apmācības programmās, mācoties kopā ar citām sievietēm. Šī iemesla dēļ ir izveidojusies vesela industrija, kas piedāvā īpaši sievietēm veidotus mācību materiālus, programmas u.tml., piemēram, „Annijas projekts” (*Annie's Project*) sievietēm lauksaimniecībā, „Kļūsti gudrāka: finanšu plānošana X un Y paaudzes sievietēm” (*Wise Up: Financial Planning for Gen X and Y Women*) jauniešiem, kā arī ikmēneša semināri „Finanšu plānošana sievietēm” (*Financial Planning for Women*), kas mudina sievietes uzņemties lielāku atbildību par savu finansiālo drošību (Lown, 2010, 3-6.lpp).

Ģimene

Saskaņā ar ekonomistu Marku Gersovitcu (*Mark Gersovitz*) ir vismaz trīs pieejas, kā konceptualizēt ģimenes lomu uzkrājumu veidošanas procesā: (1) kā aizsegu, kas slēpj tīri individuālu rīcību, (2) kā aizstājēju neesošam vai nepilnīgam tirgum vai (3) kā fundamentālu un neatdalāmu lēmumu pieņemšanas vienību. Individīdi var dzīvot ģimenēs vienkārši tāpēc, ka viņiem tas patīk, un viņu uzkrājumu veidošana var būt pilnībā individuāla, kā arī ģimenes locekļi var aizdot viens otram naudu, dot padomus un mazināt nepārdomātu lēmumu risku. Visbeidzot ģimene var ietekmēt uzkrājumus, atvēlot (visu vai daļu no tiem) vecākajiem ģimenes locekļiem tieši no ienākumiem. Kā negatīva iezīme var izpausties jauniešu samazinātā vēlme veidot pašiem savus uzkrājumus (paredzot, ka vecumdienās par viņiem arī rūpēsies) (Gersovitz, 1988, 401-403.lpp).

Mājsaimniecības ir atkarīgas no plašāka ekonomiskā cikla, kur atsevišķu ģimenes locekļu darba nespēja un/vai ienākumu trūkums tiek kompensēti ar pārējo ģimenes locekļu ienākumiem. Īpaši izteikti šī iezīme atklājas mājsaimniecībās, kurās ietilpst trīs paaudzes. Saskaņā ar šiem morāles principiem, ir pareizi investēt bērnu izglītībā, palīdzēt vecākiem, iesaistoties ilgtermiņa morālās un ekonomiskās saistībās, kas tiek pildītas visas dzīves laikā. No vienas puses tas nodrošina mājsaimniecību ekonomisko elastību un lielāku neatkarību no valsts sociālā atbalsta. No otras puses salīdzinoši augstais mājsaimniecību līdzieguldījums veselības aprūpē, izglītībā, vecuma gadu nodrošināšanā tiek pieņemts kā pats par sevi saprotams, bet ierobežo mājsaimniecību investīcijas citās jomās (Latvijas Komerbanku asociācija, 2013). Darba autore secina, ka ģimene var veicināt personas finanšu pratības attīstību.

Dzīvesvieta

Iedzīvotāju dzīves vietai ir ietekme uz iedzīvotāju finanšu pratību un uzkrājumu veidošanu, lai gan straujās tehnoloģiskās attīstības rezultātā, arvien vairāk mājsaimniecību lauku teritorijās izmanto finanšu instrumentus mājās, piemēram, internetbanku, speciālistu neklātienas konsultācijas, tālmācību u.c. Tomēr pētījumos lauku teritorijās dzīvojošie uzrāda sliktākus testa rezultātus, nekā pilsētās dzīvojošie, kas tiek skaidrots ar salīdzinoši vieglāku pieejamību finanšu instrumentiem kā arī zināšanu iegūšanu mijiedarbībā ar apkārtējiem, piemēram, darba vietā (Lusardi & Mitchell, 2014, 15.lpp). Tāpat arī 2012.gadā Indijā veiktais pētījums atklāja atšķirības starp pilsētās un reģionos dzīvojošajiem iedzīvotājiem (1) pēc darbībām, kurām viņi izmanto finanšu instrumentus un (2) piekļuves pakāpēm diversificētam pakalpojumu portfelim. Reģionos lielākoties nodarbinātība ir lauksaimniecībā, tādēļ šiem cilvēkiem ir lielākas zināšanas par dažāda veida valsts atbalsta programmām, bet viņu ienākumus biežāk ietekmē laikapstākļi, kā arī

infrastruktūra ir nelabvēlīga piekļūšanai finanšu pakalpojumiem (Kumar, Mukhopadhyay, 2013, 2.lpp). Iespējams secināt, ka personas dzīves vietai, var būt ietekme uz viņa finanšu pratību tik tālu, cik personas atrašanās/dzīves vieta ierobežo viņa pieeju sociālajiem tīkliem un informācijai.

Šīs daļas nobeigumā darba autore secina, ka pāreja no plānveida ekonomikas uz brīvā tirgus ekonomiku, iestāšanās Eiropas Savienībā un finanšu tirgus nestabilitāte, ir likusi Latvijas iedzīvotājiem piemēroties jaunajiem apstākļiem un mainīt ierastās (drošās) prakses, uzskatus un rutīnas. Lai gan mūsdienu tirgus ekonomika ir devusi jaunas iespējas patērētājiem, investoriem, darbiniekiem un uzņēmumiem, šīs iespējas nāk kopā ar milzīgu vai pat nomācošu daudzumu izvēļu, un atbildības pārņemšanu uz indivīda pleciem. Līdz ar to veidojas satraukums par patērētāju praktisko zināšanu trūkumu par rīcību finanšu tirgū.

Informācijas un produktu piesātinājuma dēļ, iedzīvotāji saskaras ar grūtībām aptvert un pieņemt optimālāko lēmumu īsā laika posmā. Indivīdu zināšanas tiek balstītas uz reflektīvu novērtējumu par savu un citu cilvēku rīcību, nevis tikai objektīvu skaitļu salīdzināšanu. Cilvēki ir sociālas būtnes, un tāpēc sociālie faktori ietekmē to rīcību arī, kad runa ir par naudu. Padoms tiek meklēts definētas grupas (draugu, radu, kolēģu) ietvaros, balstoties uz viņu pieredzi un uzskatiem. Rīcību var ietekmēt “sekošana pūlim” vai jaunākās tendences pasaulē, piederība noteiktai sabiedrības grupai, reliģiskām organizācijām utt.

Nākotnes neparedzamības iespaidā, tiek ieteikts veidot naudas iekrājumus „nebaltām dienām”, ar mērķi mazināt iespējamus riskus. Finanšu pratība uzkrājumu veidošanā sevī ietver zināšanas un prasmes izvērtēt dažādus uzkrājumu veidus atbilstoši personīgajām iespējām, spējas identificēt procedūras un pienākumus, kas saistās ar finanšu līdzekļu aizņemšanos un dažādiem kredīta veidiem, un prasmes plānot nākotni. Tomēr māka pieņemt izvērtētus un labus lēmumus (kā minēts iepriekš) bieži tiek pārvērtēta. Tāpat arī tiek pārvērtēta nodomu saskaņotība ar personas rīcību. Lai gan personai ir tālejoši plāni un nodomi, faktiskā rīcība neseko vai ļoti atšķiras no ieplānotās (piemēram, nesekmīga smēķēšanas atmešana, pastāvīga darba kavēšana). Indivīda dzīve arvien tiek sadalīta īstermiņa projektos un epizodēs, kas savā būtībā ir nebeidzamas, bet neveido ilgtermiņa plāna attīstību. Tieši plānošana ilgtermiņā un iespējamo risku apzināšanās var risināt iedzīvotāju problēmas, kuriem tagad ir izvēles brīvība un jānes pilna atbildība par savas izvēles sekām. Mazāk aizsargāto sociālo grupu izglītīšana finanšu jautājumos var veicināt viņu vispārējās labklājības pieaugumu, tomēr nepieciešama pārdomāta pieeja un specifiska izglītojošā informācija, lai šīs grupas sasniegtu.

2. UZKRĀJUMU VEIDOŠANA LATVIJĀ

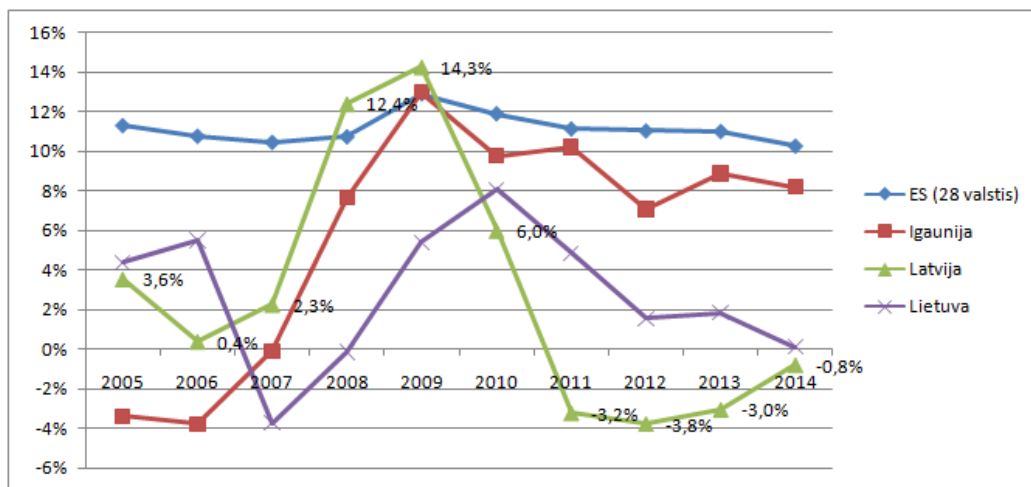
Uzkrājumu veidošana ne tikai var veidot ienākumu pieaugumu un palielināt patēriņu, bet arī izlīdzināt patēriņa līmeni iepriekš neparedzētu notikumu rezultātā. Uzkrāšana var tikt skatīta kā lēmuma pieņēmēja attieksme pret nākotnes nenoteiktību. Tā kā ietaupījumi nodrošina resursus, kas būs pieejami nākotnē un to atdeve var būt neskaidra, lēmums par labu uzkrājumu veidošanai ir atkarīgs no ļoti daudziem faktoriem. Lai vērtētu Latvijas iedzīvotāju rīcību (vai rīcības trūkumu) uzkrājumu veidošanā, šī nodaļa ir sadalīta divās daļās.

Pirmkārt, tiek apskatīta pēdējo gadu ekonomiskā situācija valstī - atalgojuma izmaiņas un patēriņa līmeņa dinamika. Tas sniegs priekšstatu par iedzīvotāju vispārējo labklājības līmeni un iespējām veidot uzkrājumus. Tāpat arī tiek apskatīta iedzīvotāju uzvedība tirgū, aizņemšanās tendences, populārākie finanšu produkti un pakalpojumi, un finanšu aktīvu izvietojums. Tas ļauj izdarīt secinājumus par iedzīvotāju finanšu resursu izvietojumu un vērtēt to riska līmeni un likviditāti. Nodaļas nobeigumā ir analizēti līdzšinējā finanšu pratības attīstība Latvijā, iedzīvotāju izglītošana un uzkrāšanas paradumu veicināšana.

Nemot vērā atsevišķu statistikas datu pieejamību tikai par mājsaimniecībām, vairāk uzmanības tika pievērsts faktoriem, kas ietekmē mājsaimniecību lēmumu pieņemšanu par uzkrājumu veidošanu. Tiek izmantoti statistikas dati no 2005 – 2014.gadam (atsevišķos gadījumos līdz 2012.gadam), jo pēc darba autores domām, desmit gadu laikā ir iespējams identificēt likumsakarības mājsaimniecību uzkrājumu veidošanā. Šajā laika periodā Latvija ir jau pievienojusies Eiropas Savienībai, kā arī tika piedzīvota finanšu krīze. Vairākos grafikos tiek atspoguļoti arī Lietuvas un Igaunijas, kā arī Eiropas Savienības vidējie rādītāji, kas ļauj salīdzināt Latvijas situāciju ar kaimiņvalstīm un analizēt atšķirību veidošanos.

2.1. Uzkrājumu līmeņa izmaiņas Latvijā un ietekmējošie faktori

Uzkrājumu veidošanā Latvijā nenoliedzami lomu spēlē nacionālās īpatnības un vēsturiskais fons. Latvijā, atšķirībā no Rietumeiropas, dzīvo vairākas paaudzes, kuras ir pieredzējušas pāreju no plānveida ekonomiskās sistēmas uz brīvā tirgus ekonomiku, un šīm personām nav iepriekšējas teorētiskās un praktiskās sagatavotības, lai pieņemtos lēmumus brīva tirgus apstākļos. Tāpat arī vairākkārtēja valūtu maiņa, divu banku bankrots kā arī valdības nestabilitāte, iespējams, ir samazinājusi Latvijas iedzīvotāju uzticību jebkādam finanšu institūcijām, īpaši saistībā ar lielu naudas summu ieguldīšanu.

2.1.att. Vidējais mājsaimniecības bruto uzkrājumu līmenis, % no rīcībā esošajiem ienākumiem, 2005-2014.gads⁹

Salīdzinot Latvijas mājsaimniecību uzkrājumu līmeni laika periodā no 2005 - 2014.gadam, redzamas gan ievērojamas izmaiņas uzkrājumu īpatsvarā (%) šajā periodā, gan atšķirības starp Baltijas valstīm un Eiropas Savienības vidējo rādītāju. Igaunijā uzkrājumu līmenis ir stabilāks un krasi nesamazinās pēckrīzes laikā, liekot secināt, ka šajā valstī tika veidoti pārdomātāki uzkrājumi nekā Lietuvā un Latvijā, kā arī, iespējams, atšķiras uzkrājumu lielums un to struktūra (ieguldījumu veidi un to likviditāte). Nozīmīgās atšķirības starp valstu uzkrājumu līmeņiem, protams, nosaka arī ienākumu līmenis – jo turīgāki cilvēki, jo vairāk tiem ir iespējas uzkrāt. Pēc straujā uzkrājumu pieauguma pirmskrīzes laikā, no 2008 - 2009.gadam, krītoties kreditēšanas tempam un tautsaimniecības attīstībai pārejot no kāpuma fāzes uz lejupslīdes fāzi, iedzīvotāji sāka ierobežot izdevumus, tādējādi uzkrājumu līmenis turpināja palielināties, Latvijā sasniedzot 14,3% 2009.gadā. Savukārt ilgstoši samazinoties ienākumiem, tika tērēti uzkrājumi, un to līmenis turpmākajos gados strauji samazinājās. Latvijā uzkrājumu līmenis kopš 2011.gada ir negatīvs (skatīt 2.1.att.). Tas nozīmē, ka mājsaimniecībām tērē vairāk nekā tās saņem regulāros ienākumos un finansē šos izdevumus, vai nu aizņemoties (veido parādus) vai ar peļņu no aktīvu (finanšu vai nefinanšu) pārdošanas, vai tērējot iepriekšējos uzkrājumus.

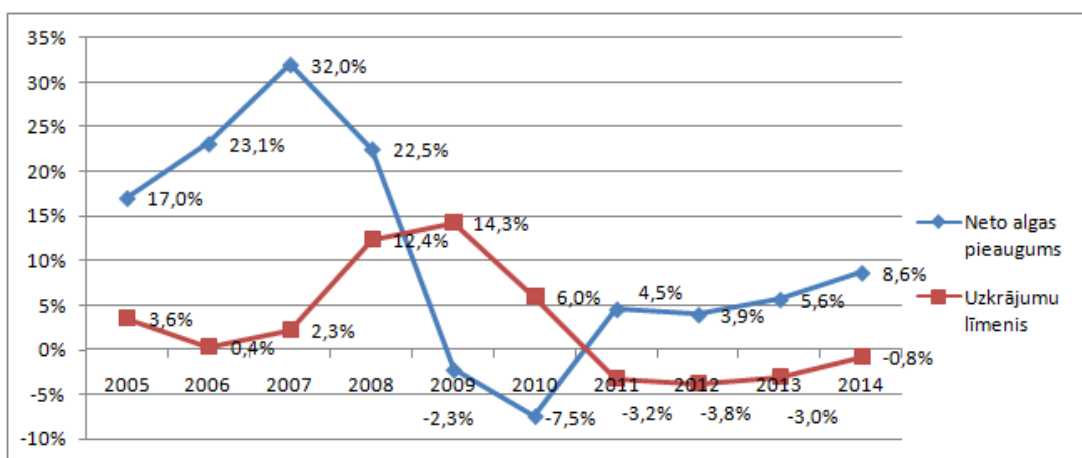
Kā norāda Latvijas bankas eksperts O.Blūzma, negatīvi uzkrājumi paši par sevi nav nekas slikts, jo tie liecina, ka privātais patēriņš stimulē iekšzemes kopprodukta (IKP) izaugsmi. Būtisks ir laika periods (cik ilgi), kurā uzkrājumi saglabājas negatīvi un kāds ir to cikliskums. Situācijā, kad ekonomika ir nonākusi recesijā, mājsaimniecībām ir svarīgi saglabāt savus dzīves standartus,

⁹ Autores veidots pēc Eurostat datiem. Household savings rate (%) [Skatīts 01.04.2016]

ievērojami nesamazinot savus patēriņa paradumus, tādējādi stimulējot IKP izaugsmi un ļaujot valstij ātrāk atgūt inerci un pozitīvu izaugsmi. Un, ja tas nozīmē, ka jāsamazina uzkrājumu līmenis, tad šāda rīcība nav uzskatāma par nelabvēlīgu. Ir vēlams, lai mājsaimniecību uzkrājumu un patēriņa paradumi būtu precikliski, kas palīdz izlīdzināt iekšējo pieprasījumu valstī (Blūzma, 2014). Lai vērtētu iedzīvotāju ienākumu līmeņa un patēriņa ietekmi uz uzkrājumu veidošanu, turpmāk darba autore apskatīs ienākumu dinamiku no 2005-2014.gadam, kā arī patēriņa līmeņa izmaiņas.

2.1.1. Ienākumu līmeņa izmaiņas kā uzkrājumus ietekmējošais faktors

2007.gadā Latvijā bija vērojams lielākais mājsaimniecības neto algas pieaugums visā apskatītajā laika posmā (+32%). Saskaņā ar darba teorijas daļā apskatīto dzīves cikla teoriju, pieaugot ienākumiem, pieaugs arī uzkrājumu īpatsvars valstī. Tomēr 2.2. attēlā redzams, ka uzkrājumu līmeņa palielināšanās nenotiek vienlaicīgi ar ienākumu pieaugumu. Lai gan 2005-2007.gadā ienākumi pieauga, uzkrājumu līmenis pat samazinājās, kas liecina par iedzīvotāju tēriņu pieaugumu.

2.2.att. Mājsaimniecību neto darba samaksas pieaugums (% pret iepriekšējo gadu) un uzkrājuma līmenis (% no rīcībā esošajiem ienākumiem) Latvijā, 2005-2014.gads¹⁰

Kopumā jāsecina, ka uzkrāšanas tendence pirmskrīzes gados 2005-2007.gadam bija vairāk pretēja ienākumu līmeņa pieaugumam. Augstā inflācija, kreditēšanas attīstība un pārlietu optimistiskās ienākumu prognozes provocēja vidējās patērēšanas tieksmes kāpumu un attiecīgi vidējās uzkrāšanas tieksmes sarukumu. Tas nozīmē, ka iedzīvotāji ienākumu pieauguma

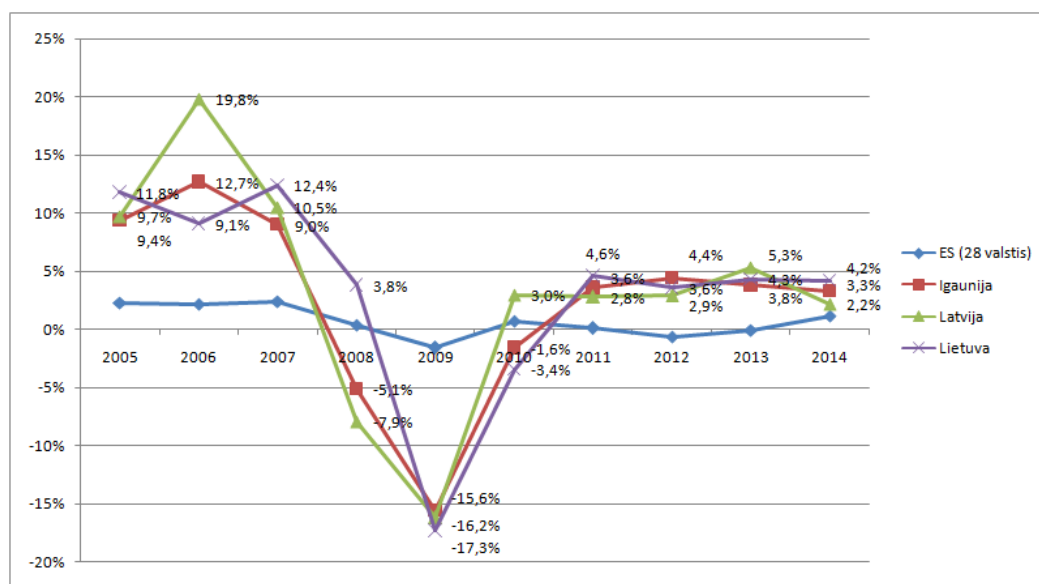
¹⁰Autores veidots pēc Eurostat un CSP datiem. Strādājošo mēneša vidējā darba samaksa (euro; % pret iepriekšējo periodu). [Skatīts: 29.03.2016]

apstākļos neveidoja uzkrājumus "nebaltai dienai", bet tieši pretēji - pateicoties aizņēmumiem, tērēja vairāk nekā nopelnīja. Pirmskrīzes laikā būtiski pieaugošo iedzīvotāju patēriņa līmeni Latvijas Bankas eksperti vairākos pētījumos raksturo kā “bagātības efektu”, kad patērētāji uztver savu turīgumu par augstāku nekā tas patiesībā ir.

Sakarība starp ienākumu pieaugumu un uzkrājumu līmeni Latvijā raksturo uzkrājumu veidošanas paradumus. Tas liecina par iedzīvotāju ierobežoto racionalitāti lēmumu pieņemšanā par uzkrājumu veidošanu. Mājsaimniecības Latvijā pieņem impulsīvus lēmumus, vairāk domājot par savu esošo vajadzību apmierināšanu (preču un pakalpojumu iegādi), nekā ilgtermiņa finanšu plānu veidošanu. Pieaugot resursiem dzīves laikā, proporcionāli pieaug arī patēriņš. Par patēriņa struktūras izmaiņām sīkāk tiek runāts 2.1.2. apakšnodaļā. Tikai kopš 2011.gada uzkrājumu līmenis Latvijā pieaug kopā ar ienākumu līmeni, kas vieš cerības, ka mājsaimniecības ir guvušas mācību no krīzes laikā piedzīvotā.

2.1.2. Patēriņa līmeņa izmaiņas kā uzkrājumus ietekmējošais faktors

Lielākoties mājsaimniecību rīcībā ir ierobežoti finanšu resursi, tādēļ informācija par šo resursu izlietojumu jeb patēriņu ir ļoti nozīmīga. Kā minēts iepriekš, patēriņam ir būtiska ietekme uz uzkrājumu veidošanu, tādēļ 2.3.attēlā tiek apskatīta Latvijas mājsaimniecību patēriņa izdevumu dinamika.

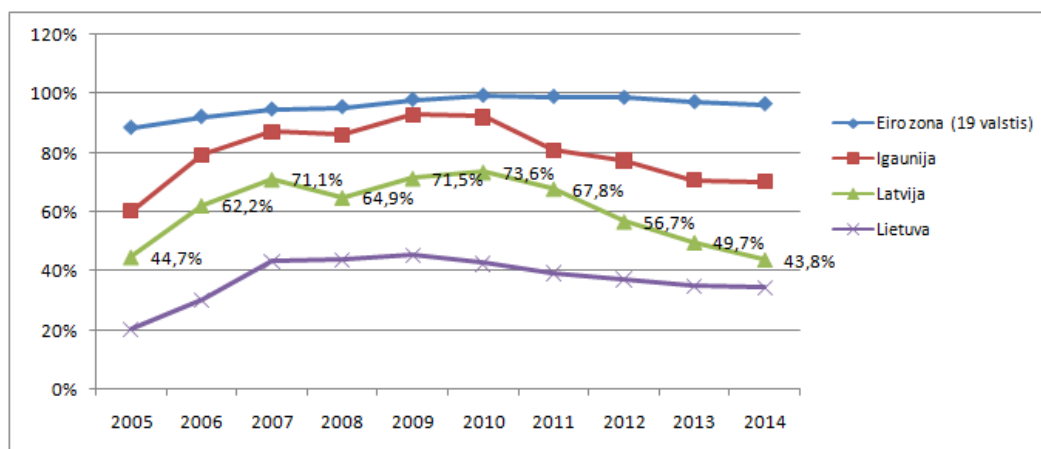
2.3.att. Mājsaimniecību patēriņa izdevumu izmaiņas 2005-2014.gadā, % pret iepriekšējo gadu¹¹

¹¹ Autores veidots pēc Eurostat datiem, [Skatīts: 30.03.2016]

2.3.attēlā redzams, ka Latvijā, salīdzinot ar Igauniju un Lietuvu, līdz 2007.gadam bija visaugstākais patēriņa pieaugums (+19,8%). Pirms krīzes algas, kas veido lielāko daļu no rīcībā esošajiem ienākumiem, un nekustamo īpašumu cenas ievērojami auga, ļaujot iedzīvotājiem domāt, ka viņi kļūst bagātāki un ka šis pieaugums būs ilgtspējīgs (Blūzma, 2014). Strauji augošs privātais patēriņš, kopā ar uzkrājumu līmeņa samazināšanos un mājsaimniecību aizņemšanās pieaugumu pirmskrīzes laikā, noveda pie nākamajos periodos vērojamā straujā patēriņa līmeņa samazinājuma. Tas sasaucas arī darba teorijas daļā apskatīto dzīves cikla modei un pastāvīgo ienākumu hipotēzi, kas izskaidro, kā gaidāmos nākotnes ienākumus iedzīvotāji pārvērš šodienas patēriņā, izlīdzinot patēriņu dzīves laikā. Tomēr pēdējos gados mājsaimniecību patēriņš ir stabilizējies, un neraugoties uz ienākumu samazinājumu (salīdzinot ar pirmskrīzes laiku), patēriņš būtiski nesamazinās. Kopš 2009.gada redzams patēriņa izdevumu pieaugums, tomēr strauju iedzīvotāju pirktspējas uzlabošanas kavēja nodokļu sloga pieaugums un cenu kāpums, kā arī parādu dzēšana.

Kā skaidro SEB bankas analītiķi, patēriņa pieaugums pie tādiem pašiem vai mazākiem ienākumiem nav uzskatāms par paradoksu. To var skaidrot, pirmkārt, ar ēnu ekonomikas īpatsvara palielināšanos un patieso darba ienākumu slēpšanu - daļēji algu izmaksājot aploksnēs, kas neatspoguļojas darba samaksas statistikā. Tomēr šis „aplokšņu algu” saturs agrāk vai vēlāk parādās iedzīvotāju tēriņos. Otrkārt, patēriņa dinamiku Latvijā ietekmē arī attieksme pret saistībām un parādiem. Parādu summas komunālo un citu pakalpojumu sniedzējiem, kredītu maksājumu kavējumi ne vienmēr ir saistīti ar naudas līdzekļu trūkumu, jo daļa rēķinu nemaksātāju vispirms izvēlas apmierināt savas patēriņa vajadzības, nevis norēķinās par parādiem. Treškārt, iedzīvotāju noskaņojums sekmē privātā patēriņa stabilizāciju. Uzlabojoties nākotnes vērtējumam, iedzīvotāji ir gatavi vairāk tērēt savā rīcībā esošos naudas līdzekļus, procentuāli un arī skaitliski mazāk naudas pietaupt un uzkrājot nebaltām dienām (Rudzītis, 2010).

Augošs privātais patēriņš samazina uzkrājumu līmeni, kas savukārt palielina mājsaimniecību aizņemšanos. Mājsaimniecību parāda pieaugumu stimulēja kredītu pieejamība, finanšu sabiedrību reklāmas kampaņas, ko veicināja banku cīņa par tirgus daļām, nepietiekams dzīvojamais fonds, patērētāju konfidences jeb patērētāju noskaņojuma indeksa kāpums, negatīvās reālās procentu likmes u.c. faktori (Bičevska, Meļihovs, Kalnbērziņa, 2009, 16.lpp). Rezultātā daudzas mājsaimniecības nonāca parādos, kurus vairs nespēja atmaksāt.

2.4.att. Mājsaimniecību parāds 2005 - 2014.gadā,
% no bruto rīcībā esošajiem ienākumiem¹²

Kā redzams 2.4.attēlā, visās Baltijas valstīs vērojams parādu pieaugums pirmskrīzes laikā, kas var tikt skaidrots ar augstāku pieejamību mājokļu kredītiem un kredītu portfeļa dažādošanos. Līdz ar jaunajiem mājokļiem pieaug nepieciešamība pēc patēriņa kredītiem to labiekārtošanai, kā arī palielinājās informētība par citiem finanšu produktiem (un to izmantošana). Lai gan Latvijas mājsaimniecību kredītsaistības visā apskatītajā laika periodā ir salīdzinoši augstas, tomēr zemākas nekā Igaunijā vai 19 Eiro zonas valstīs, jāņem vērā ne tikai parādu apmērs, bet iespējas tos atmaksāt. Ja mājsaimniecībai ir citi aktīvi (piemēram, uzkrājumi, īpašumi) ar kuriem nepieciešamības gadījumā ir iespējams segt parādsaistības, pati parādu esamība nav tik būtiska. Latvijas iedzīvotāju emigrāciju, ko būtiski ietekmēja arī nepieciešamība atmaksāt kredītsaistības, iespējams saistīt arī ar patēriņa izdevumu samazināšanos, jo pirktspējīgie iedzīvotāji vairs nedzīvoja Latvijā.

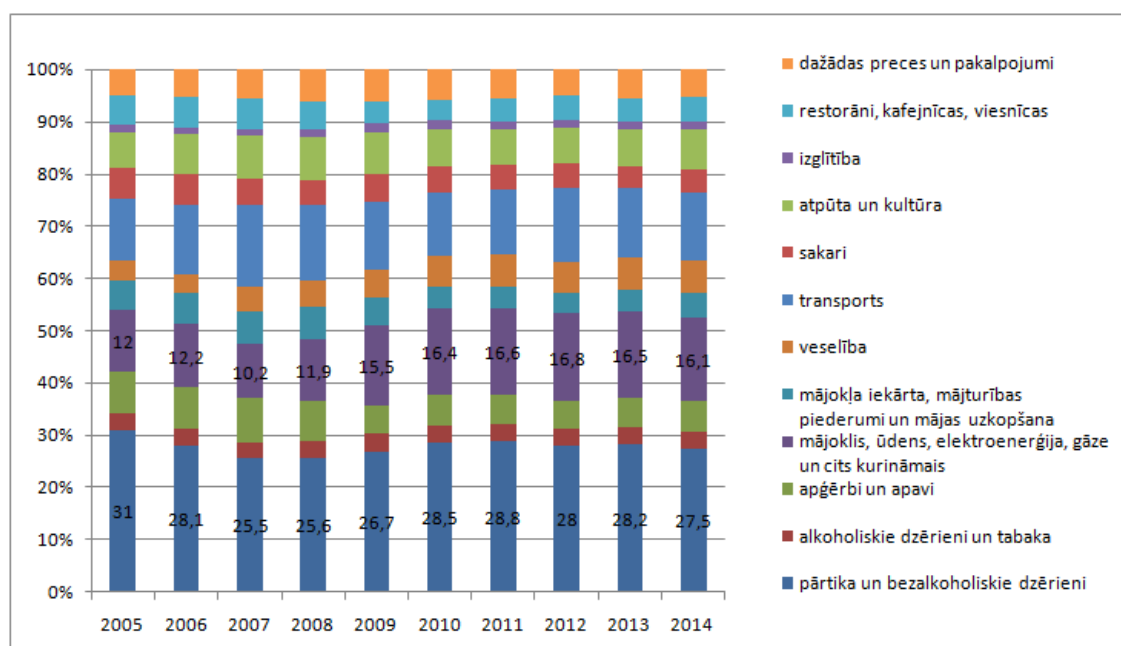
Nereti iedzīvotāji kredītu uzskata par sava veida uzkrājumu, lai segtu neparedzētus izdevumus vai lai iegādātos kādu preci, kas nodrošinās mājsaimniecības ekonomisko autonomiju. Kredīts tiek uzskatīts par racionālāku uzkrājumu veidu nekā uzkrājums naudas veidā, jo kamēr naudas uzkrājums ir statisks un to ir iespējams izlietot arī citiem mērķiem, lieta, kas iegādāta izmantojot aizņēmumu vai līzingu, jau pilda savu funkciju, tādējādi it kā jau veidojot pievienoto vērtību. Šāds skatījums uz kredītiem arī vienlaikus padara banku piedāvātos uzkrājuma veidus mazāk pievilcīgus iedzīvotāju acīs.

Kaut arī kredītiem ir pozitīva ietekme uz īstermiņa izaugsmi un attīstību nākotnē, ilgtermiņā tie rada bažas par pārmērīgu parādu uzkrāšanos. 2009 - 2010.gadā ir vērojams

¹² Autores veidots pēc Eurostat datiem. Gross debt-to-income ratio of households [Skatīts: 31.03.2016]

atkārtots parādu pieaugums, uzkrājumu samazinājums un patēriņa izdevumu piegums, ko varētu skaidrot ar rīcībā esošo ienākumu palielināšanos un vidējās darba algas kāpumu, un, iespējams, nepieciešamību segt iepriekšējos parādus ar jauniem kredītiem, piemēram, “ātrajiem kredītiem”.

Ņemot vērā, ka apskatītajā laika periodā mājsaimniecības veidoja mazus uzkrājumus, novirzot savus brīvos naudas līdzekļus patēriņam, 2.5.attēlā tiek apskatīta mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūra. Tā sniegs labāku priekšstatu par mājsaimniecības patēriņa paradumiem. 2.Pielikumā atrodami dati Igaunijas un Lietuvas mājsaimniecības patēriņa izdevumu struktūru. Dati par pārējām Baltijas valstīm ņemti no Eurostat (pieejami līdz 2012.gadam), bet dati par Latviju no Centrālās statistikas pārvaldes, jo tie pieejami līdz 2014.gadam. Izmaiņas netiks savstarpēji salīdzinātas, jo iespējamās datu atšķirības dažādos avotos.

2.5.att.Mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūra Latvijā 2005-2014.gadā, % no kopējiem izdevumiem¹³

Kā viens no bieži pasaulē izmantotiem rādītājiem, kas liecina par iedzīvotāju labklājības līmeni, ir pārtikas īpatsvars kopējos izdevumos. Mājsaimniecībām ar zemākiem vidējiem ienākumiem raksturīgs lielāks pārtikas izdevumu īpatsvars. Atbilstoši vidējo ienākumu pārmaiņām laika gaitā, arī pārtikas izdevumu īpatsvars mainās. 1996. gadā, kad Latvijā tika uzsākts Mājsaimniecību budžetu apsekojums, bija vērojama izdevumu uzturam dominante kopējā

¹³ Autore veidots pēc CSP datiem. Mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūra Latvijā, % no kopējiem izdevumiem; [Skatīts: 31.03.2016]

patēriņā, pārsniedzot pat par kritisko līmeni bieži uzskatīto 50% sliekšni (Bičevska, 2012). Ņemot vērā pārtikas cenu kāpumu pēc 2009.gada, pieauga arī mājsaimniecību izdevumi par pārtiku (līdz 28,2% 2013.gadā). Vēl ievērojamāk pieauga mājokļa uzturēšanas izdevumi (no aptuveni 11% 2007-2008.gadā, līdz 16,6% 2010-2011.gadā), kas varētu būt saistīts ar tarifu un nodokļu kāpumu. Mājsaimniecības savus tēriņus samazināja par precēm un pakalpojumiem, kā arī restorāniem, viesnīcām, kā arī transportam. To iepriekšējo periodu uzkrājumu līmenis ir zems un daļēji notērēts atliktā patēriņa veidā, līdz ar situācijas uzlabošanos iegādājoties ilglietojuma preces un aktīvāk dzēšot parādsaistības (skatīt 2.2 un 2.3. attēlu), tādējādi ir sagaidāms, ka mājsaimniecības ierobežos patēriņu, situācijai pasliktinoties, nevis uzturēs to iepriekšējā līmenī ar uzkrājumu palīdzību (Bičevska, 2012). Igaunijā mājsaimniecības izdevumi par pārtiku pieauga no 17% 2007.gadā līdz 20,2% 2009.gadā, bet 2012.gadā samazinājās līdz 19,7%. Savukārt Lietuvā 2007.gadā pārtika un bezalkoholiskie dzērieni veidoja 23,7% no kopējiem mājsaimniecību izdevumiem (2009.gadā 25,3%, 2012.gadā 23,9%).

Apskatot patēriņa izdevumu struktūras izmaiņas starp sociālekonomiskajām grupām (1.Pielikums), piemēram, algota darba un pašnodarbināto sociālajā grupā izdevumi pārtikai 2005.gadā bija nepilni 29%, bet pensionāru mājsaimniecībās un citās mājsaimniecībās attiecīgi 43,3% un 40,3%. Pārtikas izmaksas procentuāli samazinājās visās mājsaimniecībās no 2005-2007.gadam, kas liecina par vidējo ienākumu pieaugumu. Turpmākajos gados izdevumi par pārtiku pieauga algota darba veicēju un pašnodarbināto iedzīvotāju grupā, kas liecina par darba atalgojuma samazinājumu pēckrīzes laikā, bet samazinājās pensionāru mājsaimniecībās un citās mājsaimniecībās (pārtikas patēriņa pārstrukturizācija). Pensionāri nesamērīgi lielu savu izdevumu daļu ir spiesti tērēt par mājokli un komunālajiem pakalpojumiem, kā arī izdevumi veselībai ir apmēram trīs reizes lielāki nekā visās citās sociālekonomiskajās grupās (vidēji 12%, pārējiem - vidēji 4%).

Arī metodes, ko sabiedrība izmanto norēķinoties par precēm un pakalpojumiem vai iegūtu naudu ir svarīgas, jo cilvēki ar spēju vienkārši piekļūt finanšu darījumu sistēmām, visticamāk sasniegs efektīvus un rentablus rezultātus norēķinoties par precēm un pakalpojumiem, jo īpaši tie, kas izmanto interneta iespējas. Un otrādi - patērētāji ar ierobežotu pieeju sistēmai var būt neizdevīgākā stāvoklī attiecībā uz darījumu izmaksu un personisko izdevīgumu (ANZ, 2015, 43).

Pašlaik Latvijas tautsaimniecība piedzīvo mērenu izaugsmi – IKP gada pārmaiņu temps saskaņā ar sezonāli izlīdzinātiem datiem 2015.gadā bija 2.6% (Latvijas Banka, 2015). Atkal pieaug iedzīvotāju ienākumi un iespējas veidot uzkrājumus, mācoties no iepriekšējām kļūdām.

Tomēr jābūt sasniegtam noteiktam labklājības līmenim, lai mājsaimniecības vēlētos un varētu uzkrāt vecumdienām vai “nebaltai dienai”. Mājsaimniecību finanšu aktīvu līmenis Latvijā ir daudz zemāks nekā vidēji ES valstīs, kas liecina par samērā vāju mājsaimniecību interesi un, iespējams, arī nepietiekamu izpratni par piedāvātajiem finanšu instrumentiem, tāpat arī par zināšanu trūkumu un neuzticēšanos finanšu darījumiem liecina augstie mājsaimniecību skaidrās naudas uzkrājumi. Tiesa, skaidrās naudas uzkrājumi daļēji varētu būt saistīti arī ar ēnu ekonomiku (Bičevska, Meļihovs, Kalnbērziņa, 2009, 17.lpp).

Nodokļi kā uzkrājumus veicinošs instruments

Latvijā šobrīd uzkrājumu veidošanas veicināšana noteikta par vienu no valdības darbiem, lai uzlabotu makroekonomisko situāciju valstī. 2016.gada valdības deklarācijā mājsaimniecību investīciju pieauguma veicināšana ir minēta kā viens no veicamajiem pasākumiem finanšu un kapitāla tirgus sektora aktivizēšanai. Tādēļ aktuāli kļūst radīt darbinieku motivācijas instrumentu un veicināt fizisko personu kapitāla nonākšanu saimnieciskajā aprītē (LR Ministru kabinets, 2016). Kā uzkrājumus veicinošs instruments Eiropas Savienībā un arī Latvijā var būt nodokļu atvieglojumi.

Latvijas nodokļu likumdošanas sistēmā var izdalīt divu veidu nodokļu atvieglojumus: (1) atbrīvojums no iedzīvotāju ienākuma nodokļa un (2) nodokļu atmaksa. Saskaņā ar likumu „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” ar iedzīvotāju ienākuma nodokli netiek aplikti ienākumi no Latvijas vai citas Eiropas Ekonomikas zonas valsts (turpmāk - EEZ) un pašvaldību vērtspapīriem¹⁴. Tomēr darba autore secina, ka nodokļu atvieglojumi ir samazinājušies pēc finanšu krīzes, jo, piemēram, līdz 2009.gadam ar iedzīvotāju ienākuma nodokli netika apliktas arī fiziskām personām izmaksātās dividendes no Latvijas vai EEZ valstu uzņēmumu vai kooperatīvu sabiedrību peļņas. Tāpat arī iedzīvotāju ienākuma nodoklis nebija jāmaksā par ienākumiem no noguldījumiem, depozītiem un hipotekārajām ķīlu zīmēm Latvijas un citās EEZ valstīs reģistrētās kredītiestādēs un krājaizdevumu sabiedrībās. Ņemot vērā, ka depozīti un noguldījumi joprojām ir viens no populārākajiem uzkrājumu veidošanas instrumentiem (skatīt 2.1.3.apakšnodaļu), šāds atvieglojumu samazinājums nav uzskatāms par labvēlīgu.

Savukārt iedzīvotāja ienākuma nodokļu atmaksu var saņemt par uzkrājošajā dzīvības apdrošināšanā veiktajām iemaksām (2016.gadā līdz 23%) no iemaksātās summas, kas nepārsniedz 10% no personas gada aplikamā ienākuma. Tāpat arī atmaksu var saņemt par

¹⁴ Likums „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”, 9.panta 1.daļas 6.punkts

izglītības iegūšanas, medicīnisko pakalpojumu izmantošanas izdevumiem un veselības apdrošināšanas prēmiju maksājumiem apdrošināšanas sabiedrībām¹⁵.

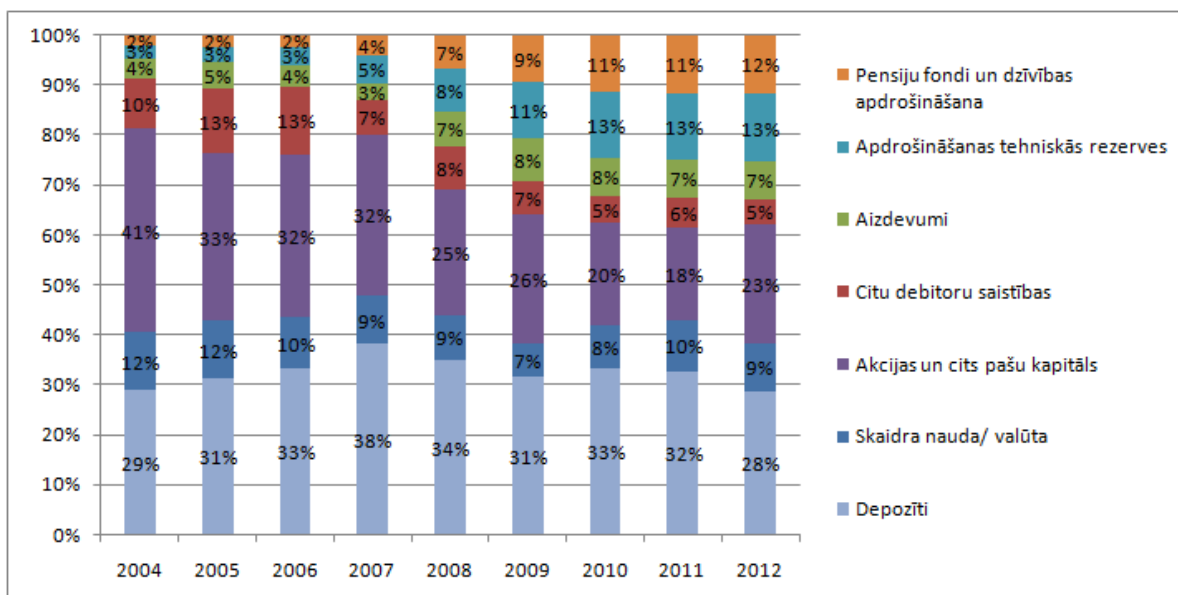
Kopumā darba autore secina, ka valstī ir izveidota nodokļu atvieglojumu sistēma no kuras ieguvēji ir tikai „pro-aktīvi”, likumus zinoši un informēti iedzīvotāji. Šie iedzīvotāji apzinās savas tiesības un pārzin procesus, kādos iespējams atgūt daļu no izdevumiem. Paredzot nodokļu ieturēšanu no dažādiem uzkrājumus veicinošiem instrumentiem (dividendēm, depozītiem, noguldījumiem), valstī netiek sekmēta uzkrāšanas kultūra.

2.1.3. Finanšu aktīvu struktūra un izvietojums

Lai noskaidrotu, kādus naudas ieguldīšanas veidus Latvijas iedzīvotāji izvēlas visbiežāk, nepieciešams apskatīt finanšu aktīvu struktūru. Ļoti būtisks faktors, kas ietekmē mājsaimniecību uzkrāšanas lēmumus ir mājsaimniecības kopējā bagātība, kas ietver gan finanšu, gan nefinanšu aktīvus. Nefinanšu aktīvu lielāko daļu tradicionāli veido nekustamais īpašums – zeme un ēkas. Ņemot vērā, ka privatizācijas dēļ Latvijā lielākai daļai mājsaimniecību ir kāds nekustamais īpašums, straujais nekustamā īpašuma cenu kāpums pirmskrīzes laikā ievērojami palielināja mājsaimniecību kopējos aktīvus, kas radīja motivāciju neveidot uzkrājumus. Ja mājsaimniecību nefinanšu investīcijas galvenokārt veido mājokļi, tad savus uzkrājumus tām ir iespējas izlietot finanšu investīcijām, turklāt finanšu aktīvi ir salīdzinoši likvīdāki un ļauj vairāk diversificēt riskus.

Saskaņā ar Swedbank ekspertiem, uzkrājumu veidošana finanšu aktīvos ir nepieciešama, jo: (1) mazina nepamatota optimisma risku attiecībā uz mājsaimniecības nākotnes ienākumiem; (2) mazina risku par zemu novērtēt mājsaimniecības parādsaistību slogu; (3) uzlabo mājsaimniecības izturību pret ekonomikas izaugsmes tempu palēnināšanos un citiem nelabvēlīgiem šokiem; (4) nodrošina ienākumus vecumdienās un diversificē riskus (Kazāks, Stikuts, 2007). No 2.6.attēla ir secināms, ka lai gan Latvijā ir pieejamas dažādas aktīvu izvietojšanas iespējas, lielākā daļa mājsaimniecību izvēlas vienkāršāko uzkrājumu veidu – depozītu.

¹⁵ Likums „Par iedzīvotāju ienākumu nodokli”, 10.panta 1.daļas 2.;5.;6.punkts

2.6.att. Mājsaimniecību finanšu aktīvu struktūra Latvijā,
% no kopējiem finanšu aktīviem¹⁶

Kā redzams 2.6.attēlā, mājsaimniecību vidū vispopulārāk ir noguldīt naudu depozītā (38% 2007.gadā), kas skaidrojams ar ienākumu pieaugumu un augsto procentu likmi, ko šajā periodā piedāvāja bankas. Kopā ar skaidrās naudas/valūtas uzkrājumiem depozīti veido likvīdāko iedzīvotāju uzkrājumu daļu, kurai ir arī viszemākais risks, kā arī atšķirībā no akciju tirgiem, noguldījumi depozītā neprasa papildus zināšanas un dziļāku izpratni par tirgus darbību. Samazinoties depozītu procentu likmei un iedzīvotāju brīvajiem naudas līdzekļiem, radās nepieciešamība izmantot uzkrātās rezerves, tādēļ noguldījumu līmenis samazinājās. No 2007.gada līdz 2009.gadam noguldījumu līmenis depozītā kopumā samazinājās par 7%. Tāpat arī jāpiemin vispārējās uzticības samazināšanos finanšu sektoram saistībā ar “Parex” bankas problēmām 2007-2008.gadā un Latvijas Krājbankas pasludināšanu par maksātnespējīgu 2011.gada beigās.

Kopš 2008.gada vērojams līdzekļu procentuāls pieaugums pensiju fondos un dzīvības apdrošināšanā, kas daļēji skaidrojams ar valdības izstrādāto pensijas sistēmas reformu, kad pakāpeniski tika paaugstināta iemaksu likme valsts fondēto pensiju shēmā: no 4% 2007. gadā līdz 10% 2010.gadā no shēmas dalībnieku algas. Pensiju sistēmas reformas, iedzīvotāju ienākumu pieauguma, kā arī privātajiem pensiju fondu attīstības rezultātā, kopš 2007. gada palielinās pensiju fondu rezerves. No mājsaimniecību viedokļa šos pensiju fondu līdzekļus nevar

¹⁶ Autores veidots pēc Eurostat datiem. Financial balance sheets; [Skatīts 31.03.2016]

uzskatīt par tādiem uzkrājumiem, kas varētu kalpot kā "drošības spilvens" bezdarba, slimības vai citos personisku satricinājumu gadījumos, jo tie pieejami tikai sasniedzot pensijas vecumu. Tomēr uzkrājošās dzīvības apdrošināšanā uzkrātais ir viegli pieejams un par to var saņemt ikgadējo nodokļu atmaksu. Salīdzinoši daudz līdzekļu tiek glabāti skaidrā naudā (aptuveni 9%, ES vidēji 3%), kas ne tikai liecina par mazāk attīstītu finanšu sistēmu, bet arī, pēc darba autores domām, mājsaimniecību mazo izpratni par finanšu tirgū piedāvātajiem uzkrāšanas produktiem.

Saskaņā ar FKTK datiem 2013. gadā atsākās pakāpenisks Latvijas mājsaimniecību kopējo noguldījumu pieaugums. Latvijas iedzīvotāji 2014. gada beigās gan noguldījumos, gan cita veida ieguldījumos kopumā ir uzkrājuši 8.1 miljardu eiro (2013.gadā – 7.3 mljrd.). Visvairāk līdzekļu uzkrāti noguldījumos – 5 mljrd. eiro, seko valsts fondēto pensiju plāni ar 2 mljrd. eiro, 281 miljons eiro ieguldīti privāto pensiju plānos, 241 miljoni – ieguldījumu fondos, 193 miljoni – parāda vērtspapīros, mazliet samazinājušies ieguldījumi akcijās – 131 miljons, dzīvības apdrošināšanā ar uzkrājumu iekrāti 177 miljoni, 15 miljonus glabā krājaizdevu sabiedrības, bet 3 miljoni eiro ieguldīti tirgum piesaistītajos apdrošināšanas līgumos (FKTK, 22.04.2015). No iepriekšminētā var secināt, ka Latvijas mājsaimniecības izvēlas likvīdus un vienkāršus finanšu produktus uzkrājumu veidošanai.

2.2. Finanšu pratības attīstība Latvijā

Par finanšu pratību Latvijas kontekstā tiek runāts tikai pēdējos gados, kad arvien redzamākas kļuva dažādu valstu un starpvalstu organizāciju aktivitātes. Tā kļuvusi arī par būtisku dienaskārtības jautājumu rīcībpolitikā, uzskatot, ka iedzīvotāju finanšu pratības uzlabošana un nodrošināšana var uzlabot ne tikai iedzīvotāju privāto finanšu situāciju, bet ilgtermiņā pozitīvi ietekmēt arī reģionu un valstu ekonomiku un finansiālo labklājību kopumā. Ņemot vērā jautājuma „novitāti” Latvijā un ierobežoto materiālu skaitu, šī ir viena no īsākajām apakšnodaļām darbā. Sīkāka FKTK 2014. un 2015.gada pētījumu rezultātu analīze par Latvijas iedzīvotāju finanšu pratību pieejama darba 4.nodaļā.

Finanšu pratības indekss

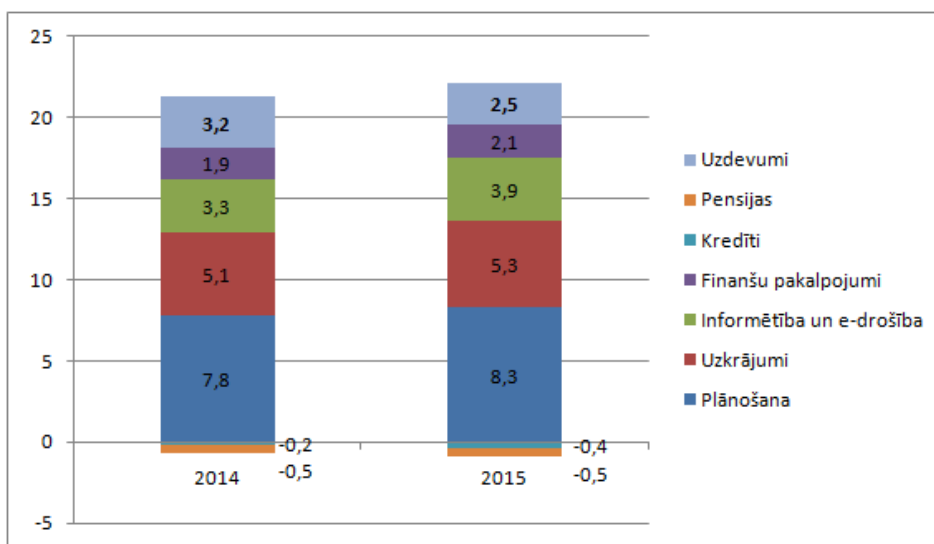
Finanšu un kapitāla tirgus komisija kopš 2014.gada veic Latvijas iedzīvotāju finanšu pratības aptaujas un nosaka finanšu pratības indeksu, ko veido iedzīvotāju finanšu pratības ikgadējās socioloģiskās aptaujas kopējais rezultāts jeb pozitīvo/negatīvo punktu summa septiņos finanšu pratības tematos. Tas raksturo kopējo finanšu pratības līmeni kārtējā gadā. Indeksa

pamatā ir punktu piešķiršana par konkrētām respondentu sniegtajām atbildēm, kur kopējais punktu skaits svārstās no -76 līdz 99. (FKTK, 2015, 227.lpp)

Finanšu pratības indeksu veido 7 apakšindeksi:

- (1) finanšu pakalpojumi (minimālais punktu skaits ir -13, maksimālais ir 24);
- (2) uzkrājumi (minimālais punktu skaits ir -9, maksimālais ir 28.5);
- (3) plānošana/ budžets (minimālais punktu skaits ir -13.5, maksimālais ir 15);
- (4) kredīti (minimālais punktu skaits ir -20, maksimālais ir 4);
- (5) pensija (minimālais punktu skaits ir -4.5, maksimālais ir 10.5);
- (6) informētība un e-drošība (minimālais punktu skaits ir -11, maksimālais ir 12);
- (7) uzdevumi (minimālais punktu skaits ir -5, maksimālais ir 5).

Saskaņā ar 2014. un 2015.gada pētījumu rezultātiem, Latvijas iedzīvotāju finanšu pratības indekss ir pieaudzis par 0,6 punktiem: 2014.gadā tas bija 20,6, bet 2015.gadā 21,2 (skatīt 2.7.attēlu). Ir uzlabojušies rādītāji tādās jomās kā budžets un plānošana, uzkrājumi, informētība un e-drošība, kā arī finanšu pakalpojumi, bet sliktāki rezultāti vērojami kredītu jomā, kā arī finanšu uzdevumu risināšanā.

2.7.att.Latvijas iedzīvotāju finanšu pratības indekss, punkti 2014-2015.gadā¹⁷

Kā redzams 2.7.attēlā, viszemākais novērtējums ir kredītu un pensiju jomās, kur, lai gan redzami nelieli uzlabojumi 2015.gadā, joprojām ir dots negatīvs novērtējums. Iemesls zēmajam novērtējumam kredītu jomā ir kredītņēmēju daļas palielināšanās, kurai kredīta nomaksa ir liels slogs, kredītņēmēju īpatsvara pieaugums, kuri kavē kredīta atmaksāšanas grafiku (no 17% līdz

¹⁷ Autores veidots pēc FKTK datiem. [Skatīts:12.04.2016]

24%), kā arī „ātro kredītu” ņēmēju skaita ir pieaugums. Savukārt pensijas apakšindekss nav mainījies, bet joprojām ir negatīvs, jo 76% no pensijas sistēmas 2.līmeņa dalībniekiem neseko līdz izvēlētajam ieguldījumu plāna darbībai. Tāpat lielākā daļa (69%) no pensijas sistēmas 2.līmeņa dalībniekiem nezina, kādas ir uzkrātā kapitāla saņemšanas iespējas, aizejot pensijā. Kopumā 75% aptaujāto nav pārliecināti, ka viņu ienākumi pensijas vecumā nodrošinās viņiem tādu dzīves līmeni visā pensijas periodā, uz kādu viņi ir cerējuši (FKTK, 2015, 17.lpp).

Atsevišķi apskatot uzkrājumu apakšindeksu ir vērojams, ka labākos rādītājus 2015.gadā uzrādīja individuālā darba (7,0) un algotā darbā nodarbinātie (5,5), kā arī pensionāri (5,2), iedzīvotāji ar augstāko (6,8) un augstāko speciālo izglītību (5,7), kā arī Rīgā dzīvojošie (6,2), (citās pilsētās vai laukos dzīvojošie - 4,9). Ņemot vērā, ka maksimālais finanšu pratības indeksa punktu skaits ir 99, jāsecina, ka Latvijas iedzīvotājiem ir kur augt un pilnveidot savas zināšanas.

Saskaņā ar FKTK 2015.gada pētījumu 48% Latvijas iedzīvotāju nav veidojuši uzkrājumus vai arī viņiem nav līdzekļu, lai veidotu uzkrājumus (2014.gadā - 49%). Tomēr 31% iedzīvotāju ir uzkrājuši skaidru naudu mājās (27% 2014.gadā), 25% vairāk līdzekļu noguldījuši bankas kontā (24% 2014.gadā), savukārt iemaksas krājkontā ir veikuši 7% (8% 2014.gadā) (FKTK, 2015, 16-17.lpp). Salīdzinot ar 2014.gada pētījumu šie rezultāti ir minimāli mainījušies. Skaidras naudas uzkrājuma palielināšanās mājās liek domāt vai nu par augošu neuzticību bankām, vai ēnu ekonomiku. Sīkāka FKTK 2014. un 2015.gada aptauju rezultātu analīze veikta darba 4.nodaļā.

Finanšu pratības stratēģija

Sadarbojoties valsts iestādēm, nozaru asociācijām un izglītības iestādēm 2014.gadā tika izstrādāta “Latvijas iedzīvotāju finanšu pratības stratēģija 2014 - 2020.gadam” (turpmāk - stratēģija), kas, cita starpā, paredz dažādas aktivitātes un attīstības projektus, kā arī nosaka vienotu stratēģisku pieeju iedzīvotāju finanšu pratības līmeņa pakāpeniskai paaugstināšanai (FKTK, 2014, 5). Kā būtisks darbības virziens ir noteikta valsts izglītības satura pilnveide, nodrošinot iespēju ikvienā izglītības pakāpē attīstīt finanšu pratību, kā arī skolotāju tālākizglītība šajos jautājumos. Skolas ir uzskatāmas par galvenajiem aģentiem finanšu un ekonomiskās izglītības ieviešanā un attīstībā, īpašu uzmanību veltot zināšanu praktiskai izmantošanai.

Skolēnu finanšu pratība

2012.gadā Latvijas skolēni (15.g.v.) piedalījās OECD PISA (*Programme for International Student Assessment*) starptautiskajā skolēnu novērtēšanas programmā, kur tiek mērītas skolēnu zināšanas dažādos mācību priekšmetos, piemēram, matemātikā, dabas zinībās, lasīšanā. 2012. gadā pirmo reizi PISA bija iekļauts finanšu pratības modulis, un tajā piedalījās 13

dalībvalstu un 5 kandidātvalstu skolēni (29 000 dalībnieku). No Latvijas piedalījās 970 skolēnu no 215 skolām. Kā finanšu pratības kompetences tika novērtētas zināšanas un izpratne par naudu un darījumiem (transakcijām), finanšu plānošanu un pārvaldi, riskiem un ieguvumiem, ka arī finanšu vidi. Skolēni risināja praktiskus uzdevumus, kur tika vērtēta spēja atpazīt un piemērot finanšu jomas jēdzienus, saprast, analizēt, spriest par, un ieteikt risinājumus (Kangro, 2014).

Pēc darba autores domām, šāds instruments ir noderīgs, jo ļauj savstarpēji salīdzināt skolēnu zināšanas dažādās jomās, izdarīt secinājumus par rezultātiem, kā arī izstrādāt un īstenot izglītības pilnveidošanas pasākumus. Papildus zināšanu novērtējumam, skolēni arī atbildēja uz jautājumiem par savu ģimenes locekļu izglītību un nodarbošanos, un dzīves apstākļiem, kas ļauj sociālos apstākļus saistīt ar uzrādītajiem rezultātiem. Visās dalībvalstīs tika konstatēta sakarība starp skolēna sasniegumiem finanšu jomā un ģimenes sociālekonomisko stāvokli (SES) – augstāka ģimenes ekonomiskā, sociālā un kultūras statusa vērtība (vecāku izglītības līmenis, profesija, kultūras un materiālie resursi mājās) ir saistīta ar vidēji augstākiem sasniegumiem testā. Vairākās valstīs var izteikti novērot labākus sasniegumus skolēniem, kuriem viens no vecākiem ir ieguvis augstāko izglītību vai strādā augsti kvalificētā profesijā. Latvijā šī saistība bija mazāka nekā vidēji OECD valstīs, kas ļauj secināt, ka Latvijas izglītības sistēma spēj nodrošināt vienlīdzīgas izglītības iespējas skolēniem no ģimenēm ar dažādu sociālekonomisko stāvokli.

Skolēnu rezultāti finanšu pratības modulī 2012.gada OECD PISA novērtējumā ir apkopoti tabulā 3.pielikumā, jo tabulas izmēra dēļ to nevarēja ievietot pamatdarbā. Skolēni no Latvijas uzrādīja salīdzinoši augstus rezultātus (501 punktu), nedaudz pārsniedzot OECD dalībvalstu vidējo rādītāju (OECD - 500). No Latvijas skolēniem meitenes vidēji ieguva 506 punktus, bet zēni 495 punktus. Savā ziņā šie rādītāji konfliktē ar teorijas daļā apskatīto pētījumu rezultātiem, kas norāda, ka sievietēm (arī jaunākajās vecuma grupās) ir zemāks finanšu pratības līmenis, nekā vīriešiem. Tomēr jāņem vērā pētījuma formālo (testa un uzdevumu) uzbūvi, kas meitenēm ir vieglāk uztverams un saistošs nekā zēniem. Līdzīgu OECD pētījumu analīze par skolēnu zināšanām matemātikā, lasīšanā un dabaszinātnēs parāda, ka vairumā valstu pie vienādiem sasniegumiem lasīšanā un matemātikā zēnu sasniegumi finanšu jomā būtu nedaudz augstāki nekā meitenēm. Tātad zēniem labāk risināt finanšu uzdevumus traucē vājāka lasītprasme (t.i. prasme uzmanīgi lasīt un saprast tekstu, saskatīt tajā būtisko informāciju, kura nepieciešama uzdevuma atrisināšanai utt.) un dažkārt arī vājāka matemātikas kompetence nekā meitenēm (Kangro, 2014).

Labākus rezultātus uzrādīja skolēni, kuri regulāri pārrunā ar vecākiem ar finansēm saistītus jautājumus, un kuriem ir bankas konts un debetkarte. Mums ir relatīvi neliels skolēnu ar

zemiem sasniegumiem skaits (9,7%), toties izcilo sasniegumu relatīvais skaits ir zemāks nekā vidēji OECD valstīs (Latvija - 4,6%, OECD - 9,7%). Skolēnu sasniegumi skolās ar latviešu mācību valodu (504 punkti) un skolās ar krievu mācību valodu (499 punkti) nav statistiski nozīmīgi atšķirīgi. Salīdzinājumam Igaunijas skolēni šajā pētījumā uzrādīja trešo augstāko rezultātu, iegūstot 529 punktus. Igaunija uzrādīja labākus rezultātus par Latviju gan pēc skolēnu skaita ar zemākajiem rādītājiem (5,3%), gan izcilo sasniegumu skaita (11,3%). Kopumā jāsecina, ka Latvijas skolēnu zināšanas finanšu jautājumos ir augstā līmenī, un minimālā rezultātu atšķirība starp skolēniem no dažādām sociālekonomiskām grupām liecina par spēju nodrošināt līdzvērtīgas izglītības iespējas visiem skolēniem.

Finanšu pratība parādsaistību kontekstā

2015.gadā tika pievērsta paplašināta sabiedrības un mediju uzmanība jautājumam, kurš, pēc darba autores domām, spilgti demonstrē Latvijas iedzīvotāju finanšu pratības līmeni. Tā ir nebanku kredītdevēju jeb „ātro kredītu” attīstība Latvijā. Pēc žurnāla “Ir” 2015.gadā pasūtītā *Re:Baltica* pētījuma (turpmāk - “Ir” pētījums), *“lielākā uzņēmuma “4finance”, kam pieder zīmoli smscredit, vivus.lv un ondo.lv, peļņa pēdējos četros gados pieaugusi astoņas reizes. Pēdējā gadā, par kuru pieejami dati, “4finance” nopelnījusi 36 miljonus”* (Sprinģe, 2015). Lai izprastu situācijas nopietnību, jāvērtē, ar kādiem līdzekļiem un paņēmieniem ātrie kredītdevēji tikuši pie tik lielas peļņas. Var uzskatīt, ka šis business pamatā balstās uz naudas aizdevuma izsniegšanu cilvēkiem, kuriem naudas nav vai ir ļoti maz - šī iemesla dēļ procenti par pakalpojumu ir augsti, jo ir liels risks, ka cilvēks aizņēmumu neatdos. Peļņu ātrie kredītdevēji gūst no kredītu pagarinājumiem - kad naudu nav iespējams laikā atdot, kredīts par maksu tiek pagarināts.

Kā vienu no paņēmieniem, lai piesaistītu cilvēkus, kompānijas izmanto informācijas asimetriju - klientu vājās finanšu zināšanas un kopā ar nesaprotamu informāciju par kredīta patiesajām izmaksām. *“Klientam visbiežāk piedāvā salīdzinājumu, cik kredīts izmaksās uz noteiktu dienu skaitu, bet tas neļauj saprast kredīta patieso cenu, saskaitot kopā visas izmaksas - komisijas, pagarināšanas, izsniegšanas maksas, kavējuma procentus u.c.”* norādīts „Ir” pētījumā. Saskaņā ar Patērētāju tiesību aizsardzības centra pārskatu par nebanku kreditēšanas pakalpojumu sniedzēju skaitu, 2015.gada 1.pusgadā Latvijā darbojās 57 licencēti tirgus dalībnieki (+7,55% kopš 2014.gada) un no jauna izsniegto kredītu apjoms sasniedza 223,6 milj/EUR, kur 42% no tiem bija distances kredīti jeb “ātrie” patēriņa kredīti. Kavēti tiek 17,3% no kopējā kredītportfeļa, savukārt distances kredītos 34%, bet pagarināti (par papildus samaksu) tiek 66% no distances kredītiem, kurus pretējā gadījumā personas nespētu nomaksāt laikā (PTAC, 2015, 3.lpp). Šādi

piemēri uzskatāmi parāda finanšu pratības trūkumu sabiedrībā. Kredīta pagarināšana nozīmē papildus izdevumus, kuri neiet kredītsummas atmaksai. Atliekot pamatsummas atmaksu vairākas reizes, persona teorētiski ir iemaksājusi tikpat lielu naudas summu, kā pati pamatsumma. Sīkāk jautājums analizēts darba 4.nodaļā. SKDS veiktajā aptaujā 91% Latvijas iedzīvotāju piekrita, ka finanšu pratība mūsdienu mainīgajā pasaulē būtu regulāri jāpapildina un tikai 4% tam nepiekrīt (FKTK, 12.03.2015).

Nobeigumā jāsecina, ka finanšu pratības attīstībai Latvijā ir nepieciešams ilggadējs plāns, jo nepieciešams aptvert ļoti plašu jautājumu loku. Iedzīvotāju ienākumu līmenis, un līdz ar to arī iespējas veidot uzkrājumus, pieaug. Pirmskrīzes laikā ņemtie kredīti pamazām tiek atdoti, un aug nākamā paaudze darbspējīgā vecumā, kura var iesaistīties finanšu tirgū. Tomēr atbildība par iedzīvotāju izglītošanu jāuzņemas ne tikai valstij, bet arī finanšu sektoram un darba devējiem. Ne tikai uzkrājumi un investīcijas, bet arī vispārējā saistību pārvaldīšana ir būtiska. Izpratne par finanšu jautājumiem var mazināt dārgu aizņemšanās metožu (ātrie kredīti, lombardi) un neizdevīgu parādsaistību veidošanos. Uzvedība, kas ģenerē papildus izmaksas - maksājumu kavējumi, limitu pārsniegšana, avansu izmantošana, tikai minimālā ikmēneša maksājuma atmaksa, rada zaudējumus ilgtermiņā.

Latvijas iedzīvotāju nekritiskā uzticēšanās baumām par nacionālās valūtas devalvāciju (kad nacionālā valūta bija Latvijas lati) un finanšu sistēmas stabilitāti, arī par dažu komercbanku darbību u.tml., ļaujoties panikai un pieņemot pārsteidzīgus lēmumus, rada tiem finansiālus zaudējumus, kā arī risku kļūt par finansiālu mahināciju vai shēmu upuriem (īpaši vecākiem cilvēkiem). Neveidojot uzkrājumus ārkārtas gadījumiem (slimība, bezdarbs) vai pensijas vecumam, tiek riskēts nokļūt valsts apgādībā. Finanšu jautājumos mazāk izglītoti cilvēki nepiedalīsies finanšu tirgos un neinvestēs fondos, kas var kavēt valsts ilgtermiņa attīstību, naudai nenonākot atkārtotā apritē.

Debates - regulējums pret finanšu izglītību - joprojām turpinās. Pēc darba autores domām, ne visu ir iespējams un nepieciešams regulēt. Pārmērīga regulējuma gadījumā mēs riskējam radīt nesamērīgus šķēršļus godīgajiem finanšu pakalpojuma sniedzējiem. Tomēr nav jāizvēlas par labu tikai vienai vai otrai iespējai. Regulējums un iedzīvotāju izglītošana finanšu jautājumos var savstarpēji papildināt viens otru, nodrošinot daudz labākus ilgtermiņa rezultātus.

3. METODOLOĢIJA

Darba autore šajā maģistra darbā izmantos divas pētniecības metodes – daļēji strukturētas intervijas un Latvijas iedzīvotāju aptauja. Tātad tiek izmantotas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās pētījuma metodes. Šāda pieeja tika izvēlēta, lai gūtu pilnīgāku priekšstatu par esošo situāciju Latvijā – gan no iedzīvotāju, gan finanšu pakalpojumu nozarē un valsts sektorā strādājošo ekspertu puses. Intervijas veica darba autore, bet aptaujas datu analīzei izmantoti Finanšu un kapitāla tirgus komisijas 2015.gada iedzīvotāju finanšu pratības aptaujas rezultāti. Darba metodoloģijas daļā tiek pamatota pētniecības metožu izvēle, kā arī aprakstīta interviju norise, dalībnieku atlase, datu ieguves veids un datu analīzes metodes.

3.1. Pētniecības metožu izvēles pamatojums

Saskaņā ar Artūru Kropliju un Malgožatu Raščevsku kvalitatīvā un kvantitatīvā pieeja pētījumos nesacenšas. Zinātniskā izpēte parasti sākas ar kāda gadījuma vai gadījumu novērošanu, kam seko skaidrojuma formulēšana, izmantojot induktīvo domāšanu (kvalitatīvās pētniecības raksturīga gaita). Tālāk tiek formulēta teorija un precizēta tās lietojamība, izmantojot hipotēžu pārbaudi un deduktīvo domāšanu (process tipisks kvantitatīvajam pētījumam). Šīs divas pieejas papildā viena otru. „*Zinātnes empīriskajā domāšanā pats pirmais vispārīgais apgalvojums bieži attīstās konkrētas pieredzes novērošanā – vēsturiskajā skatījumā indukcija parasti iet pa priekšu dedukcijai. [...] Kvalitatīvā un kvantitatīvā pētniecība nesacenšas, bet tās ir papildinošas fāzes zināšanu paplašināšanas procesā.*” (Kroplijs, Raščevska, 2010, 53.lpp) Ņemot vērā iepriekš minēto, divu pētījumu metožu izmantošana dos savstarpēji papildinošus rezultātus un sekmēs daudzpusīgu situācijas izpēti.

Abu metožu lietošana pētījumā ir pieskaitāma pie jauktas pieejas datu vākšanā. Pastāv divi kombinēšanas pamatveidi: (1) kombinējot metodes un (2) kombinējot modeļus. Kombinējot metodes, pētījuma metodoloģijā apvieno kvalitatīvās un kvantitatīvās pieejas (posmā, kurā dati tiek vākti un analizēti). Jauktie modeļi kombinē abas pieejas visos pētījuma posmos. Piemēram, dati var tikt vākti, gan ar eksperimenta, gan interviju sēriju (Kroplijs, Raščevska, 2010, 106.lpp).

Kā vienu no pazīstamākajiem jaukto metožu lietojumiem A. Kroplijs un M. Raščevska min triangulāciju jeb datu trīsšķautņošanu. Kad tiek izmantotas kvalitatīvās un kvantitatīvās pētniecības metožu kombinācijas, triangulāciju var redzēt, ja divu datu kopu rezultāti, iegūti ar kvalitatīvo un kvantitatīvo pieeju, kaut kādā jomā pārklājas. Ideju pārklāšanās punkts tiek

uzskatīts par labāku patiesās situācijas indikatoru nekā kvalitatīvā vai kvantitatīvā pētījuma rezultāti atsevišķi. Triangulācija paredz divas atšķirīgas pieejas datu vākšanai, piemēram, tiem pašiem vai citiem respondentiem lietojot interviju un aptaujas pētījumu (Kroplijs, Raščevska, 2010, 106). Līdz ar to maģistra darba ietvaros veiktā pētījumu metožu kombinācija ļaus labāk novērtēt, cik lielā mērā pētījuma rezultātiem un secinājumiem var uzticēties.

Pētījuma ētiskie aspekti

Ētika pētniecībā ir saistīta ar jautājumiem par to, kā tiek formulēta pētnieciskā tēma un veikts pētījums - datu vākšana, apstrāde un uzglabāšana, datu analīze un secinājumu veidošana morālā un atbildīgā veidā. Tas nozīmē nodrošināt metodiski pareizu un morālu pieeju visiem iesaistītajiem (Saunders, Lewis, Thornhill, 2009, 193.lpp). Darba autore nodrošināja, ka visi interviju dalībnieki ir informēti un saprot pētījuma mērķi, kā arī apzinās kur un kā viņu sniegtā informācija tiks izmantota. Visiem interviju dalībniekiem tika piedāvāta iespēja palikt anonīmiem, kā arī tiesības daļēji vai pilnībā izņemt atsevišķus jautājumus no kopējās sarunas, vai visu interviju. Interviju noslēgumā banku nozares pārstāvis vēlējās palikt anonīms. Šī iemesla dēļ no intervijas ir izņemta visa informācija, kas varētu norādīt uz viņa darba vietu vai ieņemamo amatu. PTAC eksperte vēlējās palikt anonīma, minot tikai darba vietu. Abi banku sektora pārstāvji vēlējās palikt anonīmi.

Iedzīvotāju anketēšanas rezultātu analīzei tika izmantotas Finanšu un kapitāla tirgus komisijas (turpmāk – FKTK) 2015.gada pētījums par iedzīvotāju finanšu pratību rezultāti. Darba autorei bija pieejami apkopotie anketēšanas rezultāti SPSS datu failu formātā. Aptauju veica tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs „SKDS”, tādēļ atbildība par ētisku un morāli atbildīgu aptaujas veikšanu ir viņu pienākums. Kā anketas izstrādātāji FKTK nodrošināja uzņēmumu ar nepieciešamo informāciju par pētījumu, bet papildus respondentu informēšana tika veikta ar uzrunu aptaujas sākumā. Kā norāda M. Saunders, anketas sākumā nepieciešams skaidri un lakoniski izskaidrot anketēšanas mērķi, kas var nodrošināt augstāku respondentu iesaisti (Saunders, Lewis, Thornhill, 2009, 389.lpp). Aptaujas sākumā respondenti tika informēti par pētījuma veicējiem, tā mērķi, nepieciešamo laiku anketas aizpildīšanai, iegūto datu anonimitāti.

Intervijas

Intervijas bieži tiek izvēlētas kā kvalitatīvās pētniecības metode, jo tās dod iespēju labāk identificēt dažādas cēloņsakarības, kas nebūtu iespējams izmantojot citus datu ieguves veidus. Tās var izmantot kā primāro datu vākšanas metodi, lai apkopotu informāciju no personām par viņu pašu praksi vai pārliecību, kā arī informāciju par uzvedību vai pieredzi pagātnē vai tagadnē.

Tāpat arī iespējams piekļūt ekspertu zināšanām par indivīdiem. Piemēram, ekspertu intervijas ir īpaši noderīgas domājot par jaunu politiku, un tā ir iespēja savākt faktus, materiālus un datus, piemēram, aprakstus par procesiem (Harrell, Bradley, 2009, 24.lpp). Maģistra darbā tika nolemts intervēt nozares ekspertus, lai labāk izprastu pagātnes procesu ietekmi uz esošo situāciju nozarē, kā arī iegūtu aktuālo informāciju par tālākajiem mērķiem un plānoto attīstību. Ekspertu sniegtā informācija var apstiprināt vai pilnīgi nesaskanēt ar iedzīvotāju aptauju rezultātiem, kas ļaus darba autorei izdarīt secinājumus par nozarē un iedzīvotāju vidū valdošo izpratni par šiem jautājumiem. Pie interviju trūkumiem var minēt lielu laika patēriņu organizējot intervijas, veidojot transkriptus un veicot analīzi. Tāpat arī iespējama novirze no intervijas mērķa, intervējamajai personai pārņemot sarunas gaitu un pārejot uz ar pētījumu nesaistītiem jautājumiem, iespējamu laika trūkumu kā arī ļoti vispārīgu atbilžu sniegšanu.

Maģistra darbam tika izmantota daļēji strukturētu interviju forma, jo darba izstrādes laikā ir radies priekšstats par galvenajiem jautājumiem un darba rezultātu. Daļēji strukturētas intervijas tiek raksturotas kā brīvas sarunas, kas tiek iesāktas ar plašāk formulētiem un ne tik konkrētiem jautājumiem, šādā veidā indivīdu ievirzot konkrētajā tematā un darba aktualitātē. Tā var iegūt intervējamā pausto nostāju par šo tematu (Kropļijs, Raščevska, 2010, 103.lpp). Šo interviju gaitā nav nepieciešams norādīt iespējamās atbildes, kas ļauj subjektam brīvi izvēlēties stāstus un zināšanas no savas pieredzes, lai atbildētu uz jautājumu. Kopumā veiktas sešas intervijas.

Katrs no interviju dalībniekiem ir eksperts noteiktos jautājumos, ar atšķirīgu pieredzi un zināšanām. Lai iegūtu savstarpēji salīdzināmu informāciju, bija nepieciešams pieturēties pie noteiktiem tematiem, kurus pārrunāt interviju laikā. Lai gan jautājumi katrā no intervijām atšķiras, tos var sadalīt atsevišķos pamatblokos: (1) jautājuma vēsturiskā attīstība un ietekmējošie faktori, (2) pašreizējā situācija, (3) iedzīvotāju informētība un zināšanas, (3) biežāk konstatētās problēmas, (4) situācijas uzlabošanas pasākumi, (5) nākotnes mērķi un attīstība. Iespēja mainīt jautājumu formulējumu, kārtību un valodu ļāva pielāgoties intervējamajai personai un uzdot papildjautājumus.

Interviju mērķa grupa un dalībnieku atlase

Finanšu pratība un iedzīvotāju uzkrājumu veidošana ietver ļoti plašu apskatāmo jautājumu loku. Darba autore izvēlējās intervēt vairāku nozaru ekspertus, lai iegūtu pēc iespējas plašāku skatījumu par tēmu. Tikai vienas nozares ekspertu aptauja, piemēram, banku sektora, pēc darba autores domām, sniegtu ļoti šauru ieskatu apskatāmajā problēmā un nerastu precīzas un pamatotas atbildes uz pētījuma jautājumiem. Eksperti tika izvēlēti pēc to līdzšinējās pieredzes

nozārē, pienākumiem un dalību saistīto jautājumu risināšanā, aptverot vairākas iesaistītās puses. Tāpat arī bija svarīgi iekļaut gan privātā, gan valsts sektora darbiniekus, aptverot dažādus jautājumu mērogus.

Intervijas ar banku sektora pārstāvjiem sniedz ieskatu banku lomā iedzīvotāju informēšanai par finanšu produktiem, kā arī uzkrājumu veidošanas veicināšanā. Intervijās tiek apskatīta pašreizējā situācija Latvijā banku sektorā, aktivitāte uzkrājumu un ieguldījumu veidošanā, piedāvātie finanšu produkti, iedzīvotāju vēlme uzņemties risku, ilgtermiņa plānošana kā arī vispārējā uzticība banku sektoram. Intervija ar PTAC pārstāvi sniedz situācijas raksturojumu no valsts un patērētāju perspektīvas. Tiek apskatītas aktuālās problēmas finanšu pakalpojumu jomā, biežākās sūdzības un to rašanās cēloņi, valsts regulējuma attīstība kā arī turpmākie plāni. Intervija ar Finanšu un kapitāla tirgus komisijas (FKTK) pārstāvi sniedz ieskatu finanšu pratības “kustības” attīstībā Latvijā. Tiek pārrunāts FKTK finanšu pratības indekss, pēdējo gadu iedzīvotāju aptauju rezultāti un Finanšu pratības stratēģijas 2014-2020.gadam izpilde, kā arī turpmākie iedzīvotāju informēšanas un finanšu pratības veicināšanas pasākumi. Intervija ar Latvijas Universitātes Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes profesoru norāda uz izglītības nozīmi skolēnu finanšu pratības veicināšanā. Būtiskākajiem secinājumiem par sociālekonomiskās situācijas ietekmi uz skolēnu panākumiem, kā arī plānotajām izmaiņām izglītības sistēmā. Intervija ar sociālo darbinieci, kā arī trūcīgās ģimenes 4 bērnu māti sniedz ieskatu problēmās, ar kurām saskaras iedzīvotāji ar ļoti zemiem ienākumiem. Informācija par ierobežojumiem finanšu produktu izmantošanā ļauj izdarīt secinājumus par nepieciešamajiem uzlabojumiem, lai veicinātu tā saucamo “finansiālo iekļaušanos” (*financial inclusion*).

Interviju norise

Intervijas ar banku sektora pārstāvi, PTAC eksperti un sociālo darbinieci tika noorganizētas izmantojot neformālo pazišanos. Intervijas ar Latvijas Universitātes profesoru, FKTK pārstāvi un otru banku sektora pārstāvi tika organizētas šīs personas atsevišķi uzrunājot. Interviju dalībnieki tika iepriekš informēti par pētījuma mērķi un plānoto intervijas gaitu. Ar viņu atļauju tika izmantots diktofons, bet ar norunu, ka audio fails tiks izmantots tikai transkripta vajadzībām šī maģistra darba ietvaros. Intervijas ar PTAC eksperti, FKTK pārstāvi, banku sektora pārstāvi un LU profesoru notika viņu darba vietās, intervijas ar otro banku sektora pārstāvi un sociālo darbinieci notika viņu mājās, iepriekš vienojoties par konkrētu laiku.

Šī darba 7.pielikumā ir pieejams tieši (vārds vārdā) interviju transkripts vienai no intervijām. Ņemot vērā, ka vairāki interviju dalībnieki vēlējās palikt anonīmi, šo interviju

transkripti darbam nav pievienoti. Intervija, kuras transkripts ir pievienots, tika izvēlēta, jo intervijas dalībnieces neiebilda pret tā pievienošanu darbam, ar norunu, ka netiek izmantoti viņu īstie vārdi. Kopumā darba autore veica 6 interviju transkriptus uz 44 lpp. Amerikāņu pētnieks Roberts Atkinsons (*Robert Atkinson*) uzsver, ka transkripta gala versija būs atkarīga no intervijas mērķa. Piemēram, mērķis var būt: notvert lingvistiskās, valodas vai dialekta atšķirības vai īpatnības (Atkinson, 2002, 134.lpp). Šajā darbā primārais transkripcijas mērķis bija nodrošināt nozīmes precizitāti un notvert to nozīmi, ko ietver stāstītāja vārdi. Tomēr darba autore vēlējās parādīt ne tikai būtiskākās paustās idejas vai atsevišķus stāstus, bet arī valodu un izteiksmes līdzekļus, tādēļ veikts tiešs transkripts. Visas intervējamās personas ļāva izmantot diktofonu, tādēļ ir pieejams precīzs transkripts, kas ļauj atkārtoti „izdzīvot” interviju un pamanīt atsevišķas detaļas. Tam ir pievienotā vērtība, jo darba tapšanas laikā ir sarežģīti noteikt vai un kuras intervijas daļas būs visnozīmīgākās.

Iedzīvotāju aptaujas

Darbā tiek analizēti FKTK 2014.gada un 2015.gada Latvijas iedzīvotāju aptauju rezultāti. Aptaujas notika 2014. un 2015.gada pavasarī ar mērķi noskaidrot Latvijas iedzīvotāju zināšanas par dažādiem finanšu pakalpojumiem, kā arī to izmantošanas paradumus. Šo aptauju dati tika izmantoti, aprēķinot Latvijas iedzīvotāju finanšu pratības indeksu (skatīt 2.2.apakšnodalu). Kopumā 2014.gadā tika aptaujāti 1009, bet 2015.gadā - 1019 respondenti vecumā no 18 līdz 79 gadiem. Tie tika izvēlēti atbilstoši vairākpakāpju stratificētās nejaušās izlases metodei. Aptauja tika veikta tiešās intervijas veidā respondentu dzīvesvietās. Atkarībā no respondenta vēlmēm, intervija tika veikta latviešu vai krievu valodā. Kopumā 2014.gada anketa ietver 66 jautājumus, 2015.gada – 68 jautājumus, kā arī abas anketas ietver atsevišķu sadaļu par demogrāfiju.

Aptaujas ir samērā lētas un ātras veids, kā iegūt datus no liela respondentu skaita. Tās tiek veidotas, lai iegūtu priekšstatu par lietu pašreizējo stāvokli. Aptauju priekšrocība ir savākto datu standartizācijas iespējas, uzdodot vienādus jautājumus visiem pētījuma dalībniekiem ar vienādu mērķi. Kā norāda K.Martinsone un A.Pipere: „*Rūpīgi izveidota varbūtīgā izlase kopā ar standartizētu aptauju dod iespēju pietiekami precīzi raksturot lielu populāciju, piemēram, studentus, pilsētu iedzīvotājus utt.*” (Mārtinsone, Pipere, 2011, 159.lpp). Pie anketu trūkumiem var minēt iespējamu virspusīgumu un elastības trūkumu, mākslīgus un bieži atsevišķām dalībnieku grupām nepiemērotus jautājumus.

Apjaujas struktūra un jautājumu formulējums

Lielākoties izmantoti slēgti jautājumi ar alternatīvu atbilžu skaitu, bez iespējām paskaidrot sava atbildi. Anketas uzbūve ietver gan nominālās, gan kārtas skalas izmantošanas iespējas. Tāpat arī izmantotas semantiski graduētas skalas (biežums, daudzums, vēlamība, attieksme, piekrišana apgalvojumam), kuras vēlāk tiek pārkodētas skaitliskā veidā. Šādā veidā tiek samazināts laika patēriņš anketu atbilžu sniegšanai, kā arī iegūtos datus ir vieglāk apkopot, kodēt, apstrādāt un interpretēt. Lielākajā daļā jautājumu tiek piedāvāta iespēja atteikties atbildēt. Anketas ietver deviņus tematiskos blokus – finanšu pakalpojumi, mājsaimniecības ienākumi, budžeta plānošana un kontrole, uzkrājumi, pensijas, kredīti, kredītkartes, informētība un e-drošība, un uzdevumi, demogrāfiskā informācija.

Pirmkārt, jautājumi par prasmju pašnovērtējumu - sekošana līdzī saviem ienākumiem/izdevumiem, spēja izvērtēt kredītdevēju nosacījumus, patērētāja tiesības u.c., sniedz vispārīgu priekšstatu par iedzīvotāju pašnovērtējumu savas finanšu plūsmas plānošanā. Otrkārt, jautājumi par budžeta plānošanu, uzkrājumu veidošanas paradumiem un uzkrājumu līmeni, sniegs atbildes uz pētījumā izvirzītajiem jautājumiem par to, kā iedzīvotāji veido uzkrājumus un kur tos izvieta. Treškārt, jautājumi par izmantotajiem finanšu produktiem un pakalpojumiem, uzkrājumus veicinošiem instrumentiem un to izmantošanu sniegs priekšstatu par respondentu zināšanām par dažādiem ar finansēm saistītiem instrumentiem un to izmantošanas aktivitāti. Tas darba autorei ļaus izdarīt secinājumus par vismazāk zināmajiem vai saprotamajiem instrumentiem, kā arī informācijas trūkuma iemesliem.

Kopumā anketu rezultātu analīze sniegs atbildes uz maģistra darba pētījuma jautājumu par finanšu pratības lomu uzkrājumu veidošanā. Kā minēts iepriekš - uzkrājumi un aizņemšanās (finanšu pratības ietvaros) sevī ietver zināšanas par uzkrājumu veidošanu, prasmes izvērtēt dažādus uzkrājumu veidus atbilstoši personīgajām iespējām, spējas identificēt procedūras un pienākumus, kas saistās ar finanšu līdzekļu aizņemšanos, un prasmi plānot nākotni (Titko, Ciemleja, Lāce, 2014). Sociāli demogrāfisko jautājumu sadaļa dos atbildes uz maģistra darba pētījuma jautājumu par uzkrājumu veidošanas atšķirībām dažādās iedzīvotāju grupās.

Izlases veidošana

Pētījuma ģenerālkopu veido Latvijas iedzīvotāji vecumā no 18-79 gadiem. Tā kā darba autore mērķis ir noskaidrot iedzīvotāju finanšu pratību uzkrājumu veidošanā, reprezentatīvam pētījumam nepieciešams liels respondentu skaits. Jo lielāka izlases kopa, jo zemāka iespējamā kļūda. Lielāka kopa absolūtā lielumā, ir reprezentatīvāka attiecībā pret pētāmo populāciju, nekā

mazāka izlase. Īpaši, ja tiek aprēķināts izlases vidējais lielums, kas tiek attiecināts vidējam iedzīvotājam. Tas ir pazīstams kā lielo skaitļu likums (Saunders, Lewis, Thornhill, 2009, 218.lpp). Jo vairāk respondentu, jo lielāka ticamība rezultātiem. Maksimālā iespējamā rezultātu statistiskā kļūda pie 1009 un 1019 respondentu lielas izlases ir +/- 3.1% (FKTK, 2015, 7.lpp).

Pētījuma modelis

Maģistra darba pētījums tiek balstīts uz socioloģiskā un uzvedības ekonomikas skatījuma par iedzīvotāju finanšu lēmumu pieņemšanu. Darba autore izpētīja un atbildēja uz pētījuma jautājumiem par iedzīvotāju uzkrājumu veidošanas paradumiem un uzkrājumu izvietojumu, uzkrājumu veidošanas atšķirībām dažādās iedzīvotāju grupās un finanšu pratības lomu uzkrājumu veidošanā.

3.2. Datu apstrāde un analīze

Intervijas

Šajā darbā kā interviju (datu) analīzes metode ir izmantota **kvalitatīvā kontentanalīze**. Tajā var izmantot jebkāda veida materiālu, kuru ir iespējams pārveidot teksta veidā, un būtu iespējams tā saturu salīdzināt. Kā min A.Kropļijs un M.Rasčevska - no kvalitatīvās kontentanalīzes datu *“analīzes iegūtie secinājumi sniedz tālāk par konkrētā analizējamā dokumenta specifisko saturu”* (Kropļijs, Raščevska, 2010, 126.lpp). Kvalitatīvās kontentanalīzes galvenais mērķis ir iedziļināties stāstījuma saturā, sistemātiski un objektīvi analizējot tā veidojošo elementu nozīmes. Tieši tādēļ tiek veidoti interviju transkripti, lai šie iegūtie dati būtu pieejami rakstiskā teksta veidā. Tādēļ, ka intervijas veiktas pēc noteiktām vadlīnijām, arī transkripti ir uzskatāmi par salīdzināmiem.

Kā kvalitatīvās kontentanalīzes stratēģija tiek izmantota datos pamatotā teorija, kuras būtiskā iezīme ir tas, ka tā rodas no datu mijiedarbības datu vākšanas periodā, realizējot pētījumu un veicot analīzi. Analīzes procesā pirmais solis ir pētījuma problēmas identificēšana, kas sākumā var būt formulēta vienkāršā un abstraktā veidā. Tālāk notiek datu sistematizēšana un organizēšana apstrādei, kas ietver interviju transkriptu veidošanu. Turpmāk līdzīgais saturs tiek apvienots „kategorijās”: teksta daļām un to vienībām tiek piešķirti kodi, kuri (līdzīgie vai vienādie) tiek sagrupēti veidojot sistēmu - tādā veidā kodi tiek apvienoti kategorijās. Tālāk pētnieks veido vispārīgākus vienojošos jēdzienus, meklē saiknes starp jēdzieniem un formulē teoriju par šīm sakarībām. Visbeidzot formulētās hipotēzes var tikt savienotas ar jau esošām teorijām, radot jaunas vai modificētas teorijas. Formulētā teorija var tikt pārbaudīta ar citiem

empīriskiem vai kvantitatīviem pētījumiem. Šī kvalitatīvās kontentanalīzes metode arī atļauj vienus un tos pašus izteikumus, vienības piešķirt un attiecināt uz dažādām kategorijām, ja izteikumam ir jēga dažāda veida tematos un aspektos. Šī metode palīdz atlasīt datus, meklējot atbildes uz pētnieciskajiem uzdevumiem vai jautājumiem (Mārtinsone, Pipere, 2011, 227-229.lpp; Kropļijs, Raščevska, 2010, 138-139.lpp). Darba autore līdzīgām interviju teksta daļām piešķir kodus un apvienoja tās kategorijās. Tālāk tika meklēta un formulēta saikne ar apskatītajām teorijām. Iegūtie secinājumi tika pārbaudīti un salīdzināti ar anketās iegūtajiem datiem. Šādā veidā darba autore guva daudzpusīgu problēmjautājumu analīzi.

Aptaujas

Datu analīzei tika izmantoti FKTK 2015.gada pētījumu dati, kas tika apstrādāti un analizēti, izmantojot SPSS programmatūru (*Statistical Package for the Social Sciences*). Dati jau bija pakļauti svēršanas procedūrai, nodrošinot vēl lielāku rezultātu reprezentativitāti. Tie tika svērti pēc pazīmēm: reģions, tautība, dzimums, vecums. Sasniegtās izlases salīdzinājums ar statistiku par iedzīvotājiem pieejams darba 5.pielikumā. Respondentu sociāli demogrāfiskais profils pieejams 4.pielikumā.

Atsevišķos grafikos atspoguļoti arī FKTK 2014.gada pētījuma par iedzīvotāju finanšu pratību rezultāti, lai varētu izdarīt secinājumus par situācijas attīstību. Pēc darba autores domām, anketas savā starpā ir salīdzināmas, jo jautājumu formulējums un atbilžu varianti ir identiski, izlases kļūda ir vienāda, abas aptaujas veicis viens uzņēmums. 2015.gadā nākuši klāt vēl 2 jautājumi, tādēļ nedaudz mainījies jautājumu secīgums.

Kā analīzes metodes tika izmantotas: aprakstošā statistika (*Descriptive Statistics*), krusteniskā tabulācija (*Cross-tabulation*), Hī kvadrāta sakarības tests (*Chi square*), Spīrmēna rangu korelācijas koeficients (*Spearman's Rank Correlation Coefficient*), Kruskala – Valisa H tests (*Kruskal - Wallis H Test*).

Aprakstošā statistika tika izmantota, lai noteiktu finanšu pratības tendences iedzīvotāju uzkrājumu veidošanā, kā arī aprakstītu respondentu sociāli demogrāfisko īpašību kopumu. Vieglākai uztverei, bieži dati tiek prezentēti grafiskā veidā.

Krusteniskā tabulācija ir kvantitatīva pētījumu metode. Veicot datu analīzi, tā sniedz pētniekam iespēju analizēt attiecības starp diviem vai vairākiem mainīgajiem, un kā dažādi mainīgie ir saistīti viens ar otru. Tāpat arī analizēt, kā viena mainīgā biežuma sadalījums attiecas uz vienu vai vairākiem citiem mainīgajiem, to biežuma sadalījumiem. Krusteniskā tabulācija dod iespēju izvērtēt gan visas izlases, gan apakšgrupu rezultātus, konstatējot attiecības, kuras pretējā

gadījumā nebūtu pamanāmas. (Grover, 01.08.2014). Tas ir noderīgs aprakstošais instruments, ko izmanto vairākās zinātnēs, ieskaitot socioloģiju.

Hī kvadrāta sakarību testu izmanto, lai noteiktu sakarības vai attiecības starp diviem mainīgajiem vienā izlasē. Hī kvadrāta tests tiek balstīts uz atšķirību starp to, kas ir faktiski novērots, un ko varētu sagaidīt, ja patiesi nepastāv nekādas attiecības starp mainīgajiem. Sākumā tiek pieņemta nulles hipotēze (H_0) - ka starp diviem mainīgajiem nav nekādas saistības jeb tie ir neatkarīgi. Vai sakarība ir statistiski nozīmīga, nosaka, izmantojot asimptotisko nozīmīguma rādītāju (asympt.sig.) un Hī kvadrāta kritiskās vērtības. Ja asympt.sig. > 0.05 vai aprēķinātais Hī kvadrāta koeficients ir lielāks nekā Hī kvadrāta kritiskā vērtība, attiecības starp abiem mainīgajiem ir nozīmīgas. Tādā gadījumā tiek pieņemta H_1 hipotēze - saistība eksistē (Kothari, 2004, 254-255.lpp). Hī kvadrāta kritisko vērtību aprēķināšanai darba autore izmantoja internetā pieejamo Hī kvadrāta kalkulatoru¹⁸.

Spīrmena rangu korelācijas koeficientu (r_s) izmanto divu pazīmju savstarpējās atkarības novērtēšanai, ja nav pierādīta novērojumu atbilstība normālajam sadalījumam. Tiek vērtēts atkarības virziens un ciešums. Ja $1 > r_s > 0$, tad korelācija ir pozitīva, t.i., pieaugot faktoriālās pazīmes vērtībām attiecīgi palielinās rezultatīvās pazīmes vērtības. Negatīvas korelācijas gadījumā $-1 < r_s < 0$, palielinoties vienas pazīmes vērtībām, otras pazīmes vērtības samazinās (Dravnieks, 2013, 14.lpp). Tā ir viena no populārākajām neparametriskās statistikas korelāciju analīzes metodēm, kuru izmanto gadījumos, kad vismaz viena no mērījumu skalām ir veikta rangu jeb kārtas skalā.

Kruskala – Valisa H tests ir neparametriskā alternatīva vienfaktora dispersijas analīzei (*One Way ANOVA*), kuru var pielietot datiem, kas neatbilst normālam sadalījumam. Tas ir uz rangiem balstīts tests, ko izmanto, lai noteiktu vai pastāv statistiski būtiskas atšķirības starp divām vai vairāk grupām. Kruskala – Valisa H tests pieņem, ka grupām ir vienādas formas sadalījums (*same shape distribution*). Tiek pieņemta nulles hipotēze – grupu vidējie rangi ir vienādi (McDonald, 2014, 157-164.lpp).

Aptaujā sniegtās atbildes „Nezina/grūti pateikt” un „Atsakās atbildēt” nav iekļautas analīzes ietvaros, jo respondenti nav snieguši konkrētas atbildes, kas iederētos analīzē. Šādas atbildes sastāda aptuveni 5-6% no kopējā atbilžu skaita katrā no jautājumiem. Darba autore izmanto iepriekšminētās metodes, lai interpretētu un analizētu 2015.gada aptaujas rezultātus.

¹⁸ Hī kvadrāta testa kritisko vērtību kalkulators: https://www.swogstat.org/stat/public/chisq_calculator.htm

4. JAUKTĀ PĒTĪJUMA PAR UZKRĀJUMU VEIDOŠANU REZULTĀTI UN DISKUSIJA

Šajā nodaļā tiks apkopoti pētījumā iegūtie rezultāti. Sešās intervijās konstatētais tiek kombinēts ar 2014. un 2015.gada FKTK aptauju par Latvijas iedzīvotāju finanšu prātību rezultātiem. Iegūtie rezultāti tiek attiecināti uz darba teorētiskajā ietvarā aplūkotajām teorijām un pieņēmumiem. Darba autore, izmantojot kvalitatīvās kontentanalīzes metodi – datus pamatoto teoriju, ir apvienojusi iegūtos rezultātus 8 kategorijās: (1) Ekonomiskā situācija valstī un valsts regulējums; (2) Finanšu produkti un pakalpojumi uzkrājumu veidošanai; (3) Budžeta plānošana un kontrole; (4) Izglītība un iedzīvotāju informētība; (5) Uzkrājumu veidošana; (6) Ilgtermiņa plānošana; (7) Kredīti un parādsaistības; (8) Uzkrājumu veidošana dažādās iedzīvotāju grupās.

4.1. Ekonomiskā situācija valstī un valsts regulējums

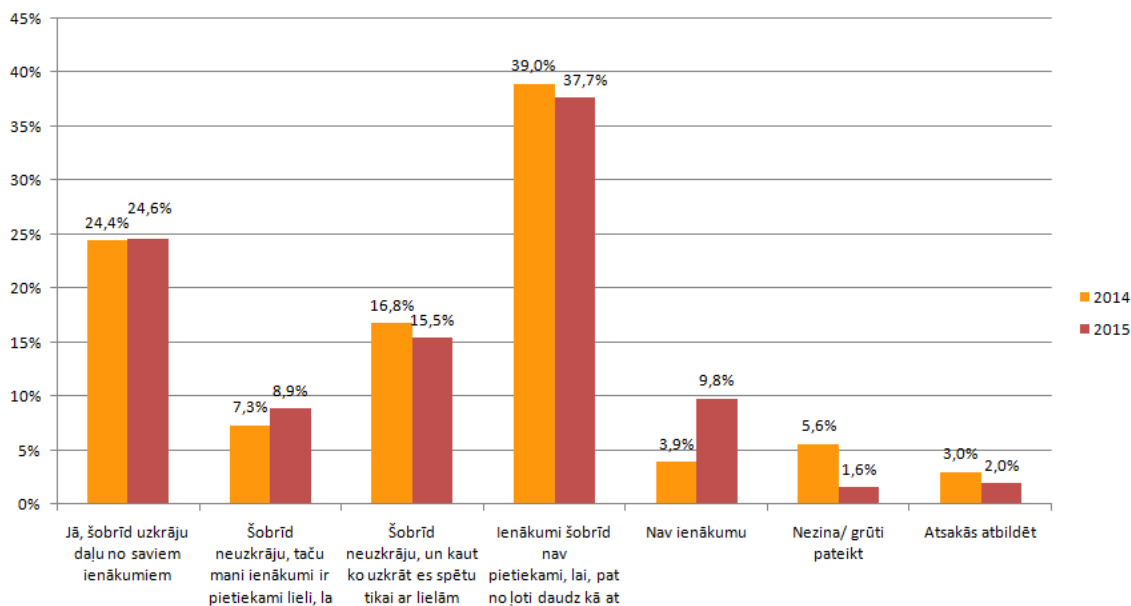
Pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā 2004.gadā un līdz krīzes brīdim Latvijas ekonomika ļoti strauji tika piepildīta ar naudu. Strauji pieauga ienākumi, bet uzkrājumi tomēr netika veidoti. Tajā brīdī bija izdevīgāk šo naudu tērēt, piemēram, ieguldot nekustamajā īpašumā. Inflācijas rezultātā šie īpašumi kļuva arvien vērtīgāki un bija iespēja nopelnīt. Tas radīja “bagātības efektu” un pieauga iedzīvotāju patēriņa izdevumi. Finanšu krīze situāciju mainīja.

Pirmkārt, jāņem vērā, ka pašlaik mājsaimniecību ienākumi aug, lai gan ne tik strauji, kā pirms finanšu krīzes. Cilvēki ir mācījušies un sāk domāt par uzkrājumu veidošanu (skatīt 2.1.1.apakšnodaļu). Bet tas nenozīmē, ka uzkrājumus var veidot visas iedzīvotāju grupas.

“Nabadzīgākā iedzīvotāju daļa nespēj veidot uzkrājumus, jo ir jāsasniedz zināms līdzsvara punkts, kurā tiek apmierinātas ikdienas vajadzības un rodas naudas pārpalikums. Tāpat arī pāriet zināms laiks (ar nobīdi), kamēr persona nonāk pie secinājuma, ka viņam rodas noteikts līdzekļu pārpalikums.” Ivars, banku sektora pārstāvis

Tikai pēc šī līdzsvara punkta (sliekšņa) sasniegšanas persona sāk domāt, kur izmantot/ieguldīt atlikušos brīvos līdzekļus. Latvijas tautsaimniecībā (atšķirībā no citām attīstītajām valstīm) ir ļoti vājš vidusslānis ar salīdzinoši zemiem ienākumiem. Daudzās mājsaimniecībās līdzekļu novirzīšana uzkrājumiem ir praktiski neiespējama.

“Pēc būtības uzkrājumu veidošana Latvijā, pēc pilna vārda saprašanas “uzkrāt”, ir pieejama ap 5% no iedzīvotājiem. 10% labākajā gadījumā. Jo 60% strādājošo reāli iztiek no algas līdz algai. Tur neiet runa par uzkrāšanu, bet faktiski par izdzīvošanu.” Artis, banku sektora pārstāvis

4.1.att. Vai Jūs patlaban kādu noteiktu daļu savu ienākumu novirzāt uzkrājumu veikšanai?¹⁹

Aptuveni katrs ceturtais respondents novirza savus līdzekļus uzkrājumu veikšanai, tomēr lielākā daļa iedzīvotāju uzkrājumus neveido. Kopumā 2015.gadā 37,7% no visām mājāsaimniecībām apgalvo, ka to ienākumi šobrīd nav pietiekami, lai, pat no ļoti daudz kā atsakoties, spētu veidot uzkrājumus. Visbiežāk šo apgalvojumu izvēlējušies iedzīvotāji ar nepabeigtu izglītību (61,5%) vai pamatizglītību (53,8%), 37% sieviešu un 38,2% vīriešu, neprecējušies (43,4%) vai šķīrušies, kas dzīvo atsevišķi (42,6%), iedzīvotāji bez bērniem līdz 18 gadu vecumam (39,7%) vai ar 3 vai vairāk bērniem (66,7%). Tāpat arī iedzīvotāji ar zemiem (229 EUR un mazāk) vai vidēji zemiem (230-302 EUR) ienākumiem (attiecīgi 51,8% un 43,7%), vairāk latvieši (39,4%), nekā citas tautības pārstāvji (35,3%), un iedzīvotāji vecumā no 45 – 54 gadiem (43,5%). Maksimālā iespējamā rezultātu statistiskā kļūda ir +/- 3.1%.

Šobrīd neuzkrāj, bet ienākumu ir pietiekami iedzīvotājiem vecumā no 25 – 45 gadiem, vairāk latviešiem, nekā cittautiešiem. Tāpat arī iedzīvotājiem ar augstiem (virs 500 EUR) personīgajiem ienākumiem, bez bērniem līdz 18 gadu vecumam vai ar vienu bērnu, kuri ir precējušies. Biežāk šo atbildi izvēlējās vīrieši, nekā sievietes. No šiem rezultātiem var izdarīt secinājumus par grupām, ar lielākajām problēmām uzkrājumu veidošanā. Sīkāk šis jautājums tiek apskatīts nodaļas 8.sadaļā „Finanšu pratība dažādās sociālekonomiskās grupās”.

Otrkārt, kredītu un saistību apjoms Latvijas mājāsaimniecībās samazinās (skatīt 2.1.2.apakšnodaļu), ko sekmē gan kredītu atdošana, gan lielāka piesardzība no banku sektora

¹⁹ Autores veidots pēc FKTK datiem; n = 1009 (2014.g.) un 1019 (2015.g.)

pusēs. Valsts aktīvi regulē finanšu pakalpojumu nozari un nebanku kredītdevēju sektoru. Tas tiek darīts, lai aizsargātu patērētājus gan produktu un pakalpojumu klāsta pieauguma dēļ, gan no viņu pašu rīcības. Saskaņā ar PTAC pārstāvja intervijā teikto, paši patērētāji/aizņēmēji, izmantojot “ātros kredītus”, ir gatavi norādīt lielākus ienākumus, lai tikai saņemtu kredītu. Par iespēju atmaksāt netiek domāts, un šādu rīcību var uzskatīt par ļoti bezatbildīgu. Pienākot atmaksas datumam, liela daļa patērētāju pagarina kredītu jeb samaksā par kredīta atmaksas atlikšanu (skatīt 2.2.apakšnodaļu). Šis ir viens no iemesliem normatīvo aktu grozījumiem, kas ierobežo uzņēmumu darbību attiecīgajā nozarē.

“Tādēļ, lai vēl vairāk aizsargātu patērētājus, kuri nespēj paši plānot savas finanses, mēs ejam tālāk un apgrūtinām viņiem to kredīta saņemšanu. Daži varbūt priecāsies, citi nē, bet savādāk pašlaik nevar. Ja paši patērētāji par sevi nerūpējas, tad nākas mums.” PTAC pārstāve

Šādi piemēri uzskatāmi parāda finanšu pratības trūkumu sabiedrībā. Kredīta pagarināšana nozīmē papildus izdevumus, kuri neiet kredītsummas atmaksai. Atliekot pamatsummas atmaksu vairākas reizes, persona teorētiski ir iemaksājusi tikpat lielu naudas summu, kā pati pamatsumma.

Treškārt, kā autore secina darba 2.1.2.apakšnodaļā, valsts nodokļu sistēma var veicināt uzkrājumu veidošanos un vispārējo iedzīvotāju iesaisti savu tiesību izmantošanā. Piemēram, iedzīvotāja ienākuma nodokļu atmaksu var saņemt par uzkrājošajā dzīvības apdrošināšanā veiktajām iemaksām, izglītības iegūšanas, medicīnisko pakalpojumu izmantošanas izdevumiem un veselības apdrošināšanas prēmiju maksājumiem apdrošināšanas sabiedrībām. Tomēr nodokļu atvieglojumi valstī ir samazinājušies pēc finanšu krīzes. Atvieglojumi no iedzīvotāju ienākumu nodokļa ir saglabājušies, piemēram, vērtspapīriem, bet iedzīvotāju vidū populārākajiem ieguldījumu/ uzkrājumu instrumentiem (dividendēm, depozītiem, noguldījumiem) kopš 2009.gada atvieglojumi netiek piemēroti.

„Lielā mērā to, vai cilvēks veido vai neveido uzkrājumus ietekmē likumdošana. Kāds man ir labums no tā, ka es, piemēram, ieguldu un uzkrāju pensiju kapitālā? Ieliekot 3.pensiju kapitālā, pie tās naudas es varēšu tikt tad, kad būs 55 gadi man. Ne ātrāk. Tātad man ir jābūt kaut kādam labumam, lai es nosacīti sakot, “iesaldētu” savu naudu uz kādiem 30 gadiem. Tad nāk valsts ar saviem piedāvājumiem - ar nodokļu atlaidi.” Ivars, banku sektora pārstāvis

Analizējot FKTK 2015.gada pētījuma datus, tiek pielietots HĪ kvadrāta sakarības tests, lai noteiktu divu kategorisko mainīgo sakarību. HĪ kvadrāta koeficients liecina, ka starp sekošanu līdzī nodokļu politikas tendencēm un lēmumu par ienākumu novirzīšanu uzkrājumiem pastāv statistiski būtiska sakarība. Nodokļu politikas tendencēm seko līdzī 263 respondentu jeb 26% no aptaujātajiem. H0 tiek noraidīta un tiek pieņemta H1 hipotēze pie nozīmības līmeņa 0.05.

Aprēķinātais testa Hī kvadrāta rādītājs ir 46.553, kas ir lielāks par Hī kvadrāta kritisko vērtību 9.487 pie nozīmības līmeņa 0.05, kur brīvības pakāpe ir 4 ($46.553 > 9.487$). Par nodokļu politikas faktora un lēmuma par uzkrāšanu statistiski nozīmīgu savstarpēju saistību liecina arī asymp. sig. vērtība 0.001, jo $0.001 < 0.050$, kur 0.05 – nozīmības līmenis. Tas nozīmē, ka lēmums par ienākumu novirzīšanu uzkrājumiem ir savstarpēji saistīts ar sekošanu līdz nodokļu politikas tendencēm. Līdz ar to var secināt, ka respondentu lēmumu par ienākumu novirzīšanu uzkrājumiem ietekmē to zināšanas un sekošana līdz izmaiņām nodokļu jomā. Krusteniskās tabulācijas un testa Hī kvadrāta rezultāti ir pieejami 6.pielikumā.

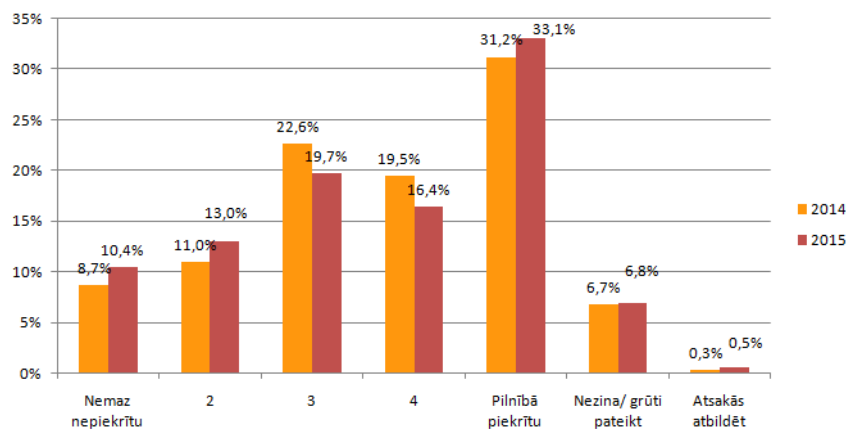
Darba autore secina, ka valstī ir izveidota nodokļu atvieglojumu sistēma, no kuras ieguvēji ir aktīvi, likumus zinoši un informēti iedzīvotāji. Šie iedzīvotāji apzinās savas tiesības un pārzin procesus, kādos iespējams atgūt daļu no izdevumiem. Paredzot nodokļu ieturēšanu no dažādiem uzkrājumiem veicinošiem instrumentiem (dividendēm, depozītiem, noguldījumiem), valstī netiek sekmēta uzkrāšanas kultūra. Lai gan valsts regulējums tiek aktīvi izmantots vairāku problēmu risināšanai, piemēram, ierobežojot nepārdomātu aizņemšanos, tomēr pārmērīga regulējuma gadījumā tiek riskēts radīt nesamērīgus šķēršļus godīgajiem finanšu produktu un pakalpojuma sniedzējiem. Visbeidzot zemais ienākumu līmenis ļoti ierobežo mājāsaimniecību un indivīdu iespējas veidot uzkrājumus.

4.2. Finanšu produkti un pakalpojumi uzkrājumu veidošanai

Piedāvāto produktu un pakalpojumu klāsts uzkrājumu veidošanai pieaug, kļūst daudzveidīgāks un prasa arvien lielāku iesaisti no pašiem iedzīvotājiem. Tomēr, kā darba autore secina 2.1.3.apakšnodaļā, lielākoties Latvijas iedzīvotāji savus finanšu līdzekļus tur skaidrā naudā vai depozītos. Iemesls, pirmkārt, ir vēsturiskais fons un pāreja no plānveida ekonomikas uz brīvā tirgus ekonomiku, kā arī mainīgā situācija Latvijas banku sektorā.

„Vecākā paaudze neuzticas ilgtermiņa ieguldījumiem, jo pa šiem 20 gadiem viņi tikuši vairākas reizes mānīti. Priekš tādas mazas valsts mums ir bijis diezgan daudz problēmu ekonomikā un banku sektorā [...] līdz pat šai dienai ne visai skaidra tagadne un nākotne šim sektoram.” Artis, banku sektora pārstāvis

„Mums jau brīvā tirgus ekonomika sākās tikai no 90-ajiem gadiem. Un skolā šiem cilvēkiem vispār nekas netika mācīts par privātajām finansēm vai valsts finansēm. Par dzīvi un darbu kapitālismā.” FKTK pārstāve

4.2.att. Veidot finanšu uzkrājumus nav vērts, jo banku un finanšu jomas nākotne ir neparedzama, uzkrāto itin viegli var zaudēt ²⁰

Jo vecāka gada gājuma cilvēki, jo vairāk tie izvēlas „pilnībā piekrītu” atbilžu variantu, kas liecina par gūtās pieredzes ietekmi uz uzticību finanšu jomai un uzkrājumu drošībai. 2015.gada pētījumā testa Hī kvadrāta koeficients liecina, ka starp uzskatu, ka uzkrājumus veidot nav vērts un respondentu vecumu pastāv statistiski būtiska sakarība. H0 tiek noraidīta un tiek pieņemta H1 hipotēze pie nozīmības līmeņa 0.05. Aprēķinātais Hī kvadrāta rādītājs ir 46.103, kas ir lielāks par Hī kvadrāta kritisko vērtību 31.410 pie nozīmības līmeņa 0.05, kur brīvības pakāpe ir 20 (46.103 > 31.410), bet asymp. sig. vērtība 0.005 < 0.05. Tas nozīmē, ka iedzīvotāju vecums ir savstarpēji saistīts ar uzskatu par finanšu jomu kā pārāk nestabilu, lai veidotu uzkrājumus. Spīrmēna koeficients (r_s) norāda uz pozitīvu korelāciju, kur $r_s = 0.177$. Lai gan korelācija ir vāja, tā ir statistiski nozīmīga ($p < 0.05$). Rezultāti ir pieejami 6.pielikumā. Lai gan nav iespējams apgalvot, ka šāds uzskats nostiprinās pieaugot respondentu vecumam, ir novērojama saikne, ka respondentu nevēlēšanās veidot uzkrājumus finanšu nozares nestabilitātes dēļ ir saistīta ar to vecumu.

Lai noteiktu, starp kurām vecuma grupām šajā uzskatā pastāv statistiski būtiska atšķirība, tiek izmantots Kruskala – Valisa H tests. Pirmkārt, vēlreiz tiek noteikts nozīmības līmenis. Rezultāti ir pieejami 6.pielikumā. Testa Hī kvadrāts = 32.717, bet $p = 0.001$, jeb $p < 0.05$. H0 tiek noraidīta un pieņemta H1 – pastāv statistiski būtiska atšķirība attiecīgajā uzskatā starp dažādām vecuma grupām. Lai noteiktu, starp kurām grupām šī atšķirība pastāv, tiek salīdzinātas atsevišķas vecuma grupas savstarpēji. Darba autore secina, ka starp jaunākajām un vecākajām vecuma grupām pastāv statistiski nozīmīga atšķirība uzskatā par finanšu jomu kā pārāk nestabilu, lai veidotu uzkrājumus.

²⁰ Autores veidots pēc FKTK datiem; n = 1009 (2014.g.) un 1019 (2015.g.)

Nedrošība par nākotni un finanšu sektora stabilitāti ir darījusi iedzīvotājus piesardzīgus, tādēļ lielākoties tiek izvēlēts tāds uzkrājumu veidošanas instrumentus ar augstu likviditāti un zemu risku. Atšķirībā no akciju tirgiem, noguldījumi depozītā neprasa papildus zināšanas un dziļāku izpratni par tirgus darbību. Tas neliecina par augstu finanšu pratību iedzīvotāju vidū, jo netiek pilnībā izmantots finanšu tirgus potenciāls veidot uzkrājumus un/vai pelnīt. Tāpat arī valsts garantētā atlīdzība noguldītājam ir 100 000 EUR (atsevišķos gadījumos 200 000 EUR)²¹. Iedzīvotāju daļa ar šāda apjoma noguldījumiem ir ļoti maza, un lielākoties noguldījums neatrodas vienā bankā.

„Uzkrājumu produkti ir klasiski - depozīts, krājkonts. Lēnām, lēnām pēdējos 10 gadus bankas ir faktiski izaudzinājušas, izskolojušas tautu, taisot tādus gudros produktus kā investīciju portfeļus, uzkrājošās dzīvības apdrošināšanas, bet arī - tu pamēģini izskaidrot katram, kas tas ir.” Artis, banku sektora pārstāvis

Lai gan finanšu produktu piedāvājums uzkrājumu veidošanai palielinās, tas nenozīmē, ka pieaug iespējas tos izmantot. Lielākoties mājāsaimniecībām ar zemiem ienākumiem ir ierobežotas iespējas izmantot šos produktus augsto ikmēneša iemaksu dēļ.

„Es gribu sākt veidot uzkrājumu bērniem uz 18 gadiem [...] minimālais maksājums katru mēnesi ir 25 EUR. Tas ir obligātais maksājums. Bet nu ja es nevaru katru mēnesi atļauties tos 25 EUR maksāt? Pat gribēdama, man nesanāk. Tad es nevaru arī sākt uzkrāt kaut ko. Varbūt es gribu iemaksāt tikai 10 EUR.” Luīze, daudzbērnu ģimenes māte

Šajā gadījumā ir jārunā par tā saucamo „finansiālo iekļaušanos” (*financial inclusion*). Ar finansiālo iekļaušanos tiek saprasts process, kas nodrošina piekļuvi piemērotiem finanšu produktiem un pakalpojumiem, kas nepieciešami arī neaizsargātām grupām. Piemēram, sociālajām grupām ar zemiem ienākumiem (OECD, 2011a). Pēc darba autore domām, nosakot minimālās iemaksas bērnu krājkontam vai uzkrājošajai dzīvības apdrošināšanai, banku sektors ne tikai liedz iespēju šiem cilvēkiem izmantot savus pakalpojumus, bet arī neveicina uzkrāšanas kultūras un vispārēju finanšu pakalpojumu izmantošanas attīstību. Ir daudz lielāka iespēja, ka cilvēks, kurš izmanto vismaz vienu bankas produktu/pakalpojumu, izmantos arī nākamo. Šādā veidā ne tikai attīstot nozari, bet arī savu finanšu pratību un izglītību par pieejamajiem produktiem.

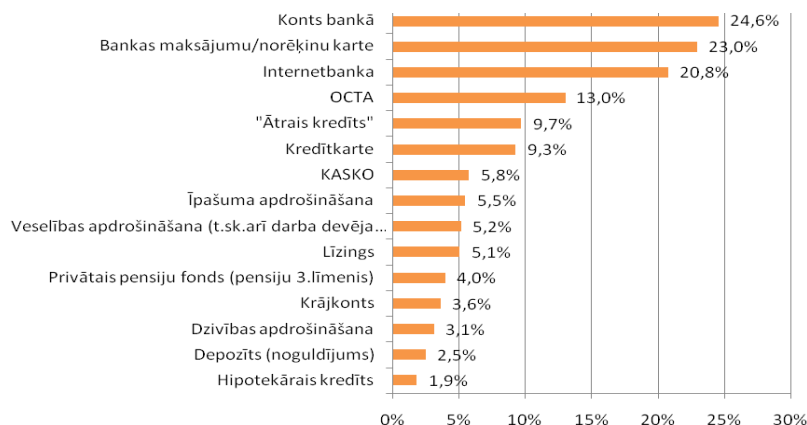
„Izeja Latvijai būtu produkti, kur tev atņem naudu „defoltā”. Nauda, kas tiek noņemta no tava konta automātiski. Tā, ka nemaz nejūt. Piemēram, katru mēnesi automātiski aizskaiītots 10 EUR

²¹ Noguldījumu garantiju likums, 3.panta 1.apakšpunkts; 4.pants

no algas labdarībai bērniem. Nevienš to pat nejustu, jo tas notiek automātiski. Un tad viņi būtu reāli ieguldītāji.” Artis, banku sektora pārstāvis

Lielākoties iedzīvotāji apgalvo, ka nesaredz iespēju veidot uzkrājumus no esošajiem līdzekļiem. Automātiskie banku pārskaitījums šo situāciju var atrisināt. Šādā veidā cilvēki var mācīties un saprast, ka noguldījums vai uzkrājums ir regulāra un automātiska rīcība. Tai nav nepieciešams īpašs laiks vai īpaša nauda. Šādas “īpašas” naudas visdrīzāk nekad nebūs zemo ienākumu dēļ, kā arī vēlmei apmierināt savas patēriņa vajadzības, parādoties papildus naudas līdzekļiem. Regulāri pārskaitot daļu no saviem ienākumiem, veidotos ieradums ar šo naudu “nerēķināties”, bet veikt turpmāko budžeta plānošanu bez šiem līdzekļiem. Uzkrājumu veidošana kā rutīna sasaucas arī ar darba 1.1.1.apakšnodaļā apskatīto E.Gidensa strukturācijas teoriju. Rutīna sociālajā dzīvē ir ļoti svarīga, lai uzturētu vispārējo ticības apziņu par to kā rīkoties tālāk un turpināt dzīvot, kā arī mazinātu satraukumu.

Biežāk izmantotie pakalpojumi finanšu jomā ir banku piedāvātie pakalpojumi. Konts bankā ir 94% iedzīvotāju, norēķinu karte ir 91%, savukārt 70% izmanto arī internetbanku (FKTK, 2015). No vienas puses tas liecina par salīdzinoši augstu finanšu pakalpojumu izmantošanu. Tomēr sarežģītākus pakalpojumus, kas prasa vairāk zināšanas un augstākus ienākumus, joprojām izmanto neliels skaits iedzīvotāju.

4.3.att. Finanšu pakalpojumi, par kuru izmantošanu lēmums pieņemts pēdējo 2 gadu laikā, neatkarīgi no tā, vai tie joprojām tiek izmantoti; 2015.gads²²

Pēdējo divu gadu laikā (attiecīgi 2013-2014.gadā) finanšu instrumentus uzkrājumu veidošanai (depozītu, krājkontu, privāto pensiju fondu) ir izmantojuši aptuveni 4% iedzīvotāju.

²² Autores veidots pēc FKTK datiem. Iespējamās vairākas atbildes; n = 1019

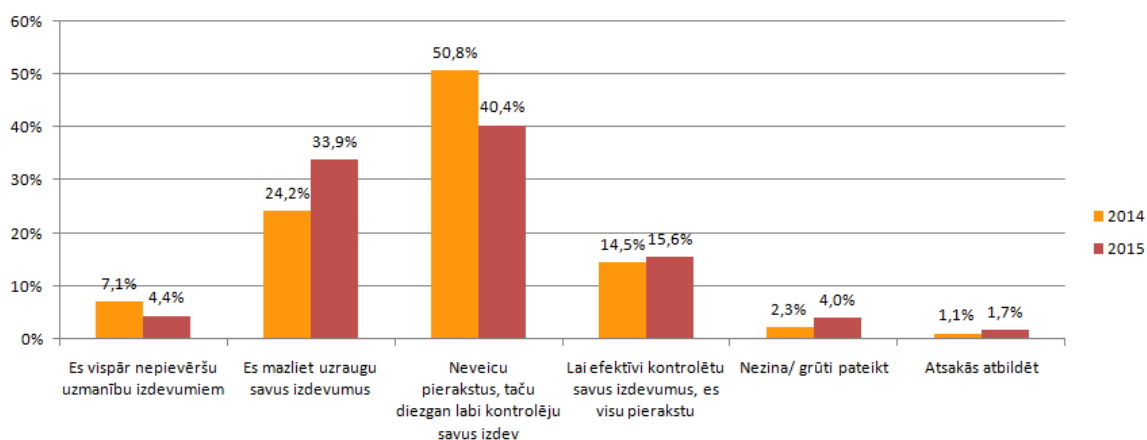
Protams, jāņem vērā zemās procentu likmes šiem pakalpojumiem (skatīt 2.1.3.apakšnodaļu), kas neveicina iedzīvotāju motivāciju izmantot šos produktus.

Nobeigumā var secināt, ka Latvijā ir pieejams plašs finanšu produktu un pakalpojumu klāsts, ieskaitot sarežģītus investīciju pakalpojumus. Lai gan pamatā tie tiek piedāvāti Neatkarīgo Valstu Sadraudzības (NVS) tirgū, tā ir iespēja arī vietējiem iedzīvotājiem. Lai veicinātu finansiālo iekļaušanos, būtu ne tikai jāpilnveido produktu un pakalpojumu klāsts, bet arī jāpadara tie pieejamāki iedzīvotājiem ar zemiem ienākumiem, piemēram, samazinot minimālās iemaksas apmēru. Šādā veidā bankas var veicināt uzkrāšanas kultūras attīstību un sapratni par uzkrājumu veidošanu kā vienkāršu, regulāru un automātisku rīcību.

4.3. Budžeta plānošana un kontrole

Mājsaimniecībām Latvijā, īpaši ar zemu ienākumu līmeni, procentuāli lielākie tēriņi ir par pārtikas produktiem, tālāk seko īre un komunālie maksājumi (skatīt 2.1.2.apakšnodaļu). Vājam vidusslānim var būt apgrūtināta ģimenes budžeta plānošana, kā arī saskaņā ar sociālo tīklu teoriju - pieeja informācijai un finanšu produktiem, un pakalpojumiem. Situācija atšķiras, piemēram, Igaunijā, kur ir augstāks ienākumu līmenis un savas ikdienas vajadzības var nodrošināt lielāks daudzums mājsaimniecību. Tādēļ sliekšnis, pēc kura var veidoties uzkrājumi, tik sasniegts agrāk.

Budžeta plānošana ietver sevī zināšanas par ienākumu un izdevumu uzskaiti, kā arī, pēc darba autores domām, prasmi domāt ilgtermiņā un laicīgi plānot savus izdevumus, piemēram, ziemas mēnešiem, kad pieaug komunālie maksājumi vai ārstniecības izdevumi.

4.4.att. Kurš no šiem izteikumiem vislabāk ataino to, kā Jūs sekojat saviem izdevumiem?²³

²³ Autores veidots pēc FKTK datiem; n = 1009 (2014.g.) un 1019 (2015.g.)

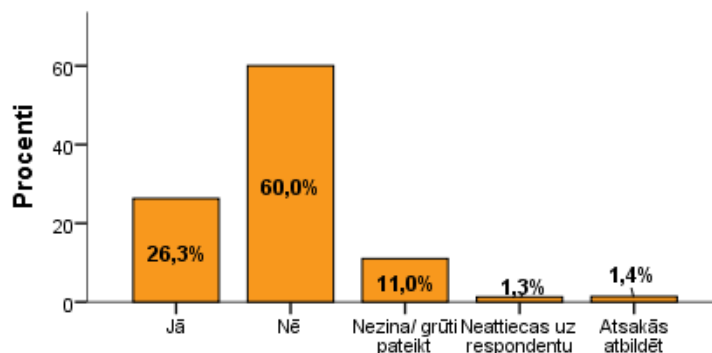
No 4.4.attēla secināms, ka 2015.gadā tikai aptuveni 16% respondentu kontrolē savus izdevumus visu pierakstot, kamēr lielākā daļa kontrolē savus izdevumus “galvā”. Tomēr kopš 2014.gada pieaudzis to iedzīvotāju skaits, kas mazliet uzrauga savus izdevumus. Lielākoties iedzīvotāji pilnībā apzinās, kādi ir to ienākumi, bet apziņa par lielākiem tēriņiem, ja tos nepieņems „uz papīra”, pēc autores domām, ir diezgan aptuvena. Neapzinoties savas lielākās izdevumu pozīcijas (vai apzinoties aptuveni), kā arī izmaksas, no kurām būtu iespējams izvairīties (piemēram, impulsīvi pirkumi), ir ierobežotas iespējas mācīties kontrolēt savus izdevumus turpmāk. Mazāk aizsargātajām grupām lielākās problēmas sagādā pieredzes trūkums personīgā budžeta plānošanā. Piemēram, uzaugot bērnu namā, personai ir ierobežota iespēja mācīties rīkoties ar naudu.

„Ļoti atsevišķa kategorija ir bāreņi. Pat ne tikai bāreņi, bet bērni bez vecākiem, kas uzauguši bērnu namā. Viņiem vispār nav nekādu iemaņu naudu tērēt. Viņiem nauda nav bijusi. Viņiem nav arī ģimenē nekādas pieredzes.” Irīna, sociālā darbiniece

Saskaņā ar 1.1.1.apakšnodaļā apskatīto S.Vasermana un K.Faustas sociālo tīklu teoriju, ar saitēm starp cilvēkiem saprot ne vien komunikāciju, bet arī dažādu resursu un darbību mijiedarbi. Augot bāreņu namā, kas ir ļoti atšķirīga sociāla struktūra no, piemēram, ģimenes, bērnam ir ļoti ierobežotas iespējas apgūt nepieciešamās prasmes. Pēc darba autores domām, arī viņu finansiālā iekļaušanās ir apgrūtināta iepriekšminēto iemeslu dēļ. Iemaņu trūkuma dēļ iedzīvotājiem ir problēmas ar esošajiem līdzekļiem izdzīvot līdz nākamajai algai vai ienākumiem. Netiek paredzēti arī līdzekļi ārkārtas gadījumiem jeb tā saucamais „drošības spilvens”. Tieši neparedzami izdevumi visbūtiskāk ietekmē nabadzīgāko mājsaimniecību budžetu. Šādos gadījumos nākas meklēt alternatīvas – aizņemties naudu vai ieķīlāt kaut ko.

“Bet nu godīgi teikšu, reāli to, ko mums uzskaita valsts, to izdzīvošanas minimumu..neviens jau nedomā par to, ka ir tādi tēriņi, kas nav iekļauti. Piemēram, man bija neieplānoti tēriņi svētdienas naktī, kad bērns bija jāved uz slimnīcu.” Luīze, daudzbērnu ģimenes māte

Ikmēneša budžeta plānošanā būtu jāietver arī atsevišķi līdzekļi neplānotiem gadījumiem. Neviens nav pasargāts no pēkšņa darba zaudējuma vai slimības, tādēļ „drošības spilvenam” var būt izšķiroša nozīme. Piemēram, Rietumeiropā pieņemts, ka vidējiem uzkrājumiem jābūt 6 mēnešalgu apmērā. Darba zaudējuma gadījumā ar šādu summu iespējams iztikt ilgāk, atsakoties no nevajadzīgiem (luksusa) tēriņiem.

4.5.att. Ja Jums uzrastos neplānoti un lieli izdevumi, kas vienādi ar Jūsu personīgajiem mēneša ienākumiem - vai Jūs būtu spējīgs tos segt bez naudas aizņemšanās, draugu vai radnieku palīdzības? 2015.gads ²⁴

No 4.5.attēla secināms, ka 60% no respondentiem nav iekrājumu vismaz vienas mēnešalgas apmērā neparedzētu, lielu izdevumu segšanai. Šāda situācija, pēc darba autores domām, liecina par iespējamo risku neapzināšanos un ilgtermiņa plānošanas trūkumu.

Nobeigumā var secināt, ka prasme plānot savus ienākumus un izdevumus ir viens no priekšnosacījumiem ģimenes un arī indivīda budžeta stabilitātei un uzkrājumu veidošanai. Regulāra izdevumu uzskaitē palīdz apzināties lielākās izdevumu pozīcijas, un mūsdienās ir pieejami dažādi palīdzības rīki tā veikšanai. Prasmes plānot budžetu veidojas, pirmkārt, ģimenē. Tādēļ bērnu iesaiste, piemēram, ģimenes nākamā ceļojuma budžeta sastādīšanā, attīstītu bērnu apziņu un izpratni par dažādām izdevumu pozīcijām. Visbeidzot „drošības spilvens” jeb iekrājumi ir galvenais drošības un stabilitātes garants neparedzētu izdevumu gadījumā.

4.4. Izglītība un iedzīvotāju informētība

Finanšu pratība tiek definēta kā zināšanas un izpratne par finanšu jēdzieniem un risku, un prasme izmantot šīs zināšanas praksē, tādēļ iedzīvotāju izglītības līmenim finanšu jomā ir izšķiroša nozīme. Izglītības sistēmas ietvaros zināšanas par finansēm lielākoties tiek asociētas ar ekonomikas mācību priekšmeta apgūšanu. Tomēr jāapzinās, ka māka rīkoties ar naudu ietver sevī ne tikai zināšanas par to, kas ir pieprasījums un piedāvājums, bet arī sapratni par naudas vērtības izmaiņām laikā, māku aprēķināt procentus, budžeta plānošana u.c.

Jauna mācību priekšmeta ieviešana skolās nav risinājums, pirmkārt, augstās skolēnu noslodzes dēļ. Ir nepieciešama daudzpusīga pieeja jeb finanšu pratības integrēšana atsevišķos mācību priekšmetos. Pašlaik Valsts izglītības satura centrs plāno pārskatīt vairāku mācību priekšmetu saturu, lai sniegtu priekšlikumus par iespējamiem uzlabojumiem. 2018.gadā Latvijas

²⁴ Autores veidots pēc FKTK datiem; n = 1019

skolēni atkal piedalīsies OECD PISA pētījuma finanšu pratības modulī, kas ļaus salīdzināt izmaiņas kopš 2012.gada.

“Nav jābūt tam priekšmetam skolās. Tās ir starppriekšmetu sajūtas. [..] Nepieciešams izstrādāt uz kompetencēm balstītu jauno mācību saturu. Un tās ir domātas tieši starppriekšmetu kompetences, tās “soft” kompetences. [..] Nu procentus jāmeklē aprēķināt. Tā ir problēma daudzās valstīs, gan skolēniem, gan pieaugušajiem. Tātad tā varētu būt matemātika. Tad ir skolās tā mājturība/mājsaimniecība vai kā angļiski sauc “home economics”. Tur arī noteikti varētu būt par tām naudas lietām. Ģimenes budžets, piemēram.” LU profesors

Līdzšinējie pētījumi liecina, ka lasītprasme ir viens no galvenajiem skolēnu rezultātus ietekmējošiem faktoriem. Ar lasītprasmi tiek saprasta prasme uzmanīgi lasīt un saprast tekstu, saskatīt tajā būtisko informāciju, lai rastu risinājumu (Kangro, 2014a). Mūsdienās arvien vairāk tiek izmantota informācijas “saīsināšana”, piemēram, īsu rakstu vai *Twitter* ziņu veidā, nevērtējot informācijas patiesumu vai avotu ticamību. Pēc darba autores domām, tas pazemina vispārējo māku analizēt un saprast informāciju, kā arī sniegt argumentētu viedokli.

“Ietekme uz lasīšanu ir pat tam, vai vecāki mājās lasa. Ka vecāki izrāda interesi par to lasīšanu. [..] Mēs piederam pie valstīm, kur šī lasītprasme atšķirība starp meitenēm un zēniem ir viena no lielākajām. Ekstrēmi mēs neesam, bet tomēr. Pētījumos, kur pēta 4.klases skolēnus, mums ir ļoti liela starpība lasītprasme. Mums ir kādi 40-50 punkti novirze, kur meitenes ir labākas lasītājas par zēniem.” A.Kanro, LU profesors

Finanšu pratības apgūšana jau skolas laikā, pēc darba autores domām, veicinātu agrāku jauniešu finansiālo iekļaušanos un spēju izvēlēties labākos risinājumus pieaugošajā pakalpojumu klāstā. Tomēr izglītības pilnveidošanai nevajadzētu apstāties līdz ar skolas solu. Par mūžizglītību tiek runāts jau sen, un norit vairākas aktivitātes tās popularizēšanai, piemēram, e-prasmju apgūšana senioriem. Arī darba devējs var veicināt savu darbinieku informētību par pieejamiem finanšu pakalpojumiem un aktīvāku iesaisti, piemēram, pensiju 3.līmenī, kur darba devējs veic daļu no iemaksām. Šādā veidā tiktu veidoti uzkrājumi, ar kuriem iedzīvotājs nerēķinās, jo tos var dabūt tikai pēc noteikta vecuma sasniegšanas.

“Izglītotam jābūt ne tikai darbiniekam, bet arī darba devējam. Mēs nevaram atbildību par neizglītoību likt tikai uz vienkāršu cilvēku. Ir vienmēr darba devējs, valsts, kuriem ir jāved tas cilvēks.” Artis, banku sektora pārstāvis

Arī no valsts puses tiek organizēti izglītojoši pasākumi. Piemēram, Finanšu un kapitāla tirgus komisijas izveidotajā Klientu skolā un Latvijas Bankas Naudas skolā tiek regulāri publicēta informācija par dažādiem pētījumiem saistībā ar finanšu jomu. Pieejami video, testi un kopš 2016.gada pavasara katrs iedzīvotājs var noteikt savu finanšu pratības indeksu neizejot no mājām.

Tomēr sabiedrības informēšanas pasākumiem ir jābūt daudzveidīgiem, lai sasniegtu pēc iespējas plašāku iedzīvotāju loku.

“Ir arī iespēja zvanīt un rakstīt Klientu skolai un uzdot jautājumus, rosināt tēmas, bet, jāsaka gan, ka tā aktivitāte nav tik liela. Laikam cilvēki vēl nav paraduši internetā lasīt valsts iestāžu mājas lapas un mācīties kaut ko paralēli. Parasti tu vispirms izvēlies, paraksti līgumu par pakalpojumu, tad tu kaut ko nesaproti, netiec galā, tad zvani un sūdzies.” FKTK pārstāve

2015.gadā 70% respondentu nav izmantojuši nevienu no valsts iestāžu vai komercbanku interneta vietnēm vai materiāliem izglītošanās nolūkos. Finanšu ministrijas un Valsts ieņēmumu dienesta vietni izmantojuši 16,1%, bet Valsts sociālās apdrošināšanas vietni - 15,2% respondentu. Pēc darba autores domām, Latvijai būtu jāseko pasaules „*financial education*” tendencēm jeb jāattīsta ceļš uz izglītību - kādā veidā iedzīvotāji iegūst izglītību, lai sasniegtu finanšu pratību. Vienlaicīgi jādomā par sociāli neaizsargātākajām iedzīvotāju grupām, kurām nepieciešama specifiskāka izglītojošā informācija. Pēc darba autores domām, sociālā dienesta darbinieki ir primārā grupa, kura jāizglīto finanšu pratības jautājumos. Šie cilvēki ikdienā strādā ar trūcīgām, maznodrošinātām un problemātiskām ģimenēm, un viņi ir šo ģimeņu primārais informācijas avots. Šo viedokli atbalsta arī intervētā sociālā darbiniece un FKTK pārstāve.

“Pietrūkst informācijas. Un kur šo informāciju iegūt? Sociālie darbinieki arī nevar visu zināt. Pietam, par sociālajiem darbiniekiem un ar ģimenēm ar bērniem nestrādā jaunieši, kas visu zin par internetu. Kaut kādas apmācības būtu labs piedāvājums.” Irīna, sociālā darbiniece

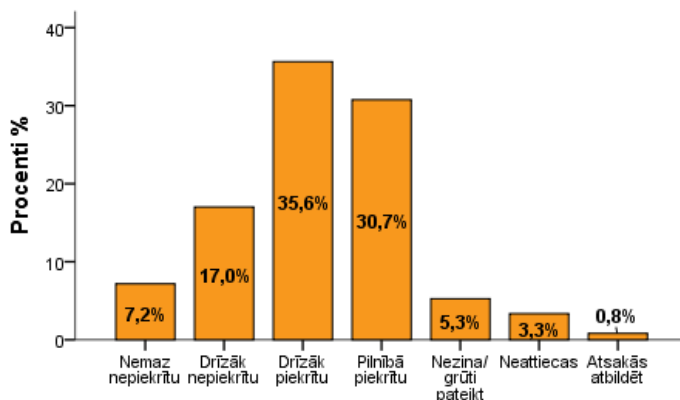
“Tāpēc mums ir sociālā atbalsta dienesti. Mēs esam iecerējuši doties arī uz šiem dienestiem. [...] Jo stratēģijā [Finanšu pratības stratēģija] minēts, ka sociālie darbinieki, sociālie dienesti ir ļoti labs ceļš, kā sasniegt tos cilvēkus, kuriem visvairāk vajag zināt finanšu pamatus, pārzināt riskus. Ja tev ir mazāk naudiņas, tad tev vēl gudrāk ir jārikojas.” FKTK pārstāve

Izglītība un zināšanas ir priekšnosacījums veiksmīgai indivīda integrācijai mūsdienu ekonomikā. Prasme lasīt un analizēt informāciju ne tikai attīsta objektivitāti un kritisko domāšanu, bet arī veicina izpratni par finanšu produktu piedāvājumu. Pietiekama informācijas neizvērtēšana savukārt noved, piemēram, pie problēmām ar apdrošināšanas atlīdzības saņemšanu vai neapmierinātību ar banku piedāvājumiem.

„Noteikumos parasti tas viss jau ir atrunāts, ka banka negarantē pozitīvu ienākumu apjomu jeb regulāru pieaugumu [noguldījumos]. Parasti tur viss ir. Vienkārši cilvēks tam nepievērš uzmanību slēdzot līgumu un faktiski PTAC nav kur piesieties, līgumā viss ir paskaidrots.” PTAC eksperte

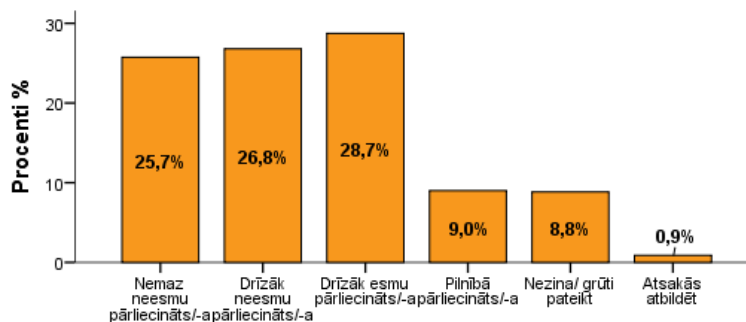
Arī prasme atpazīt negodīgus tirgus spēlētājus un zināšanas par savām patērētāja tiesībām ir būtiska finanšu pratības sastāvdaļa. Tomēr, kā secināts darba 1.1.2. un 1.3.2.apakšnodaļās,

iedzīvotāji bieži pārvērtē savas zināšanas par finanšu jautājumiem un pieejamās informācijas precizitāti. Tāpat arī kļūstot vecākam, cilvēku pārliecība par saviem finanšu lēmumiem palielinās, lai gan pētījumi liecina par faktisko zināšanu samazināšanos. Šī neatbilstība starp faktiskajām un uzskatāmajām zināšanām varētu izskaidrot, kāpēc visbiežāk dažādas finanšu krāpšanas tiek veiksmīgi pastrādātas pret vecākiem cilvēkiem.

4.6.att. Man ir pilnīga skaidrība par finanšu pakalpojumu veidiem, kuri man ir nepieciešami, un nav vajadzīga finanšu padomdevēju konsultācija; 2015²⁵

Lielākā daļa respondentu (skatīt 4.6.attēlu) ir pārliecināti par savām zināšanām un orientējas viņiem nepieciešamajos finanšu pakalpojumos. Tomēr 42% norāda, ka viņu lēmumu par finanšu pakalpojumu izvēli pārsvarā ietekmē draugu un radnieku ieteikumi, kuri nestrādā finanšu nozarē. Kā secināts iepriekš, Latvijā lielākoties tiek izmantoti vienkāršākie finanšu pakalpojumi. Tikai saskaroties ar problēmām, persona apzinās savu patieso zināšanu apmēru. Atbildi „Pilnībā piekrītu” izvēlējās 32% vīriešu un 30% sievietes, 34% iedzīvotāju vecumā no 35 – 44 gadiem, 34% respondentu ar pamatizglītību, kā arī 36% respondentu ar vidēji augstiem ienākumiem (303 – 499 EUR).

4.7.att. Cik pārliecināts esat, ka zināt, kā un kur vērsties ar sūdzību par banku vai kādu citu finanšu institūciju? 2015.gads²⁶

²⁵ Autores veidots pēc FKTK datiem; n = 1019

Iedzīvotāji lielākoties nepārzin iestādes, kurās vērsties ar sūdzībām par nekvalitatīviem finanšu produktiem vai pakalpojumiem, kā arī krāpnieciskiem tirgus dalībniekiem. Ne vienmēr tas ir saistīts ar iepriekšējas pieredzes trūkumu. Jābūt zināšanām par iespēju atgriezt/apmainīt ne tikai nekvalitatīvas kurpes vai sadzīves tehniku. Savu patērētāja tiesību un pienākumu apzināšanās saistībā ar tirgū pieejamajiem finanšu produktiem un pakalpojumiem, pēc darba autores domām, liecina par personas finanšu pratību.

Izglītība un zināšanas sevī ietver ne tikai izglītības programmās apgūto. Arvien lielāka ietekme ir sociālajiem tīkliem un saitēm, kas vieno iedzīvotājus. Informācijas apmaiņai starp valsts iestādēm, finanšu sektoru un iedzīvotājiem jābūt regulārai un visiem saprotamā valodā. Atbildību un vainu par neizglītotību nevar novelt tikai uz iedzīvotājiem, jo valstij, nozarei un darba devējam ir jāattīsta iedzīvotāju finanšu pratība. Iedzīvotāju grupas ir sasniedzamas pa dažādiem informācijas kanāliem, tādēļ nepieciešams domāt par šo kanālu apguvi un tādas informācijas nodošanu, kas ir vispiemērotākā attiecīgajai auditorijai.

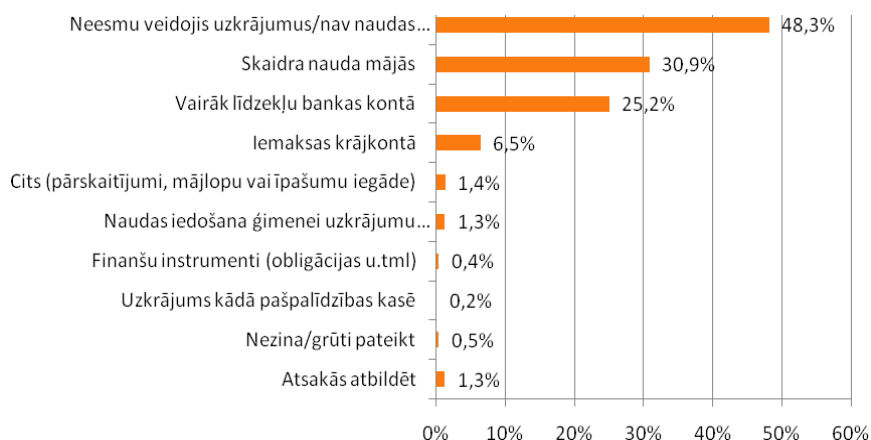
4.5. Uzkrājumu veidošana

Jau iepriekš minēts, ka papildus naudas līdzekļi sniedz garantiju un drošību neparedzētu notikumu gadījumā, piemēram, ja izkavējas ikmēneša ienākumi. Tā ir iespēja atbrīvoties no kredītiem un parādsaistībām, un iegādāties nepieciešamo preci vai pakalpojumu par savu naudu. Lai veidotu uzkrājumus nepieciešami ne tikai finansiālie līdzekļi, bet arī noteikta psiholoģiskā motivācija, kur apziņa par parādu rada sava veida diskomfortu. Līdzīgi stresam finanšu jautājumos var būt negatīva psiholoģiskā ietekme, un tas izraisa neapmierinātību. Cilvēks, kurš ir iemācījies savaldīt savas tūlītējās patēriņa vēlmes, spēj atlikt šodien nopelnīto naudu rītdienai.

„Es pārstāvu tā teikt “trušu” daļu no sabiedrības - kuri baidās par nākotni un visur mēģina nolikt kādu „anti-krīzes instrumentu”. Es esmu atkarīgs tikai no sevis, un nevēlos būt atkarīgs no kāda cita. Negribas situāciju, kad atnāk pensija un tu esi atkarīgs no 100 EUR. Bet tas ir ļoti mazs slānis cilvēku, kuri no dabas ir tādi. Pārējie ir jāizglīto, savādāk viņi skatās uz krājējiem, kā uz dīvainīšiem.” Artis, banku sektora pārstāvis

Sasniedzot noteiktu ienākumu līmeni un psiholoģisko apziņu, iedzīvotāji izvēlas veidot uzkrājumus. Kā apskatīts 2.1.3.apakšnodaļā, lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju izvēlas turēt skaidru naudu vai izmantot likvīdus finanšu instrumentus.

²⁶ Autores veidots pēc FKTK datiem; n = 1019

4.8.att. Vai pēdējos 12 mēnešos esat personīgi uzkrājis/-usi naudu kādā no tālāk minētajiem veidiem, neatkarīgi no tā, vai Jums pašlaik vēl ir uzkrājumi? 2015.gads²⁷

No 4.8.attēla secināms, ka lielākā daļa respondentu pēdējā gada laikā nav veidojuši uzkrājumus, lai gan, pēc darba autores domām atbilžu variants „Neesmu veidojis uzkrājumus/nav līdzekļu uzkrājumu veidošanai” nav korekts, jo atbilžu varianti nav sinonīmi/ vienlīdzīgi. Dažādu iemeslu dēļ neveidot uzkrājumus var arī persona, kurai ir pietiekami ienākumi. Katrs ceturtais uzkrāto naudu tur savā bankas kontā, jo tai ir viegla piekļuve un noguldījumu procentu likmes nav pietiekoši augstas, lai iedzīvotājiem būtu motivācija savā ziņā „iesaldēt” naudu kādā krājkontā, kuram ir sarežģītāka piekļuve.

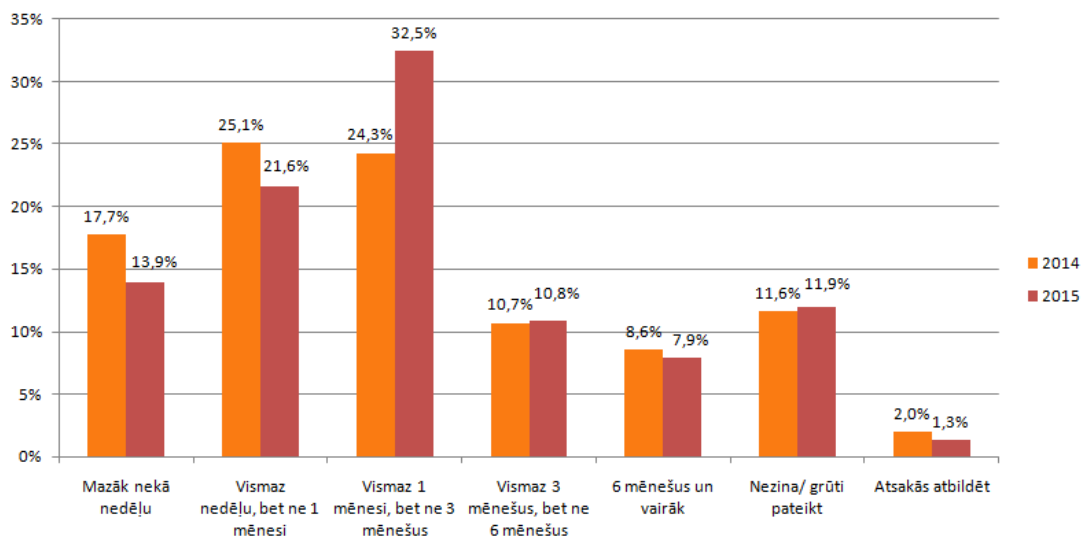
„Ja mēs atkal paskatāmies uz iedzīvotāju ienākumiem kvintilēs..tad nabadzīgākajam galam nav ko atlikt. Un tad, kad sākas, ka viņiem ir ko atlikt - tad visticamāk viņi atliek vienkārši savā kontā. Nākošais varētu būt depozīts un tikai pēc tam akcijas vai fondi. Es pieņemu, ka tāda varētu secība, kā domāšana izaug cilvēkiem.” Ivars, banku sektora pārstāvis

Kamēr Latvijas bankas neseko Rietumu banku piemēram un nepiemēro samaksu par konta atlikumiem (kontos esošo naudu), šāda stratēģija ir saprotama. Skaidru naudu mājās glabā 31% no respondentiem, tomēr tas liek domāt, ka šie uzkrājumi nav lielos apmēros.

„[...] Līdz 1000 EUR, to nevar nosaukt par uzkrājumu. Tas ir tēriņiem tuvākajā laikā. Ja mēs runājam par 5000 - 15 000 EUR, mēs tomēr esam tajā valstī, kur ir diezgan augsts kriminogēnais līmenis. [...] Es neticu, ka kāds šodien, turot mājās 50 000 EUR, brīvi staigā pa dienu un guļ mierīgi naktī. Uzreiz ir stress. Ja tomēr skaidra nauda ir parādījies lielā apmērā, tie lielākoties ir nelegālie ienākumi, kurus nevar atnest uz banku” Artis, banku sektora pārstāvis

²⁷ Autores veidots pēc FKTK datiem; n = 1019

Par salīdzinoši nelielo uzkrājumu apmēru liecina arī respondentu atbildes par spēju izdzīvot no esošajiem iekrājumiem. 2015.gada rezultāti liecina, ka ilgāk par 3 mēnešiem no esošajiem uzkrājumiem nevarētu izdzīvot 68% respondentu (skatīt 4.9.attēlu). Pozitīvi, ka pieaudzis to iedzīvotāju skaits, kas varētu izdzīvot vismaz vienu mēnesi no iekrājumiem, salīdzinājumā ar 2014.gadu.

4.9.att. Ja Jūs zaudētu savu galveno ienākumu avotu, cik ilgi Jūs spētu segt savus izdzīvošanas izdevumus bez aizņemšanās?²⁸

Pēc 2015.gada aptaujas rezultātiem, savus izdzīvošanas izdevumus mazāk nekā nedēļu spētu segt iedzīvotāji ar nepabeigtu pamatzglītību (53,8%) vai nepabeigtu vidējo izglītību (30%), vecuma grupās no 25 – 34 un 65 – 79 gadiem (attiecīgi 15,4% un 15,8%), kuri ir šķīrušies vai nedzīvo kopā ar vīru/sievu (28%), biežāk sievietes (14,4%) nekā vīrieši (13,4%), bez bērniem līdz 18 gadu vecumam (15,1%) vai diviem bērniem (14%). Maksimālā iespējamā rezultātu statistiskā kļūda ir +/- 3.1%

Rietumeiropā ir pieņemts uzskatīt, ka vidējiem uzkrājumiem jābūt no 3 – 6 mēnešalgām. Protams, ir nepieciešams laiks, lai šādi uzkrājumi izveidotos. Īpaši iedzīvotājiem ar zemiem ienākumiem, uzkrājumu izveide 6 mēnešu ienākumu apmērā, var prasīt pat vairākus gadus. Uzkrājumu apmēru ietekmē arī mājsaimniecībā esošo personu un pelnītāju skaits. Jo mazāki mājsaimniecības un indivīda vidējie ienākumi, jo piesardzīgāk tiek domāts par uzkrājumu veidošanu. Par apgalvojumu „Esmu gatavs riskēt ar daļu savas naudas, kad veidoju uzkrājumus vai ieguldu to” 47% respondentu atzīmēja „Nemaz nepiekrītu” atbilžu variantu. Šo izvēli visbiežāk atzīmēja visu izglītības līmeņu pārstāvji (visvairāk ar nepabeigtu pamatzglītību –

²⁸ Autores veidots pēc FKTK datiem; n = 1009 (2014.g.) un 1019 (2015.g.)

61,5%), 49,4% sieviešu un 44,1% vīriešu. Tāpat arī iedzīvotāji, kuri ir šķīrušies vai nedzīvo kopā (60,2%), iedzīvotāji vecumā no 65-79 gadiem (57,1%), vairāk citas tautības pārstāvji (49,3%), nekā latvieši (45,4%).

„Mums ir ļoti reta iespēja nopelnīt naudu, ļoti grūti nestrādājot. Visa nauda nāk grūti strādājot. Un grūti iedomāties kādu, kas ar pēdējo naudu mēģinātu ļoti riskēt - ne krievs, ne latvietis. Jo tā ekonomika ir visiem viena.” Artis, banku sektora pārstāvis

Analizējot 2015.gada aptaujas datus, Hī kvadrāta koeficients liecina, ka starp gatavību riskēt ar daļu savas naudas, veidojot uzkrājumus vai ieguldot un respondentu personīgajiem mēneša ienākumiem pastāv statistiski būtiska sakarība. H0 tiek noraidīta un tiek pieņemta H1 hipotēze pie nozīmības līmeņa 0.05. Aprēķinātais Hī kvadrāta rādītājs ir 44.683, kas ir lielāks par Hī kvadrāta kritisko vērtību 26.296 pie nozīmības līmeņa 0.05, kur brīvības pakāpe ir 16 (44.683 > 44.683), bet asymp. sig. vērtība 0.001 < 0.05. Tas nozīmē, ka gatavība riskēt ar daļu savu naudas, veidojot uzkrājumus ir savstarpēji saistīta ar personīgajiem ienākumiem. Līdz ar to var secināt, ka gatavību riskēt ar savu naudu ietekmē personas ienākumu līmenis.

SEB bankas 2016.gada pētījumā par mājsaimniecībām Baltijā uz jautājumu, cik lieli papildus ienākumi Jums būtu nepieciešami, lai varētu veidot uzkrājumus, respondenti no Latvijas norādīja vidēji 550 EUR (EE – 525 EUR, LT – 610 EUR). Interesanti, ka saņemot par 550 EUR vairāk, nekā pašlaik, uzkrājumiem Latvijas iedzīvotāji ir gatavi novirzīt 50 EUR katru mēnesi (EE – 100 EUR, LT – 75 EUR), kas nav pat klasiski pieņemtais 10% līmenis (SEB, 20.04.2016). Šādi rezultāti liecina, ka no papildus ienākumiem iedzīvotāji primāri vēlas apmierināt savas ikdienas patēriņa vajadzības. Būtu nepieciešama informācija par papildus līdzekļu izmantošanas plāniem, lai vērtētu to ilgtermiņa nepieciešamību/ nozīmību. Pēc darba autores domām, vēlme uzlabot savu dzīves līmeni ir pilnībā saprotama, tomēr noteikta daļa ienākumu būtu jānovirza „drošības spilvena” veidošanai.

„Saņemot algu vai ienākumus, atliec 10% un tu pat nepamanīsi. Tev liksies, ka tu pamani, bet tu pat nepamanīsi. Vislabāk ar automātisko pārskaitījumu. [...] Tas ir viens no efektīvākajiem veidiem, ko ir varbūt psiholoģiski grūti sākt. Pat, ja 10% liekas daudz, tad atliec 5%. Kaut vai 20 EUR mēnesī. Un pēc gada tu redzēsi, kāda tev veidojas summa. Un tad tam cilvēkam veidojas uzkrāšanas paradums.” Ivars, banku sektora pārstāvis

Nobeigumā var secināt, ka uzkrājumu veidošana ir iespējama, kad tiek apmierinātas ikdienas vajadzības. Ar zināmu laika nobīdi persona apzinās, ka rodas līdzekļu atlikums, ko būtu iespējams novirzīt uzkrājumiem. Tas nenotiek viena mēneša, bet gan vairāku mēnešu šķērsgriezumā, kad pārpalikums kļūst stabils (netiek iztērēts nākamajā mēnesī). Finanšu

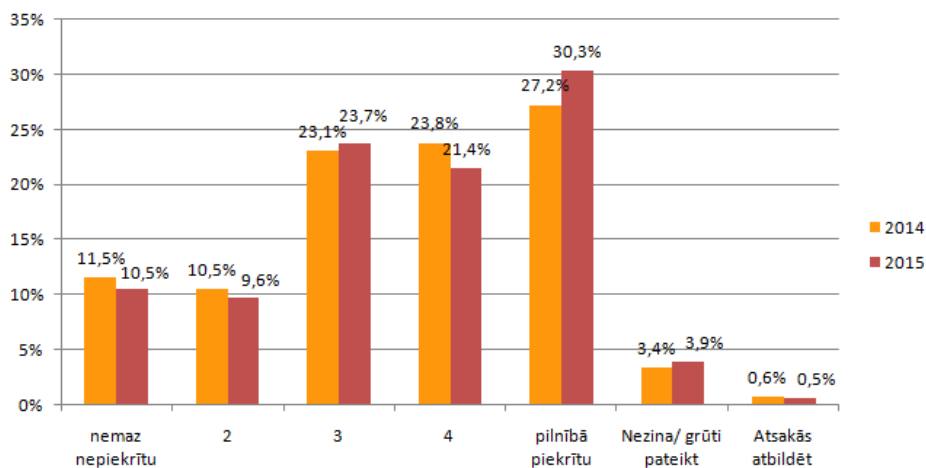
instrumentu izmantošanā ir vērojama zināma attīstība – no vienkāršākajiem un likvīdākajiem līdz sarežģītākiem un ilgtermiņa instrumentiem. Lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju nav sasnieguši tādu uzkrājumu līmeni, kas ļautu tiem iztikt vismaz 3 mēnešus, tomēr vērojamas pozitīvas tendences. Tas ļauj cerēt, ka iedzīvotāju paradumi un domāšana mainās.

4.6. Ilgtermiņa plānošana

Apziņa par uzkrājumu veidošanas nepieciešamību, pēc darba autores domām, ir cieši saistīta ar spēju domāt ilgtermiņā. Lai gan „dzīvošana šodienai” ir populārs un diezgan romantisks lozungs, iedzīvotāji jūtas atbildīgi par savu ģimeni un radniekiem, darba pienākumiem utt. Laika periods kādā cilvēks plāno savu dzīvi ir atkarīgs no viņa personības, saistībām un pienākumiem, kā arī ienākumu līmeņa. Kā secināts iepriekš, iedzīvotāji ar zemu ienākumu līmeni visbiežāk izvērza īstermiņa mērķus, jo ir spiesti domāt ar pašreizējo situāciju.

„L: Vai tu plāno uz priekšu tādus konkrētus maksājumus? Piemēram, bērnu dārzam, kad mazākie būs jāsāk vest?”

Lu: Nē. Jo lielākoties sanāk izdzīvot no mēneša uz mēneša.” Luīze, 4 bērnu mamma

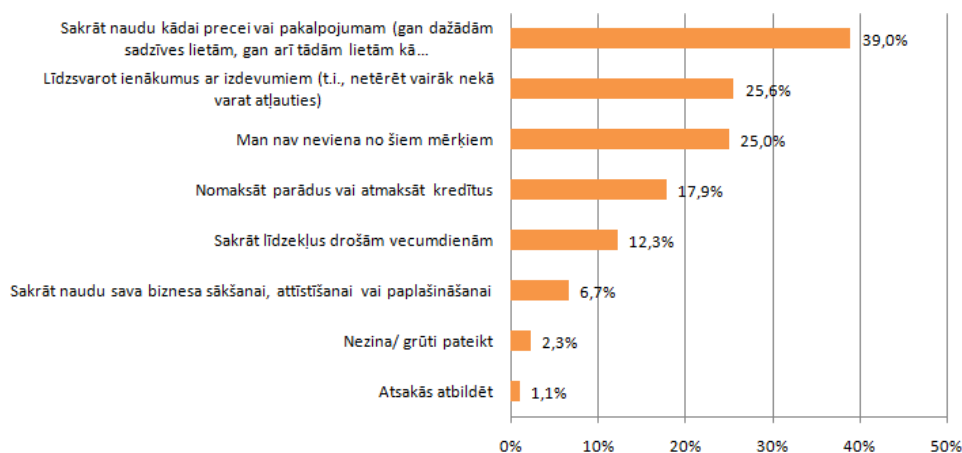

4.10.att. Man šķiet, ka ir svarīgi naudu krāt tālāku mērķu sasniegšanai²⁹

2015.gadā pieaudzis to respondentu skaits, kam šķiet svarīgi naudu krāt tālāku mērķu sasniegšanai. Analizējot 2015.gada aptaujas datus, Hī kvadrāta koeficients liecina, ka pastāv statistiski būtiska sakarība starp respondenta personīgo ienākumu līmeni un uzskatu par naudas krāšanas svarīgumu tālāku mērķu sasniegšanai. H0 tiek noraidīta un tiek pieņemta H1 hipotēze pie nozīmības līmeņa 0.05. Aprēķinātais Hī kvadrāta rādītājs ir 34.573, kas ir lielāks par Hī kvadrāta kritisko vērtību 26.296 pie nozīmības līmeņa 0.05, kur brīvības pakāpe ir 16 ($34.573 > 26.296$), bet $p = 0.005$ ($p < 0.05$). Arī Spīrmena koeficients (r_s) norāda uz pozitīvu korelāciju, kur

²⁹ Autores veidots pēc FKTK datiem; n = 1009 (2014.g.) un 1019 (2015.g.)

$r_s = 0.142$. Lai gan korelācija ir vāja, tā ir statistiski nozīmīga (sig. vērtība $0.002 < 0.05$). Lai gan nav iespējams apgalvot, ka šāds uzskats nostiprinās pieaugot respondentu ienākumu līmenim, ir novērojama saikne, ka respondentu uzskats par naudas krāšanas svarīgumu tālākiem mērķiem ir saistīts ar to ienākumu līmeni. Pozitīva korelācija tika konstatēta arī ar izglītības līmeni ($r_s = 0.145$, sig. = 0.001). Pēc darba autores domām, finanšu mērķu izvirzīšana ļauj strukturēt un izvērtēt savas pašreizējās saistības, lai atrastu labāko risinājumu to sasniegšanai.

4.11.att. Vai Jums patlaban ir kāds no šiem finanšu mērķiem? 2015.gads³⁰

4.11.attēls parāda, ka no nosauktajiem mērķiem, visbiežāk cilvēki vēlas iegūt savā valdījumā kādu preci vai pakalpojumu (arī tādās lietās kā sadzīves tehnika, mājoklis, automašīna, ceļojums), un katrs ceturtais – netērēt vairāk nekā var atļauties. Tomēr 18% respondentu vēlas atmaksāt savas parādsaistības. Protams, ir jāapzinās, ka iedzīvotāju vēlmes bieži nesakrīt ar viņu faktisko rīcību.

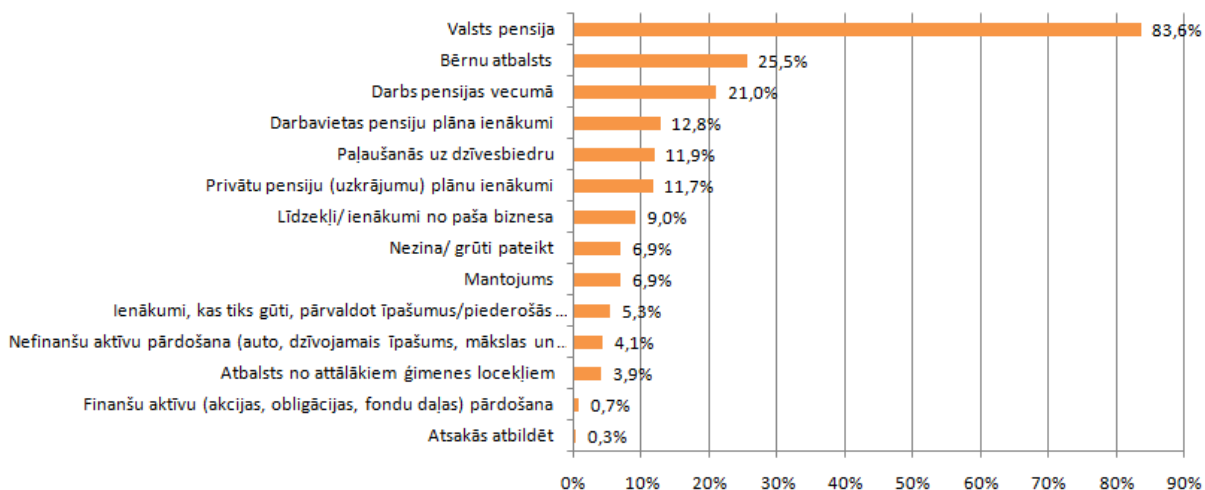
Saskaņā ar 2015.gada Eiropabarometra datiem ir pieaudzis to Latvijas pilsoņu īpatsvars, pēc kuru domām lietas valstī virzās nepareizā virzienā (no 34% uz 39%). Par svarīgākajām problēmām, ar kurām jāsaskaras personīgā līmenī, tiek atzīta veselības un sociālās aprūpes sistēma (29%), cenu pieaugums/ inflācija/ dzīves dārdzība (28%), kā arī pensijas (19%) (Eiropas Komisija, 2015). Tas liecina, ka iedzīvotāji ir nepārliecināti par situāciju valstī un nākotnes stabilitāti, ko varētu risināt, pašiem uzņemoties atbildību. Ilgtermiņa plānošana var būt saistīta, piemēram, ar bērna nākotni, laicīgi novirzot līdzekļus augstskolai, kā arī naudas krāšana jaunam mājoklim, automašīnai, biznesa idejai u.c. Tomēr salīdzinoši maz iedzīvotāju jau laicīgi gatavojas tādām savas dzīves posmam kā pensijas vecums. No 2015.gadā aptaujātajiem respondentiem 42% uzskata, ka par savu finansiālo nodrošinājumu pensijas vecumā jāsāk domāt jau līdz 25

³⁰ Autores veidots pēc FKTK datiem. Iespējamās vairākas atbildes; n = 1019

gadiem. 23%, ka vecumā no 26 līdz 35 gadiem. Savukārt 16% norāda, ka finansiālais plāns pensijas vecumam jāsāk veidot, sasniedzot 36 gadu vecumu.

„Jo tālāk no pensijas vecuma, jo mazāk tu par to domā. Tas tevi nenodarbina, jo tā ir tāla nākotne. [...] 3.pensiju līmenim vari tikt klāt no 55 gadiem. Es uzskatu, ka kaut kur pirms tiem 55 gadiem, nosacīti no 50 gadiem cilvēki sāk domāt. Līdz tam vispār tas nav aktuāli. Ir labi, ka tu vienmēr vari paskatīties, kā tev veidojas šis te pensiju uzkrājums/summa www.latvija.lv. Tad tu saraujies no šausmām vai priecājies, skatoties, kāda tā summa ir.” Ivars, banku sektora pārstāvis

Latvijā palielinās pensijas vecuma cilvēku īpatsvars, bet darbaspējīgo un ekonomiski aktīvo iedzīvotāju īpatsvars arvien samazinās. Pensiju apmērs, ko saņemsim, iespējams, nebūs pietiekams, lai saglabātu iepriekšējo finansiālo dzīves līmeņa nodrošinājumu. Autoresprāt, krāt vecumdienām jau tagad būtu stratēģiski pareizi. Kopumā 54% respondentu nav pārliecināti, ka viņi ir labi pastrādājuši pie sava finansiālā plāna vecumdienām, savukārt 75% nav pārliecināti, ka viņu ienākumi pensijas vecumā nodrošinās viņiem tādu dzīves līmeni visā pensijas periodā, uz kādu viņi ir cerējuši.

4.12.att. Kāda veida ienākumi Jums būs/ ir esot pensijā, kā arī no kā cerat saņemt/ jau saņemat finansiālu palīdzību? 2015.gads³¹

Kā secināms no 4.12.attēla, lielākā daļa iedzīvotāju vecumdienās paļausies uz valsts garantēto pensiju vai bērnu atbalstu. Tikai viens respondents norādījis, ka plāno izmantot personīgos uzkrājumus, divi respondenti – pensiju no Krievijas. Lai gan tiek atzīts, ka par pensiju ir jādomā jau laicīgi (līdz 35 gadu vecumam) un $\frac{3}{4}$ respondentu nav pārliecināti, ka dzīves līmenis pensijā būs atbilstošs cerētajam, 76% no pensijas sistēmas 2.līmeņa dalībniekiem neseko līdz izvēlētajam ieguldījumu plāna darbībai. Tāpat lielākā daļa (69%) no pensijas sistēmas 2.līmeņa

³¹ Autores veidots pēc FKTK datiem. Iespējami vairāki atbilžu varianti; n = 1019;

dalībniekiem nezina, kādas ir uzkrātā kapitāla saņemšanas iespējas, aizejot pensijā. Pēc darba autores domām, tas liecina par pretrunīgumu starp iedzīvotāju uzskatiem un faktisko rīcību. Uz privātajiem pensiju plāniem paļausies 12% respondentu. Latvijā kopumā uz 2016.gada aprīli 3.pensiju līmenī bija iesaistīti aptuveni 260 tūkstoši dalībnieku, kas ir par 7% vairāk nekā 2015.gada aprīlī (Latvijas Centrālais depozitārijs, 30.04.2016). Analizējot 2015.gada aptaujas datus, Hī kvadrāta koeficients liecina par statistiski būtisku sakarību starp šādiem rādītājiem:

- (1) personīgie vidējie mēneša ienākumi/ privātā pensiju fonda izmantošana;
- (2) lēmums par līdzekļu novirzīšanu uzkrājumiem/ sekošana līdzī pensiju plānu tendencēm;
- (3) lēmums par līdzekļu novirzīšanu uzkrājumiem/ privātā pensiju fonda izmantošana;

4.1.tabula

Hī kvadrāta koeficienta rezultāti

Nr.p.k.	Hī kvadrāts	Kritiskā vērtība	Asymp sig.
(1)	50.205	9.487	0.001
(2)	22.201	9.487	0.001
(3)	37.094	9.487	0.001

Arī Spīrmena koeficients (r_s) norāda uz pozitīvu korelāciju starp personas mēneša vidējiem ienākumiem un dalību privātajā pensiju fondā ($r_s = 0.174$, $sig = 0.001$). Lai gan korelācija ir vāja, tā ir statistiski nozīmīga ($sig.$ vērtība $0.001 < 0.05$). Darba autore secina, ka sekošana līdzī pensiju plānu tendencēm un pensijas veidošanas instrumentu izmantošanai ir saistība ar iedzīvotāju ienākumiem un lēmumu novirzīt daļu no tiem uzkrājumu veidošanai.

Finanšu pratības kontekstā uzkrājumi sevī ietver ne tikai zināšanas par uzkrājumu veidošanu, bet arī prasmes plānot nākotni (Titko, Ciemleja, Lāce, 2014, 6.lpp). Pēc darba autores domām, ilgtermiņa finanšu mērķu izvirzīšana un plānu veidošana, kā arī faktiskā rīcība to izpildei (finanšu produktu un pakalpojumu izmantošana), liecina par personas finanšu pratību. Valstij un finanšu sektoram vajadzētu veicināt iedzīvotāju iesaisti. Pēc CSP datiem, 2015.gadā valsts pensiju saņēma aptuveni 466 tūkstoši iedzīvotāju. Pie zemās dzimstības un pieaugošā iedzīvotāju skaita pensijas vecumā, ilgtermiņa plāns šīs iedzīvotāju daļas labklājības uzlabošanai būtu ļoti nozīmīgs. Mērķis un prasme pašam nodrošināt sev vēlamu dzīves līmeni vecumdienās ir daudz atbalstāmāks, nekā paļaušanās uz valsts sociālo sistēmu vai radnieku palīdzību.

4.7. Kredīti un parādsaistības

Motivācija un nepieciešamība ņemt kredītu atšķiras atkarībā no personas ienākumu līmeņa, vecuma, izglītības u.c. faktoriem. Veidojot parādsaistības jeb aizņemoties, samazinās personas brīvie līdzekļi, un kredīts lielākoties ir ilgtermiņa saistības, kuras nevajadzētu uzņemt vieglprātīgi. Pēc darba autores domām, būtisks ir iemesls kredīta ņemšanai – vai tas ir paredzēts kā ilgtermiņa ieguldījums savā vai bērnu nākotnē (studiju kredīts), ģimenes labklājības uzlabošanai (hipotekārais kredīts, auto līzings), ilgtermiņa mērķu realizēšanai (sava biznesa uzsākšanai) vai īstermiņa mērķiem/ ikdienas vajadzībām (patēriņa kredīts).

Saskaņā ar 2014.gada aptauju 28% respondentu bija kāds kredīts, kas jāatmaksā, bet 2015.gadā - 26% respondentu. Šāda 2% atšķirība var būt statistiskā kļūda, tomēr arī statistikas dati un intervijas ar banku sektora pārstāvjiem liecina, ka esošie kredīti tiek atdoti (skatīt 2.1.2.apakšnodaļu), bet jaunu kredītu izsniegšanā nav vērojams straujš pieaugums. Viens no iemesliem – lielai daļai iedzīvotāju jau ir kredīti, bet jaunā paaudze (ap 25 gadiem), kas pirmskrīzes laikā vēl bija pārāk jauna, lai ņemtu kredītus – vēl nav „nobriedusi” līdz tam.

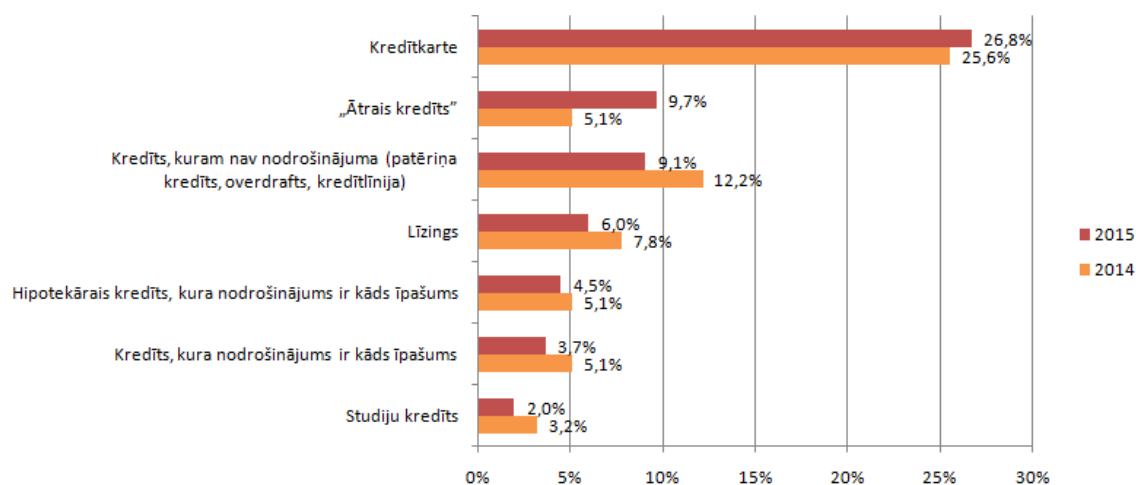
„Finanšu saistības iet lejā, finanšu aktīvi nāk augšā. [...] Kredīti tagad tiek dzēsti. Protams, tiek izsniegti jauni, bet jaunie nekompensē to, kas tiek dzēsts.” Ivars, banku sektora pārstāvis

„Uzkrājumi nevar veidoties, kad lielākā daļa cilvēku dzīvo kredītā. Viena no lielākajām problēmām ir tas, ka nav, kam izsniegt kredītu. [...] Ja tu iedosi naudu trūcīgam cilvēkam, viņš tev neatgriezīs. Tā tu negribi. Tev vajadzīgs cilvēks, kuram ir nauda. Tāds vidējais slānis, kurš tomēr kaut ko pelna. Bet viņš jau ir viss piebāzts ar kredītiem - kredītkarte, hipotēka, līzings. Tad tev vajag cilvēku, kurš ir vēl bagātāks par viņu. Jo viņam tas viss ir, un vēl palika nauda. Bet tad atkal - viņam no tevis neko nevajag, viņam ir nauda. Un sanāk, ka tev īstenībā nav kam iedot naudu.” Artis, banku sektora pārstāvis

72% no respondentiem apgalvo, ka kredītu atmaksāšana tiem liek no daudz kā atteikties un tos būtiski ierobežo. Atmaksas grafiku par vienu kredītu pašlaik kavē 15,7% no kredītņēmējiem, bet vairākiem kredītiem – 8,6%. Viens pārstrukturizēts kredīts ir pašlaik ir 13,5% kredītņēmējiem, savukārt vairāki – 4,2%. Kredītu pārstrukturizēšana paredz problemātisko/ kavēto kredītu pārvēršanu jaunās saistībās, lai kredītņēmējam atvieglotu to nomaksu. To var darīt gan bankas, dodot kredīta brīvdienas vai pagarinot atmaksas grafiku, gan uzņēmumi (starpnieki), gan nebanku kredītdevēji, apvienojot vairākus īstermiņa kredītu maksājumus vienā kopējā. Lai gan mērķis ir palīdzēt kredītņēmējam, bieži jaunie nosacījumi var būt neizdevīgi ilgtermiņā. Ikmēneša maksājumi samazinās, bet atmaksas termiņš ir garāks, starpnieki mēdz piemērot ļoti lielas maksas par to pakalpojumiem. Tāpat arī pārstrukturizētu

kredītu maksājumu kavēšana var daudz nopietnāk ietekmēt cilvēka kredītuzticamību/ kredīta rādītājus, un turpmākās iespējas saņemt kredītu. Kopumā kredītu pārstrukturizēšana liecina par nopietnām problēmām izpildīt savas saistības.

Kredītkartes esamība vēl nenozīmē, ka tiks izmantota kredītlimita iespēja (skatīt 4.13.attēlu). Tā var būt alternatīva citiem, dārgākiem aizdevumu veidiem, tomēr nemotivē iedzīvotājus iekļauties esošajā budžetā. Hipotekārais kredīts, studiju kredīts vai līzings (piemēram, automašīnas), pēc darba autores domām, var palīdzēt iedzīvotājiem celt savu labklājības līmeni ilgtermiņā. Ņemot vērā ierobežoto iedzīvotāju skaitu, kuriem ir iespējams šobrīd izsniegt kredītu, tikai vienā finanšu pakalpojumu veidā kopš 2015.gada ir pieaudzis aizņēmēju skaits. Respondentu skaits, kuri pašlaik izmanto „ātro kredītu” pakalpojumu, 2015.gadā ir pieaudzis līdz 9,7% jeb gandrīz par 100% kopš 2014.gada.

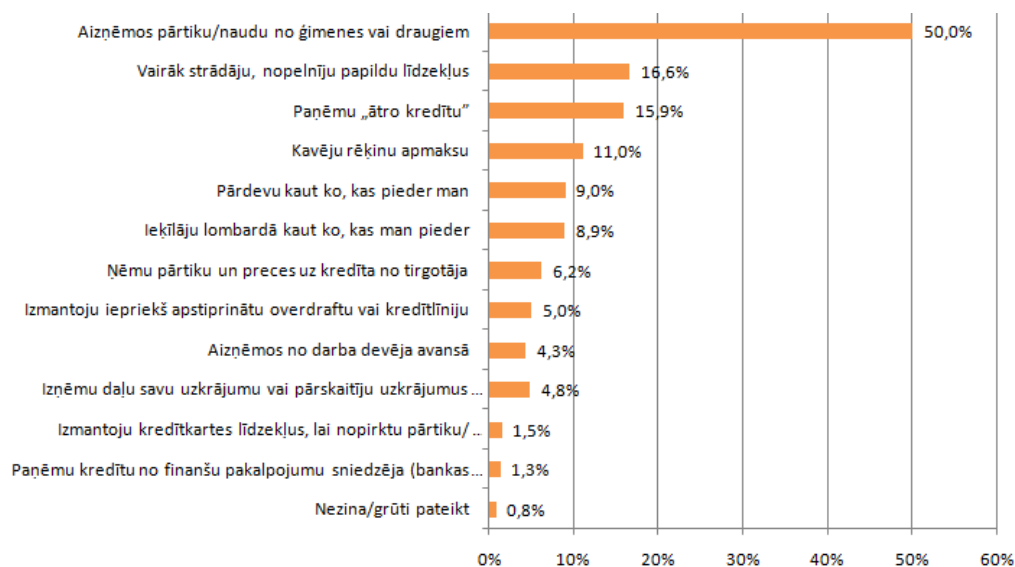

4.13.att. Kurus no šiem finanšu pakalpojumiem Jūs pašlaik izmantojat (atsevišķi vai kopā ar kādu citu pakalpojumu)?³²

Bieži iedzīvotāji izvēlas īstermiņa aizņēmumus, kā labāko risinājumu esošajai situācijai. Tas tiek darīts (1) pēkšņu izdevumu gadījumā, (2) lai apmierinātu savas patēriņa vajadzības. Pirmkārt, saskaņā ar 2015.gada aptauju 37% respondentu pēdējo 12 mēnešu laikā piedzīvojuši situāciju, kad ienākumu nav pieticis, lai segtu ikdienas dzīvei nepieciešamos regulāros izdevums. Sievietes uz to norādījušas 38,2% gadījumu (35,6% vīriešu), iedzīvotāji vecumā no 55 - 64 gadiem (19,4%), un respondenti, kas ir šķīrušies vai nedzīvo kopā ar vīru/sievu (51,9%).

Saskaņā ar 2015.gada aptaujas datiem 66% nekad nav izmantojuši „ātros kredītus”, savukārt vienu reizi šādu kredītu ir izmantojuši 14%, bet vairākas reizes 18% iedzīvotāju.

³² Autores veidots pēc FKTK datiem. Iespējamās vairākas atbildes; n = 1009 (2014.g.) un 1019 (2015.g.)

4.14.att. Ko Jūs darījāt pēdējo reizi, kad "nesavilkāt galus kopā"? 2015.gads³³

No 4.14.attēla secināms, ka lielākā daļa iedzīvotāju lūdz palīdzību ģimenei vai draugiem, ja rodas grūtības ar naudas līdzekļiem. Tomēr 16% respondentu izvēlējušies ņemt „ātro kredītu” un 9% iekļīlāt kaut ko lombardā. Šie ir visdārgākie aizdevumu veidi, jo būtībā ir instruments, ar kuru aizdod naudu cilvēkiem, kuriem naudas nav – tādēļ tiek piemērotas tik augstas procentu likmes. Pēc PTAC ekspertes teiktā, iedzīvotājiem trūkst izpratnes par īstermiņa kredītu patiesajām likmēm gadā. Lai gan 2% nedēļā no 10 EUR (0,20 EUR) šķiet maz, reti kurš aizdomājas, ka gadā ir 52 nedēļas, un šādā gadījumā procentu likme ir ļoti augsta. Tāpat arī trūkst izpratnes par kredītu pagarināšanas patiesajām izmaksām.

„Mēs secinām, ka visvairāk patērētājiem nav īsti izpratnes par to, cik maksā kredīts, cik maksā kredīta pagarinājums. Viņš pagarinot 10 reizes, jau ir to pamatsummu divas reizes atmaksājis, bet tas jau neieskaitās pamatsummas dzēšanā, un trūkst tās spējas plānot savu finanšu plūsmu.”
PTAC eksperte

„Vai arī otra galējība - kāpēc man aizdeva naudu, ja man nav darba? It kā cilvēks pats prasījis kredītu, bet tai pat laikā laikam domā - ja viņiem nevajadzēja man piešķirt šādu kredītu, tad es laikam varu arī nemaksāt, jo kredītdevējs taču neizvērtēja manu maksātspēju.” PTAC eksperte

Jebkurš banku piedāvātais produkts ir pat līdz 10 reizēm lētāks. Ja nav iespējams saņemt aizdevumu bankā, problēmas varētu būt ar maksātspēju. Banka pārbauda kredītņēmēja maksājumu plūsmu, bet nebanku kredītdevējam līdz 427 EUR (300 Ls) šāda pienākuma nav (PTAC, 2013, 5.lpp). Līdz ar to kredītņēmējs var norādīt neatbilstošu informāciju un saņemt

³³ Autores veidots pēc FKTK datiem. Iespējamās vairākas atbildes; n = 1019

aizdevumu īsā laikā. 2015.gadā visbiežāk „ātro kredītu” ir ņēmuši neprecēti vīrieši, vecumā no 35 - 40 gadiem, ar vidējo speciālo izglītību, kuri strādā algotu darbu. Bieži īstermiņa kredītus papildina dažāda veida atkarības, piemēram, azartspēles. Pēc darba autores domām, iedzīvotāju pašu sniegtā nepatiesā informācija, lai tikai saņemtu īstermiņa aizdevumu, liecina gan par vispārējo neizglītotību kredītu un parādsaistību jautājumos, gan nosacījumu izvērtēšanas prasmi trūkumu, gan vispārēju bezatbildību par nepatiesas informācijas sniegšanu. Aizdevumu ikdienas tēriņiem ņēmuši 7,8% respondentu (6,8% 2014.gadā), impulsa/mirkļa pirkumiem 4,5% (3% 2014.gadā), bet dāvanu pirkšanai 4,1% (2,5% 2014.gadā).

Tas sasaucas ar darba 1.3.1.apakšnodaļā apskatīto uzvedības ekonomikas pētnieku norādi uz cilvēku nepacietību vai “tagadnes - nepacietību” (*impatience or present-bias*), jeb atsevišķu cilvēku izvēli par labu tūlītējam gandarījumam (*instant gratification*). No šādiem tēriņiem būtu iespējams izvairīties vispār, tos samazināt (izvēloties lētākas alternatīvas) vai sakrāt naudu vēlamajam pirkumam. Tā vietā persona izvēlas naudu aizņemt un apmierināt savas tūlītējās patēriņa vajadzības. Autoresprāt, iekrāto naudu būtu daudz grūtāk iztērēt, nekā impulsa vadītam paņemt „ātro kredītu”, jo „drošības spilvena” izveidošanai lielākoties ir ieguldīts laiks un darbs.

“Tādu cilvēku, kas jau kopš bērnības domā par uzkrājumiem, ir maz. Pēc tam pie viņiem piebiedrojas daļa no cilvēkiem, kurus izglīto, lai viņi būtu tādi. Dzīve, vecāki, citu piemērs, skola, augstākās izglītības iestādes. Bet mazs slānis. Lielākā daļa paliek tur, kur bija. Uz viņiem izglītība - ir vai nav - nestrādā. Viņi vienalga ņems kredītu, līzingu, hipotēku, pirks dārgas mantas. Viņiem nebūs, ko ēst, bet būs iPhone 6.” Artis, banku sektora pārstāvis

Lai gan kredītu izsniegšana „silda” valsts ekonomiku, nepārdomāti kredīti rada postošas sekas. Kopumā katram ceturtajam no aptaujātajiem ir kredītsaistības, un lielākajai daļai tas ir būtisks ierobežojums viņu ekonomiskajai aktivitātei. Kā secināts šīs nodaļas pirmajā daļā „Ekonomiskā situācija un valsts regulējums”, pie vainas nav tikai kredītdevēji, bet arī valsts, kas nepietiekami uzrauga nozari. Tāpat arī pakalpojumu sniedzēji, kuri izmanto informācijas asimetriju - klientu vājās finanšu zināšanas, nesniedzot skaidri saprotamu informāciju par kredīta patiesajām izmaksām. Šādi piemēri uzskatāmi parāda finanšu pratības trūkumu sabiedrībā. Iedzīvotāju vēlme iegūt preces un pakalpojumus pēc iespējas īsākā laika periodā, nespēja novērtēt savas iespējas atmaksāt parādsaistības, kā arī „drošības spilvena” neveidošanu, rada risku neparedzētu apstākļu vai ekonomiskās nestabilitātes gadījumā.

4.8. Uzkrājumu veidošana dažādās iedzīvotāju grupās

Kā secināts darba 1.3.2.apakšnodaļā „Uzkrājumu veidošana noteiktas grupas ietvaros”, iedzīvotāju iespējas un prasmi veidot uzkrājumus var ietekmēt dažādi objektīvie un subjektīvie faktori. Pie objektīvajiem faktoriem pieskaitāmi: ienākumi, preču un pakalpojumu cenas, nodokļi, procentu likmes, preču un pakalpojumu piedāvājums, jaunu produktu parādīšanās tirgū u.c. Un subjektīvie - cilvēka vecums, nodarbošanās, dzīvesveids, ģeogrāfiskais izvietojums, tradīcijas, intereses, nākotnes paredzējumi u.c. Daļa no objektīvajiem faktoriem jau ir vērtēta šajā darbā, tādēļ turpmāk apskatīti atsevišķi subjektīvie faktori. Darba apjoma ierobežojumu dēļ tiek apskatīti tikai trīs dalījumi – dzīvesvieta, vecums, dzimums.

Dzīvesvieta

Tehnoloģiju attīstība ir veicinājusi ārpus pilsētām dzīvojošo iedzīvotāju informētību un piekļuvi finanšu pakalpojumiem (piemēram, internetbanka). Tomēr sociālajiem tīkliem un saitēm, ko iedzīvotāji veido, bieži ir izšķiroša ietekme uz viņu izvēlēm. Pēc darba autores domām, mazapdzīvotos rajonos dzīvojošajiem ir mazāka piekļuve šiem resursiem un darbību mijiedarbei, nekā pilsētās dzīvojošajiem. Protams, cieši saistīts ir reģionos dzīvojošo ienākumu līmenis, kas bieži ir zemāks nekā pilsētās dzīvojošo ienākumu līmenis.

H₁ kvadrāta koeficients liecina, ka starp iedzīvotāju dzīves vietu (Rīga, cita pilsēta, lauki) un lēmumu par ienākumu novirzīšanu uzkrājumiem pastāv statistiski būtiska sakarība. H₀ tiek noraidīta un tiek pieņemta H₁ hipotēze pie nozīmības līmeņa 0.05. Aprēķinātais H₁ kvadrāta rādītājs ir 26.611, kas ir lielāks par H₁ kvadrāta kritisko vērtību 15.507 pie nozīmības līmeņa 0.05, kur brīvības pakāpe ir 8 ($26.611 > 15.507$), bet asymp. sig. vērtība ir 0.001. Tas nozīmē, ka lēmums par ienākumu novirzīšanu uzkrājumiem ir savstarpēji saistīts ar iedzīvotāju dzīvesvietu. 2015.gada aptaujā 30,5% no Rīgā dzīvojošajiem respondentiem pašlaik novirza naudu uzkrājumiem (citā pilsētā – 21,9%, laukos – 21,4%), savukārt ienākumi šobrīd nav pietiekami 29,6% rīdnieku, 40,3% citās pilsētās dzīvojošajiem un 43,1% laukos dzīvojošajiem.

Līdz ar ienākumu atšķirību, vecāki izvēlas bērnus sūtīt noteiktās izglītības iestādēs. Lielākoties tās ir galvaspilsētas vai lielāko Latvijas pilsētu skolas, kuras var nodrošināt skolēniem augsta līmeņa izglītību (piesaistot labākos skolotājus) un brīvo aktivitāšu/pulciņu klāstu.

„Latvijā tā koncentrācija ar zemu SES lielākoties ir lauku reģionos. Bet ir arī tā, ka sāk koncentrēties konkrētās skolā, kur ir zems SES un augsts SES. [...] agrāk skolēni ar visaugstāko SES, desmitā daļa ar pašu augstāko SES valstī..iepriekš bija koncentrēti ap 70% skolās, tagad vairs 50% skolās. Tā kā notiek tāda segregācija.” LU profesors

Domājot par izglītības sistēmas uzlabojumiem un finanšu pratības pilnveidošanu jāņem vērā (1) augstākā iedzīvotāju koncentrācija ar zemu SES, un (2) skolas ar zemu SES. Šīm izglītības iestādēm būtu nepieciešama specifiska izglītojoša informācija finanšu pratības apgūšanai. Ja visiem skolēniem nav pieejami datori mājās vai katram atvērts bankas konts, jādomā par cita veida izglītošanas iespējam. Pēc darba autores domām, lauku reģionos būtu nozīmīgi iesaistīt skolēnus dažādās ES, valsts un pašvaldības atbalsta programmās/fondos, lai tie: (1) apgūtu projektu rakstīšanu un tāmju sastādīšanu, (2) nodrošinātu sevi ar nepieciešamo.

Iedzīvotāju vecums

Kā secināts iepriekš, starp uzskatu, ka finanšu nozares neparedzamības dēļ uzkrājumus veidot nav vērts un respondentu vecumu pastāv statistiski būtiska sakarība. To sekmē gan līdz šīm pieredzētais, gan grūtības apgūt un izmantot jaunus finanšu produktus un pakalpojumus. Statistiski būtiska sakarība tika konstatēta arī 2015.gada aptaujas rezultātos starp iedzīvotāju vecumu un apgalvojumu „Es gūstu lielāku labsajūtu tērējot naudu, nevis uzkrājot to” ($42.075 > 31.410$, $df\ 20$, $asympt.\ sig.\ 0.003 < 0.05$). Spīrmena koeficients (r_s) norāda uz negatīvu korelāciju, kur $r_s = -0.151$. Lai gan korelācija ir vāja, tā ir statistiski nozīmīga ($sig.\ vērtība\ 0.001 < 0.05$). Lai gan nav iespējams apgalvot, ka šāds uzskats pavājinās pieaugot respondentu vecumam, ir novērojama saikne, ka respondentu labsajūta tērējot naudu ir saistīta ar respondentu vecumu. Apgalvojumam visbiežāk pilnībā piekrīt iedzīvotāji vecumā no 25-34 gadiem, savukārt nemaz nepiekrīt - iedzīvotāji vecumā no 65-79 gadiem. Darba autore secina, ka jaunākās iedzīvotāju grupas labsajūtu, iegādājoties kādu produktu vai pakalpojumu, vērtē augstāk kā drošības sajūtu, ko rada uzkrājumi. Vecāki cilvēki vairāk novērtē uzkrājumu esamību, kas var būt saistīts gan ar viņu personīgo pieredzi un nevēlēšanos būt atkarīgiem no bērniem, gan zemāku ienākumu līmeni.

Respondenti vecumā no 65 – 79 gadiem uzrādīja viszemākos rezultātus, atbildot uz trīs matemātiskiem uzdevumiem FKTK 2015.gada aptaujā: naudas summas sadale, saņemtie % no aizdevuma, un inflācija. Tas saskan ar darba 1.3.2.apakšnodaļā secināto par finanšu pratības līmeņa samazināšanos vecumdienās. Kopumā visbiežāk pareizas atbildes tika sniegtas uz jautājumiem, kas skar finanšu situāciju, kuru iespējams atrisināt uzreiz. Tomēr uzdevumos, kuros jāveic tālredzīgāki aprēķini par finanšu situāciju nākotnē bija lielākās problēmas. Pēc darba autores domām, veicinot iedzīvotāju finanšu pratību un uzkrājumu veidošanos, jāņem vērā katras vecuma grupas atšķirīgo dzīves pieredzi, uztveres spējas, kā arī prasmes lietot informācijas tehnoloģijas. Tādēļ jānodrošina, piemēram, gan interaktīvas izziņas iespējas internetā, gan klātienē lekcijas un diskusijas, gan drukāti informatīvie materiāli.

Atšķirības starp dzimumiem

2012.gada OECD PISA pētījums uzrādīja lielu atšķirību starp Latvijas skolēnu (meiteņu un zēnu) lasītprasmi, kas ietekmē arī viņu spēju saprast jautājumus un sniegt pareizas atbildes. Tāpat arī saskaņā ar CSP datiem, kopš 2010.gada augstskolās un koledžās vidēji studē 40% vīriešu un 60% sieviešu (CSP, Izglītība-datubāze).

„Latvijai ir vēl viena lieta, kur mēs esam ekstrēmi starp OECD valstīm. Atšķirība personu īpatsvarā ar augstāko izglītību. Nevienā OECD valstī nav tik liela atšķirība. [...] milzīga starpība starp vīriešiem un sievietēm. Tie jau vairs nav tie bērni. [...] skolotājs ir pilnīga sieviešu profesija. Medicīnā ne tik daudz, bet arī. Ir valstis, kur ir pilnīgi citādi.” LU profesors

Vīriešu īpatsvars ir lielāks eksaktajās zinātnēs, sieviešu – humanitārajās un veselības aprūpē (CSP). Tomēr, neskatoties uz augsto izglītības līmeni, sieviešu finanšu pratību var ietekmēt viņu ilgāka prombūtne no darba tirgus, zemāks ienākumu līmenis, kā arī ar finansēm saistītu lēmumu uzticēšana vīram, kas neveicina sieviešu finanšu pratības pilnveidošanos.

Sieviešu rezultāti uzdevumos bija vidēji par 2 - 4% augstāki nekā vīriešiem, kas ir statistiskās kļūdas ietvaros (3,1%). Tomēr tika novērots, ka sievietes daudz retāk vēlas uzņemties risku saistībā ar savām finansēm, rūpīgi uzmana/ kontrolē savus finanšu darījumus, kā arī biežāk maksā savus rēķinus laikā. Tāpat arī sievietes daudz biežāk nevēlas būt kādam parādā: starp apgalvojumu „Labāk ar tukšu vēderu gulēt iet, nekā ar parādiem piecelties” un respondentu dzimumu tika konstatēta statistiski būtiska sakarība (H_1 kvadrāts, $15.597 > 9.487$, df 4, $asympt. sig. 0.004 < 0.05$). Apgalvojumam pilnībā piekrīt 50,6% sieviešu un 40,3% vīriešu.

Saskaņā ar 2015.gada pētījumu daudz vairāk sieviešu izmanto tādus finanšu produktus un pakalpojumus kā: dzīvības apdrošināšana, dzīvības apdrošināšana ar uzkrājumu, privātais pensiju fonds, krājkonts u.c., savukārt retāk – „ātros kredītus”. Darba autore secina, ka jau skolas laikā redzamas ievērojamas atšķirības zēnu un meiteņu lasītprasmē, kā arī vēlāk - vīriešu un sieviešu skaitā ar augstāko izglītību, un turpmāk - finanšu produktu un pakalpojumu izmantošanā. Tomēr nonākot darba tirgū, sieviešu personīgie ienākumi ir mazāki, viņas ir biežāk prom no darba tirgus, kā arī retāk uzņemas riskus, kas kavē viņu finanšu pratības attīstību un uzkrājumu veidošanu.

Ģimene

Kā secināts maģistra darba 1.3.2. un 2.2.apakšnodaļās, ģimenei ir liela ietekme uz finanšu pratības attīstību. Augstāka ģimenes ekonomiskā, sociālā un kultūras statusa indeksa vērtība ir saistīta ar vidēji augstākiem skolēna sasniegumiem (Kangro, 2014).

„Tas arī no ģimenes nāk, veids kā tiek plānots budžets. Dabīgi vecāki var stipri pamudināt krāt vai nekrāt. Kādai lielākai lietai piemēram. Vecāku loma būtu izstāstīt, ka tagad mēs varam to un

to iztērēt, bet šo summu mēs noliekam drošībai. Vai arī bērns par līdzekļiem vispār nedomā, tikai tērē un vecāki tikai dod.” LU profesors

Savukārt tiem bērniem, kas ir uzauguši ārpus ģimenes (bērnu namos) ir apgrūtināta iespēja iegūt/ iemācīties nepieciešamās prakses, piemēram, budžeta plānošanu, jo viņiem nav ne parauga, ne savu personīgo līdzekļu. Šiem cilvēkiem sociālo tīklu trūkums rada būtiskus ierobežojumus. Tāpat arī finansiālu grūtību gadījumā, iedzīvotāji bieži griežas pēc palīdzības pie savas ģimenes vai draugiem, kur atsevišķu ģimenes locekļu darba nespēja un/vai ienākumu trūkums tiek kompensēti ar pārējo ģimenes locekļu ienākumiem. Kopumā jāsecina, ka vecākiem un ģimenei ir būtiska ietekme uz bērna paradumiem – uzkrāt vai neuzkrāt naudu, kā arī vispārējo māku apieties ar saviem finanšu līdzekļiem, plānot savus ienākumu un izdevumus. Diskusijas ar bērniem par naudas jautājumiem uzlabo bērnu/jauniešu finanšu prātību.

Nobeigumā darba autore secina, ka iedzīvotāju uzkrājumu veidošanu un finanšu prātību kopumā ietekmē ļoti daudzi faktori, kurus grūti skatīt atdalīti. Latvijas vēsturiskā situācija un piedzīvotā finanšu tirgus nestabilitāte ir mazinājusi cilvēku uzticību un pārlicību par nākotni. Zemais ienākumu līmenis lielā daļā mājāsaimniecību būtiski apgrūtinā uzkrājumu veidošanas iespējas, tomēr rūpīgāka ienākumu un izdevumu kontrole varētu risināt šo situāciju. Pētījuma laikā konstatētas statistiski būtiskas sakarības starp ienākumu novirzīšanu uzkrājumiem un sekošanu līdzī tendencēm dažādās jomās, uzkrājumu veidošanas instrumentu izmantošanu, kā arī respondentu vecumam un uzticībai finanšu sektoram un vēlmei veidot uzkrājumus. Izvēlētā pētījuma pieeja – kvalitatīvo un kvantitatīvo metožu apvienošana palīdzēja rezultātu interpretācijā. Ekspertu intervijas sniedza priekšstatu par jautājuma vēsturisko fonu, pašreizējo situāciju un arī paredzamo attīstību nākotnē. Savukārt anketu rezultātu analīze ļāva izdarīt secinājumus par respondentu uzskatu, motivācijas un rīcības ietekmējošiem faktoriem.

Gan valstij un finanšu sektoram, gan darba devējiem būtu kopīgi jāsadarbojas, izmantojot tiem pieejos instrumentu, lai attīstītu uzkrājumu veidošanas „kultūru” un finanšu prātību sabiedrībā. Ņemot vērā dažādu sociālekonomisko iedzīvotāju grupu atšķirības, katrai no tām nepieciešama sava, pārdomāta stratēģija un pieeja, kā arī piemērota informācija. Turpmākos pētījumos būtu vērtīgi analizēt nepieciešamo specifisko informāciju katrai no iedzīvotāju grupām, piemērotākos sadales kanālus un apmācības metodes.

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

Latvijas iedzīvotāju rīcību finanšu tirgū būtiski ietekmē vēsturiskais fons: pāreja uz brīvā tirgus ekonomiku, iestāšanās Eiropas Savienībā, pievienošanās eiro zonai, kā arī vairāku banku darbības pārtraukšana. Tā rezultātā iedzīvotāji ir bijuši spiesti bez piemērotām prasmēm un zināšanām darboties jaunā tirgus ekonomikā. Finanšu sektora nestabilitāte ir veicinājusi iedzīvotāju neuzticību tam, ilgtermiņa plānošanas trūkumu un nekritisku ticību baumām. Tāpat arī ir paplašinājies tirgū pieejamo finanšu produktu un pakalpojumu skaits, un pieaudzis to sarežģītības līmenis. Finanšu pratība jeb zināšanas, izpratne un prasme rīkoties ar saviem finanšu līdzekļiem, var būtiski uzlabot personas un mājsaimniecības finansiālo labklājību.

Pētījuma laikā gūtie secinājumi saskan ar darba pirmajā nodaļā apskatīto strukturācijas teoriju par sistēmām, kuras cilvēki rada un paši dzīvo. Finanšu nozare attīstās lielā ātrumā, un iekļaušanās tajā var būt apgrūtināta. Cilvēkus kavē vairāki ierobežojumi – informācijas pieejamība un ticamība, ierobežotas prāta spējas novērtēt un apstrādāt pieejamo informāciju, un ierobežots laika periods, kurā jāpieņem lēmums. Cilvēki lielā mērā ir atkarīgi no rutīnas, kas sociālajā dzīvē ir ļoti svarīga, lai uzturētu vispārējo ticības apziņu par to kā rīkoties tālāk un turpināt dzīvot. Tiek mazināts satraukums, galvenokārt, piedaloties prognozējamā rutīnā. Finanšu tirgus satricinājumu iespaidā rutīna ir apdraudēta un rodas neuzticība. Tiek meklētas arvien jaunas alternatīvas risku novēršanai. Laikā, kad finanšu tirgus tiek pasniegts kā arvien sarežģītāks un nedrošāks, sociālā dzīve mainās - cilvēki izvairās no iesaistīšanās tajā, kā arī neuzņemas risku.

Indivīdu finanšu zināšanas tiek balstītas uz reflektīvu novērtējumu par savu un citu cilvēku rīcību, nevis tikai objektīvu skaitļu salīdzināšanu. Sociālajiem faktoriem un sociāliem tīkliem ir ļoti liela nozīme. Pētījuma laikā iegūtie rezultāti saskan ar apskatīto sociālo tīklu teoriju - cilvēka uzskatus, izjūtas un rīcību nosaka attiecības, kādās viņš ir iesaistīts. Novērtējums tiek formulēts definētas grupas (draugu, radu, kolēģu) ietvaros, balstoties uz viņu pieredzi un uzskatiem. Vienlaicīgi vērojama iedzīvotāju sadalīšanos grupās, un komunikācijas pārrāvums starp tām. Iedzīvotāju „bagātais slānis” ir savienots globālā komunikācijā un plašā informācijas un pieredzes apmaiņas tīklā, kas aptver visu pasauli. Savukārt pārējā iedzīvotāju daļa darbojas segmentētos lokālos tīklos ar ierobežotiem resursiem un pieeju informācijai.

Pētījuma laikā secināts, ka lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju nav sasnieguši tādu uzkrājumu līmeni, kas ļautu tiem iztikt vismaz 3 mēnešus, zaudējot ikmēneša ienākumus. Zemo uzkrājumu līmeni ietekmē virkne objektīvu un subjektīvu iemeslu, kur lielu daļu iespējams skaidrot ar

finanšu pratības trūkumu sabiedrībā. Iedzīvotāji izvēlas finanšu instrumentus ar augstu likviditāti un zemu risku, kas neprasa papildus zināšanas un dziļāku izpratni par tirgus darbību. Protams, lomu spēlē arī zemās noguldījumu likmes, kas nemotivē iedzīvotājus izmantot šos instrumentus. Tomēr tā rezultātā netiek pilnībā izmantots finanšu tirgus potenciāls veidot uzkrājumus un/vai pelnīt, kā arī attīstīt savu finanšu pratību. Konstatēta cilvēku nespēja turēties pretī kārdinājumam, un vēlmei apmierināt savas patēriņa vajadzības, kas veicina nepārdomātus tēriņus un aizņēmumus. Iedzīvotājiem trūkst spējas izvērtēt iespējas atdot parādus, sapratnes par patiesajām kredīta izmaksām („ātrie kredīti”, lombardi), ilgtermiņa plānošanas prasmes, kā arī zināšanas par savām patērētāja tiesībām. Salīdzinoši maz iedzīvotāju laicīgi gatavojas pensijas vecumam.

Darba izstrādes laikā ir secināts, ka zemais ienākumu līmenis būtiski ierobežo iedzīvotāju iespējas veidot uzkrājumus. Lielākās problēmas finanšu tirgus apgūšanā tika konstatētas iedzīvotāju grupās ar zemiem ienākumiem un izglītības līmeni, kā arī gados vecu cilvēku vidū. Tāpat arī sievietes (lai gan demonstrē labas zināšanas atsevišķos finanšu pratības jautājumos) ierobežo to salīdzinoši zemie ienākumi, biežāka prombūtne no darba tirgus, kā arī lomu sadale ģimenē. Iedzīvotāji ar zemu ienākumu līmeni visbiežāk izvirza īstermiņa mērķus, jo ir spiesti domāt par pašreizējo situāciju, kā arī izmantoto dārgus aizņemšanās veidus.

Iedzīvotāju izglītošanai finanšu pratībā un uzkrājumu veidošanā jābūt gan valsts, finanšu sektora, gan uzņēmumu pienākumam. Pašlaik valstī ir izveidota nodokļu atvieglojumu sistēma, no kuras ieguvēji ir aktīvi, likumus zinoši un informēti iedzīvotāji, un kuri apzinās savas tiesības un pārzin procesus, kādos iespējams atgūt daļu no izdevumiem. Paredzot nodokļu ieturēšanu no populārākajiem uzkrāšanas instrumentiem (dividendēm, depozītiem, noguldījumiem), valstī netiek sekmēta uzkrāšanas kultūra. Likumdošanas nesakārtotība atsevišķās jomās (piemēram, nebanku kredītdevēju sektors) rada grūtības aizsargāt neapdomīgus kredītņēmējus un ierobežot negodīgus kredītdevējus. Finanšu sektors nodrošina daudzpusīgu un plašu produktu un pakalpojumu klāstu, tomēr pieeju sociāli neaizsargātajām iedzīvotāju grupām ierobežo pakalpojumu augstā cena un ikmēneša iemaksu apmērs. Arvien lielāka ietekme ir sociālajiem tīkliem un saitēm, kas vieno iedzīvotājus. Informācijas apmaiņai starp valsts iestādēm, finanšu sektoru, uzņēmumiem un iedzīvotājiem jābūt regulārai un visiem saprotamā valodā. Lai gan ir izveidotas vairākas valsts iestāžu mājas lapas ar informāciju, testiem, pamācībām utt., tās apmeklē maz cilvēku. Visbiežāk padoms tiek meklēts pie radiem, draugiem vai kolēģiem, nevis konsultācijās ar jomas ekspertiem.

Lai veicinātu skolēnu izglītību finanšu pratībā, nepieciešama tās integrēšana izglītības sistēmā. Tai jābūt pārdomātai un uz kompetencēm balstītai daudzpriekšmetu pieejai, nevis vienam papildus mācību priekšmetam. Tomēr izglītība un zināšanas sevī ietver ne tikai izglītības programmās apgūto. Arī ģimenei ir būtiska ietekme uz personas zināšanām un māku veidot uzkrājumus. Bērni, kuri jau skolas laikā ir iesaistīti ģimenes budžeta plānošanā un apspriež ar vecākiem ar finansēm saistītus jautājumus, uzrāda daudz labākus rezultātus finanšu pratībā. Banku konta un debetkartes esamība jau skolas laikā (atkarībā no valsts likumdošanas), veicina jauniešu agrāku finansiālo iekļaušanos un zināšanas par tirgū pieejamajiem produktiem.

Pēc darba autores domām, ir sasniegts maģistra darba mērķis – noskaidrot iedzīvotāju finanšu pratību uzkrājumu veidošanā, kā arī atbildēts uz pētījuma jautājumiem. Latvijas iedzīvotāji bieži rīkojas neapdomīgi, izvēloties dārgus pakalpojumus, sniedzējus, neizvērtē citus piedāvājumus, neapzinās pakalpojuma patieso cenu un savas patērētāja tiesības, neizmanto nodokļu atvieglojumus, izvēlas vienkāršākos ieguldījumu veidus ar mazāko atdevi, neveido uzkrājumus un ilgtermiņa plānus. Tas norāda uz zemu finanšu pratības līmeni sabiedrībā. Atsevišķām iedzīvotāju grupām ir apgrūtināta pieeja finanšu pakalpojumiem, kas kavē viņu finansiālo iekļaušanos. Uzkrājumu veidošana, līdzīgi kā finanšu pratība, ir jāapgūst un jāpildveido dzīves laikā. Nepieciešams laiks un pareizā pieeja katrai no iedzīvotāju grupām, lai veicinātu vispārējo attīstību.

Darbā izvēlēta pētījuma pieeja - kvalitatīvo un kvantitatīvo metožu apvienojums sniedza ļoti plašu ieskatu pētāmajā jautājumā. Metodes bija savstarpēji papildinošas un pēc darba autores domām, ļāva veidot interesantu diskusiju un izdarīt pamatotus secinājumus. Ekspertu intervijas un iedzīvotāju aptauju rezultāti ļāva salīdzināt nozarē valdošos uzskatus un novēroto ar sabiedrībā pastāvošajiem uzskatiem, motivāciju un faktisko rīcību.

PRIEKŠLIKUMI

- Mājsaimniecības pašas var veicināt savu uzkrājumu līmeņa pieaugumu, izrādot lielāku iniciatīvu uzkrāt, piemēram, izmantojot finanšu pakalpojumus – depozītus, krājkontus, privātos pensiju fondus, investējot līdzekļus akcijās, noguldījumu fondos vai vienkārši liekot naudu „zeķē”. Ienākumu un izdevumu regulāra uzskaitē radītu izpratni par ikmēneša budžeta veidošanos un veicinātu nevajadzīgu tēriņu samazināšanos;

- Uzņēmumu pienākums būtu veicināt darbinieku izpratni par finanšu jautājumiem un gādāt par to ilgtermiņa nodrošinājumu, piemēram, veicot daļējas iemaksas privātajos pensiju fondos;
- Valsts var stimulēt uzkrājumu veidošanos, piemēram, atvieglojot nodokļu slogu uzkrājējiem, vai īstenojot sociālas kampaņas, kas mudinātu iedzīvotājus uzkrāt;
- Patērētāju tiesību aizsardzības centram būtu jāizglīto iedzīvotājus par viņu tiesībām arī finanšu jautājumos. Piemēram, publicējot statistiku par patērētāju sūdzībām un strīdiem, klientu apmierinātības aptaujām u.c., lai patērētāji uzzinātu vairāk par pakalpojumu kvalitāti, ko sniedz finanšu nozares uzņēmumi, tādā veidā palielinot uzticību. Šādas zināšanas varētu arī samazināt negodīgu pakalpojumu sniedzēju klientu loku;
- Valsts iestādēm jānodrošina specifiska izglītojošā informācija finanšu jautājumos sociāli neaizsargātākajām iedzīvotāju grupām. Lielākoties šie cilvēki meklē informāciju caur sociālo dienestu, tādēļ labākais kanāls varētu būt sociālā dienesta darbinieki. Būtiska ir iedzīvotāju un mājsaimniecību ar zemu ienākumu līmeni izglītošana par dārgiem aizņemšanās veidiem („ātrie kredīti”, lombardi) un to patiesajām izmaksām;
- Valsts iestādēm veicinot vecāku cilvēku finanšu prātību, jāņem vērā šīs grupas atšķirīgā dzīves pieredze, uztveres spējas, kā arī prasmes lietot informācijas tehnoloģijas. Tādēļ jānodrošina, piemēram, gan interaktīvas izziņas iespējas internetā, gan klātienē lekcijas un diskusijas, gan drukāti informatīvie materiāli;
- Piemēram, programmas, kas vērstas tikai uz finansiālo zināšanu pilnveidošanu un prasmi rēķināt, var būt efektīvas, lai uzlabotu finanšu prātību attiecībā uz finanšu produktu izvēli, budžeta kontroli un informētību. Tomēr to ietekme uz spēju plānot ilgtermiņā un veidot uzkrājumus visticamāk būs ierobežota. Nepieciešami atbilstoši risinājumi;
- Finanšu sektoram būtu jāveicina dažādu iedzīvotāju grupu finansiālo iekļaušanos un produktu izmantošanu, piedāvājot gan piemērotu informāciju, gan atvieglotus (samazinātu ikmēneša iemaksu) nosacījumus, piemēram, iemaksas bērnu uzkrājumu kontā;
- Prasmes plānot budžetu veidojas, pirmkārt, ģimenē. Tādēļ bērnu iesaiste, piemēram, ģimenes nākamā ceļojuma budžeta sastādīšanā, attīstītu bērnu apziņu un izpratni par dažādām izdevumu pozīcijām.

IZMANTOTIE INFORMĀCIJAS AVOTI

- Adams, B. N., Sydie, R. A., (2006), *Structuration theory of Anthony Giddens*. University of Regina. Pieejams: <http://uregina.ca/~gingrich/319m606.htm>;
- Angner, E., Loewenstein, G., (2006), *Behavioural Economics, Methods: Theory. Simple Models of Psychological Phenomena*. Pieejams: <http://www.cmu.edu/dietrich/sds/docs/loewenstein/BehavioralEconomics.pdf>;
- Atkinson R., (2002), *The Life Story Interview, Handbook of Interview Research: Context and Methods*. Sage Publications;
- Atkinson, A., Messy F., (2012), *Measuring Financial Literacy: Results of the OECD/International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study*. OECD Working Paper on Finance, Insurance and Private Pensions (No. 15), OECD Publishing. 6-10.lpp. Pieejams: www.oecd.org;
- Australian and New Zealand Banking Group, (2011), *Adult Financial Literacy in Australia*, 4-7.lpp. Pieejams: <http://www.anz.com/resources/3/d/3dbcd380493e8b9395e5d7fc8cff90cd/2011-Adult-Financial-Literacy-Summary.pdf.pdf?MOD=AJPERES>;
- Australian and New Zealand Banking Group, (2015), *ANZ Survey of Adult Financial Literacy in Australia*. ANZ Limited, 43.lpp. Pieejams: <http://www.anz.com/resources/3/1/31cbc1fd-9491-4a22-91dc-4c803e4c34ab/adult-financial-literacy-survey-full-results.pdf?MOD=AJPERES>;
- Barnes, H., Taylor R; (2006), *Work, Saving and Retirement Among Ethnic Minorities: A Qualitative Study*. Department for Work and Pensions Research Report (No. 396), Leeds, UK. 14.lpp;
- Bauman, Z., (2007), *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*. Polity Press, UK; 9.lpp;
- Baumeister, R., (2002), *Yielding to Temptation: Self-Control Failure, Impulsive Purchasing, and Consumer Behavior*. Journal of Consumer Research (Vol. 28, No. 4), 670-676.lpp, JStore. [Skatīts 28.02.2016];
- Baumgartner F.R., Jones B.D., (2002), *Policy Dynamics: Positive and Negative Feedback in Politic*. University of Chicago Press. 16.lpp. Pieejams: <https://www.unc.edu/~fbaum/books/dynamics/ch1.pdf>;

- Bernheim, B., Ray, D., Yeltekin, S., (1999), *Self-Control, Saving, and the Low Asset Trap*. New York University, 2.lpp. Pieejams:
<http://www.econ.nyu.edu/user/debraj/Papers/selfcontrol.pdf>;
- Bičevska A., (2012), *Privātais patēriņš – kā pa kalniem*, Latvijas Banka, publicēts: 26.01.2012.
 Pieejams: <https://www.makroekonomika.lv/privataispaterins-ka-pa-kalniem>;
- Bičevska, A., Meļihovs, A., Kalnbērziņa, K., (2009), *Uzkrājumi Latvijā* (diskusiju materiāls). Latvijas Banka, 4.lpp. Pieejams:
https://www.bank.lv/public_files/images/img_lb/izdevumi/latvian/citas/diskusij_mater/dm_2009-1.pdf;
- Blūzma O., (2014), *Uzkrājumu loma krīžu pārvarēšanā*. Latvijas Banka, publicēts: 14.10.2014.
 Pieejams: <https://www.makroekonomika.lv/uzkrajumu-loma-krizu-parvaresana>;
- Broger, D., (2011), *Structuration, theory and organization research*. University of St. Gallen; 36.lpp. Pieejams:
[http://www1.unisg.ch/www/edis.nsf/SysLkpByIdentifier/3873/\\$FILE/dis3873.pdf](http://www1.unisg.ch/www/edis.nsf/SysLkpByIdentifier/3873/$FILE/dis3873.pdf);
- Brooke, H., (2010), *Economic Sociology: On the Limitations of Behavioral Finance*; The Society Pages. Pieejams: <https://thesocietypages.org/economicsociology/2010/10/31/on-the-limitations-of-behavioral-finance/>;
- Business Dictionary, *Definition: Bounded rationality*, [Skatīts 10.03.2016]; Pieejams:
<http://www.businessdictionary.com/definition/bounded-rationality.html>;
- Byrne, A., Brooks, M., (2008), *Behavioral Finance: Theories and Evidence*. The Research Foundation of CFA Institute; 1.lpp. Pieejams:
<http://www.cfapubs.org/doi/pdf/10.2470/rflr.v3.n1.1>;
- Centrālā statistikas pārvalde, *Augstskolu un koledžu studentu sadalījums pēc vecuma un dzimuma*; Pieejams: www.data.csp.gov.lv;
- Centrālā statistikas pārvalde, *Mājsaimniecību rīcībā esošo ienākumu sastāvs un struktūra pilsētās un laukos vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli mēnesī*; Pieejams: www.data.csp.gov.lv;
- Crown, W. H., (2002), *Life Cycle Theories of Savings and Consumption*, *Encyclopedia of Aging*. Encyclopedia [Skatīts 21.02.2016] Pieejams: <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3402200229.htm>;
- Deaton, A., (2005), *Franco Modigliani and the Life Cycle Theory of Consumption*. Princeton: Princeton University, 8-10.lpp. Pieejams:
<http://www.princeton.edu/~deaton/downloads/romelecture.pdf>;

- Dravnieks, J., (2013), *MS Excel pievienojumprogramma. Statistika 3.11.*, LSPA; Pieejams: <http://runcis.lspa.lv/statistika.pdf>;
- Eiropas Komisija, (2015), *Standarta Eiropabarometrs 84: Nacionālais ziņojums. Sabiedriskā doma Eiropas Savienībā. Latvija*; Pieejams: <http://ec.europa.eu>;
- Elliott, A., (2003), *Critical Visions: New Directions in Social Theory*. Lanham: Rowman & Littlefield, 47-48.lpp;
- Finanšu un kapitāla tirgus komisija, (12.03.2015), *91% Latvijas iedzīvotāju piekrīt, ka finanšu pratība ir regulāri jāpapildina*. Publikācija. Pieejams: <http://www.fktk.lv/lv/publikacijas/>;
- Finanšu un kapitāla tirgus komisija, (2014), *Latvijas iedzīvotāju finanšu pratības stratēģija 2014-2020*, 4.lpp. Pieejams: http://www.fktk.lv/texts_files/Strategijas_makets_final.pdf;
- Finanšu un kapitāla tirgus komisija, (2015), *Latvijas iedzīvotāju finanšu pratība 2015.gada aprīlis/marts*. Latvijas iedzīvotāju aptaujas rezultāti, 16-17.lpp. Pieejams: http://www.klientuskola.lv/images/Latvijas_finansu_pratiba_FKTF_2015.pdf;
- Finanšu un kapitāla tirgus komisija, (22.04.2015), *Mājsaimniecību kopējie uzkrājumi pieauguši gandrīz par miljardu eiro*. Publikācija. Pieejams; <http://www.fktk.lv/lv/publikacijas/>;
- Fisher P.J., (2010), *Gender Differences in Personal Saving Behaviors*. Association for Financial Counseling and Planning Education. Pieejams: https://afcpe.org/assets/pdf/volume_21_issue_1/pattiejfisher.pdf;
- Fisher, J. P., Anong S. T., (2012), *Relationship of Saving Motives to Saving Habits*. Association for Financial Counseling and Planning Education. Pieejams: https://www.afcpe.org/assets/pdf/v23_j4.pdf;
- Gersovitz, M.,(1988), *Saving and Development*. Handbook of Development Economics, Princeton University (Volume I), 401-403.lpp. Pieejams: https://www.princeton.edu/rpds/papers/Gersovitz_Saving_and_Development_HDE1988.pdf;
- Giddens A., (1984), *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. University of California Press, Los Angeles. 3.lpp;
- Gods U., (2004), *Makroekonomika* (2.izd). Biznesa augstskola Turība. Rīga, 142 lpp.
- Grover P., 01.08.2014, *Data Analysis – Cross Tabulation & It's Benefits*. Skatīts: 20.05.2016; Pieejams: <https://dataqresearch.wordpress.com/2014/08/01/data-analysis-cross-tabulation-its-benefits/>;

- Harrell M.C, Bradley M.A., (2009), *Data Collection Methods: Semi-Structured Interviews and Focus Groups*. RAND Corporation, USA. Pieejams: www.rand.org;
- Hastinga, J., Mitchell, O., (2010), *How Financial Literacy and Impatience Shape Retirement Wealth and Investment Behaviors*. University of Michigan; Pieejams: <http://www.mrrc.isr.umich.edu/publications/papers/pdf/wp233.pdf>;
- Hosseini, H., (2003), *The Arrival of Behavioral Economics: from Michigan, or the Carnegie School in the 1950s and the early 1960s?* Journal of Socio-Economics 32; 391–409.lpp. Pieejams: <http://wolfweb.unr.edu>;
- Hung, A.; Parker, A.; Yoong, J., (2009), *Working paper: Defining and Measuring Financial Literacy*. RAND Corporation, 5.lpp. Pieejams: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/working_papers/2009/RAND_WR708.pdf
- Jefferson, T., (n.d.), *Revisiting the question of behavioural macroeconomics: The importance of adding Katona's work to the discussion*; 3.lpp. Pieejams: <https://www.vu.edu.au/sites/default/files/cses/pdfs/jefferson-paper.pdf>;
- Jurevičienė, D., Ivanova, O., (2013) *Behavioural Finance: Theory and Survey*. Science: Future of Lithuania (Vol. 5 Issue 1), 54. lpp. Pieejams: <http://www.mla.vgtu.lt/index.php/mla/article/viewFile/mla.2013.08/pdf>;
- Kangro A., (2014), *Skolēnu finanšu kompetence OECD starptautiskajā skolēnu novērtēšanas programmā 2012*. [PowerPoint prezentācija]. Pieejams: http://sf.viaa.gov.lv/library/files/original/Finansu_pratiba_09072014.pdf;
- Kangro A., (2014a), *Skolēnu kompetence finanšu jomā starptautiskā salīdzinājumā: OECD PISA 2012 finanšu moduļa pirmie rezultāti un secinājumi*. Latvijas Universitāte. Pieejams: www.ipi.lu.lv;
- Kazāks M., Stikuts D., (2007), *Uzkrājumu veidošana – gudrāka nākotne iedzīvotājiem un valstij*. Swedbank. Pieejams: https://www.swedbank.lv/files/analitiskie_materiali/analitiskas_diskusijas/Uzkrajumu_veidosana_teksts_14-02-2007.pdf;
- Kropļijs, A., Raščevska, M., (2010), *Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs*. [2.izd.] Rīga: Raka;
- Kulikov, D., Paabut, A., Staehr, K., (2007), *A Microeconomic Analysis of Household Saving in Estonia: Income, Wealth and Financial Exposure*. Eesti Pank. 25.lpp. Pieejams:

<http://www.eestipank.ee/en/publication/working-papers/2007/dmitry-kulikov-annika-paabut-karsten-staehr-microeconometric-analysis-household-saving-estonia>

Kumar, L., Mukhopadhyay, J.P., (2013), *Patterns of Financial Behavior Among Rural and Urban Clients: Some Evidence from Tamil Nadu, India*. Institute for Money, Technology and Financial Inclusion (Working Paper), 2.lpp. Pieejams:

http://www.imtfin.uci.edu/files/blog_working_papers/2013-9_kumarmukhopadhyay.pdf;

Laibson, D., Repetto, A., Tobacman J., (1988), *Self-control and Saving for Retirement*. Harvard University press. Pieejams: <https://core.ac.uk/download/files/153/6340410.pdf>;

Latvijas Banka, (2015), *Makroekonomisko norišu pārskats*. Publicēts: 04.12.2015. Pieejams: <https://www.makroekonomika.lv/latvijas-bankas-prognozes>;

Latvijas Centrālais depozitārijs, 30.04.2016, *Pārskats par privāto pensiju fondu (Pensiju 3.līmenis) pensiju plāniem*; Pieejams: www.manapensija.lv;

Latvijas Komerčbanku asociācija, (2013), *Finanšu lietpratība mājsaimniecībās*. Pētījuma ziņojums. Pieejams: <http://lka.org.lv/lv/petijumi>;

Latvijas Republikas Ministru kabinets, (2016), Deklarācija par Māra Kučinska vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību. Rīga. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/lv/content/darbibu-regulejosie-dokumenti>;

Likums „Par iedzīvotāju ienākumu nodokli”; [Skatīts: 14.04.2016]. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=56880>;

Lown J.M., (2010), *A Profile of Financial Planning for Women Participants: Implications for Education and Advising*. Utah State University.3-6.lpp. Pieejams: <http://www.academyfinancial.org/wp-content/uploads/2013/10/3C-Lown.pdf>;

Lusardi, A., Mitchell, O., (2014), *The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence*. Journal of Economic Literature, 52(1); 2-3.lpp. Pieejams: <http://www.umass.edu/preferen/You%20Must%20Read%20This/Financial%20Literacy%20JEP%202014.pdf>;

Mahdavi, G., Daryaei, A., (2015), *Giddens' structuration theory, corporate governance and audit marketing*. Ludus Vitalis (vol XI, num 1), 2.lpp. Pieejams: <http://ludusvitalis.org.mx/wordpress/wp-content/uploads/2015/06/1-7-.pdf>;

Mārtinsons K., Pipere, A., (Red.), (2011), *Ievads pētniecībā: stratēģijas, dizaini, metodes*. Rīga: Raka;

- McDonald, J.H, (2014), *Handbook of Biological Statistics [3rd ed.]*; Sparky House Publishing, Baltimore; Pieejams: <http://www.biostathandbook.com/HandbookBioStatThird.pdf>;
- Mullainathan, S., Thaler, R. H., (2005), *Behavioral Economic*. NBER Working paper nr. 7948; 5.lpp. Pieejams: <http://www.nber.org/papers/w7948.pdf>;
- Murphy, J., (2013), Psychosocial Factors and Financial Literacy. Social Security Bulletin (Vol. 73, No. 1), 2013. Pieejams: <https://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v73n1/v73n1p73.html>;
- Organisation for Economic Cooperation and Development, *Definition: Household Saving Rate*. OECD Library. Pieejams: <http://www.oecd-ilibrary.org>;
- Organisation for Economic Cooperation and Development, (2011), *Measuring Financial Literacy: Questionnaire and Guidance Notes for Conducting an Internationally Comparable Survey of Financial Literacy*. OECD Publishing, 3.lpp; Pieejams: <http://www.oecd.org>;
- Organisation for Economic Cooperation and Development, (2011a), *Financial Inclusion & Financial Literacy: Roundtable on the updates on Financial education and Inclusion programmes in India*; OECD Publications; Pieejams: <https://www.oecd.org/finance/financial-education/48303408.pdf>;
- Organisation for Economic Cooperation and Development, (2012), *PISA 2012 Results: Students and Money. Financial Literacy Skills for the 21st century*. OECD Publications (Volume VI), 17.lpp. Pieejams: <http://www.oecd.org/pisa/keyfindings/PISA-2012-results-volume-vi.pdf>;
- Organisation for Economic Cooperation and Development, (2012a), *PISA 2012 Financial Literacy Assessment Framework*. Pieejams: <http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/46962580.pdf>;
- Parker, J., (2010), *Theories of Consumption and Saving*. Reed College, Economics 314, Coursebook, 10.lpp Pieejams: <http://www.reed.edu/economics/parker/s11/314/book/Ch16.pdf>;
- Patērētāju tiesību aizsardzības centrs, (16.08.2013), *Vadlīnijas. Patērētāju spējas atmaksāt kredītu novērtēšana kredītu devējiem, kas neatbilst kredītiestādes statusam*, Nr.7., Pieejams: www.ptac.gov.lv;
- Patērētāju tiesību aizsardzības centrs, (2015), *Pārskats par nebanku patērētāju kreditēšanas tirgus darbību 2015.gada 1.pusgadā*, 3.lpp. Pieejams:

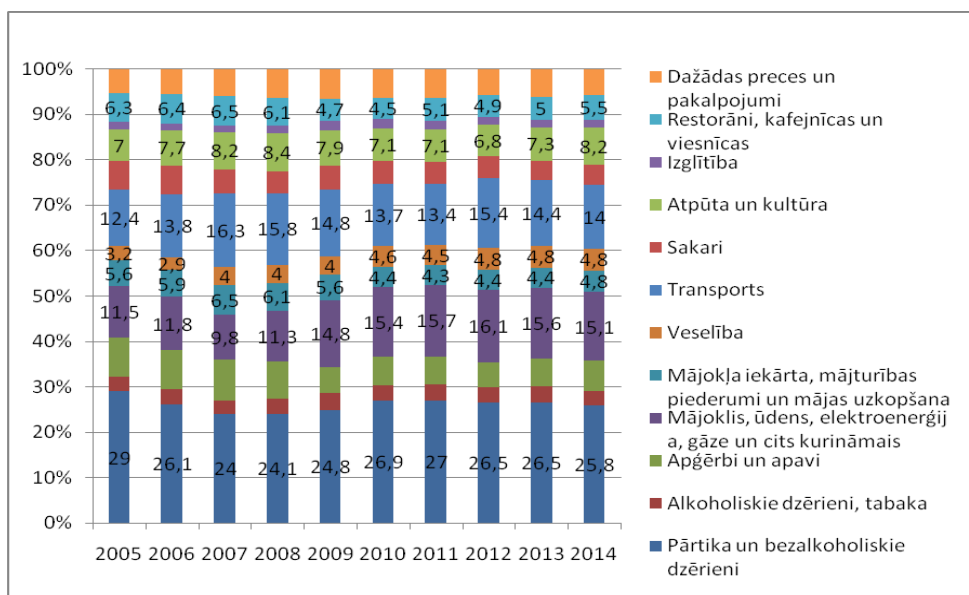
- http://www.ptac.gov.lv/sites/default/files/2015_i_pusgads_parskats_par_nebanku_kredit_tirgu_1.pdf;
- Ricciardi, V., Simon, H. K., (2000), *What is Behavioral Finance?* Business, Education and Technology Journal Fall, 27 - 29.lpp. Pieejams:
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.202.4157&rep=rep1&type=pdf#page=27>;
- Rudzītis E., (2010), *Mājsaimniecību finanšu apskats*, SEB banka. Pieejams:
<http://www.seb.lv/sites/default/files/web/files/webstorage/Analitiska-Info/Makroekonomika/mfa0910.pdf>;
- Saunders M., Lewis P., Thornhill A., (2009), *Research methods for business students* (5th edition). Pearson education. Pieejams:
https://www.academia.edu/5780478/Research_methods_for_business_students_fifth_edition;
- SEB banka, (20.04.2016), *Baltijas valstu mājsaimniecības kļūst finansiāli spēcīgākas*. Pieejams:
<http://www.seb.lv/jaunumi/2016-04-20/seb-baltijas-valstu-majsaimniecibas-klust-finansiali-specigakas>;
- Sewell, M., (2007), *Behavioural Finance*. University of Cambridge, 2.lpp. Pieejams:
<http://www.behaviouralfinance.net/behavioural-finance.pdf>
- Shefrin, H., Statman, M., (2011), *Behavioral Finance in the Financial Crisis: Market Efficiency, Minsky, and Keynes*. Santa Clara University; 3.lpp; Pieejams:
http://www.astrid.eu/Regolazione/Studi--ric/Archivio-25/Shefrin_Russellsage_Conf_13_04_12.pdf;
- Sprīņģe I., (23 - 29.04.2015), *Re:Baltica, Skriešanās ar parādu*. Žurnāls "Ir"
- Starr, M. A., (2004), *Saving, Spending and Self-control: Cognition versus Consumer Culture*. Sage Journals (Vol. 39 no. 2), 214 - 229.lpp
- Ščeuļovs, D., Gaile-Sarkane, E; (2009), *Sociālie interneta tīkli un portāli - uzņēmējdarbības instruments*. Ekonomika un uzņēmējdarbība (Nr.19), 118-126.lpp;
- Thaler, R., (2005), *Advances in Behavioral Finance*. Russel Sage foundation, (Vol 2), Princeton University Press, 2.lpp.
- The Free Financial Dictionary, *Portfolio Theory*. Pieejams: <http://financial-dictionary.thefreedictionary.com>

Titko, J., Ciemleja, G., Lāce N., (2014), *Finanšu lietpratības novērtēšana* (metodiskais materiāls). Rīgas Tehniskā universitāte;

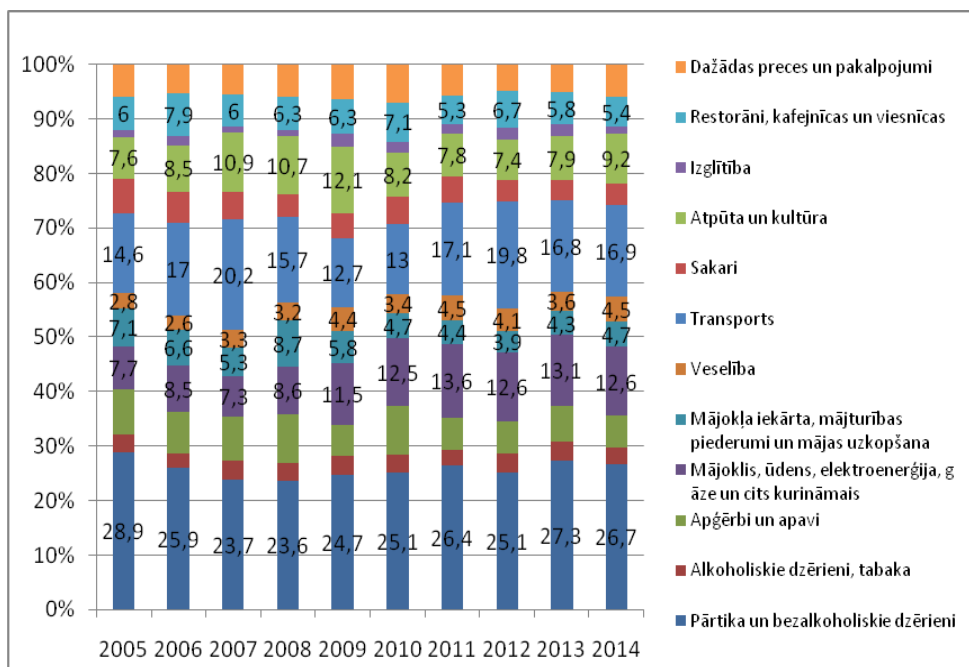
Wasserman, S., Faust, K., (1994), *Social Network Analysis: Methods and applications*. Cambridge University Press, 47.lpp. Pieejams:

[http://www.asecib.ase.ro/mps/Social%20Network%20Analysis%20\[1994\].pdf](http://www.asecib.ase.ro/mps/Social%20Network%20Analysis%20[1994].pdf);

**Patēriņa izdevumu struktūras salīdzinājums mājsaimniecībās
ar dažādiem ienākumu avotiem**

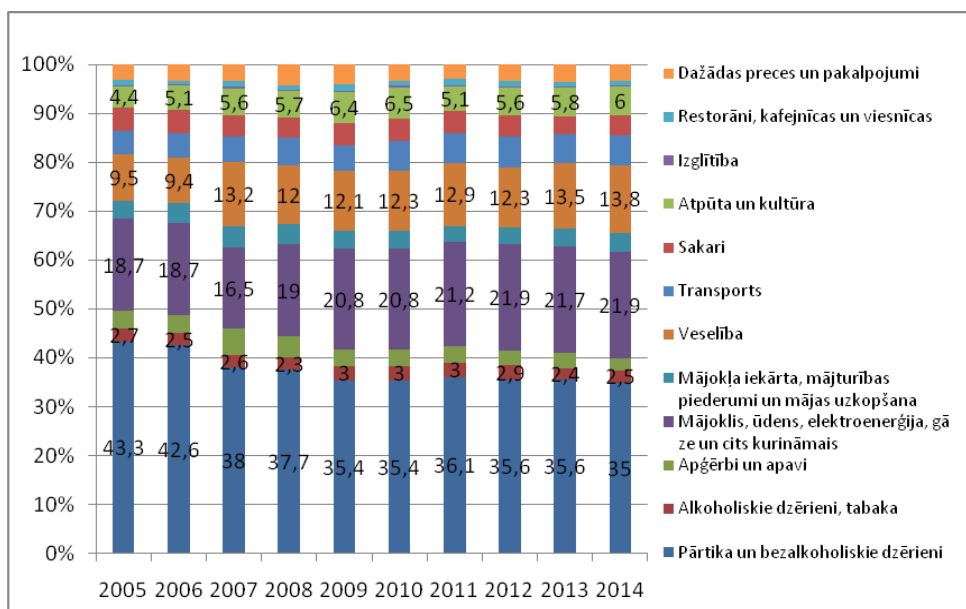

1.1.att. Algotu darbu strādājošo mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūra, % no kopējiem izdevumiem³⁴

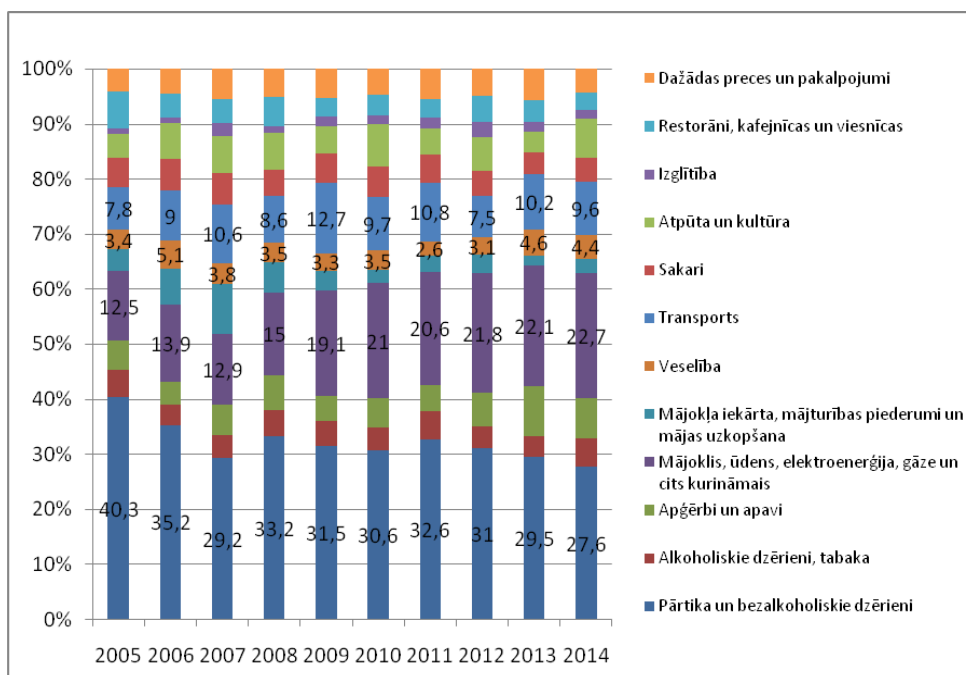

1.2.att. Pašnodarbināto mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūra, % no kopējiem izdevumiem

³⁴ Autores veidots pēc Centrālās statistikas pārvaldes datiem

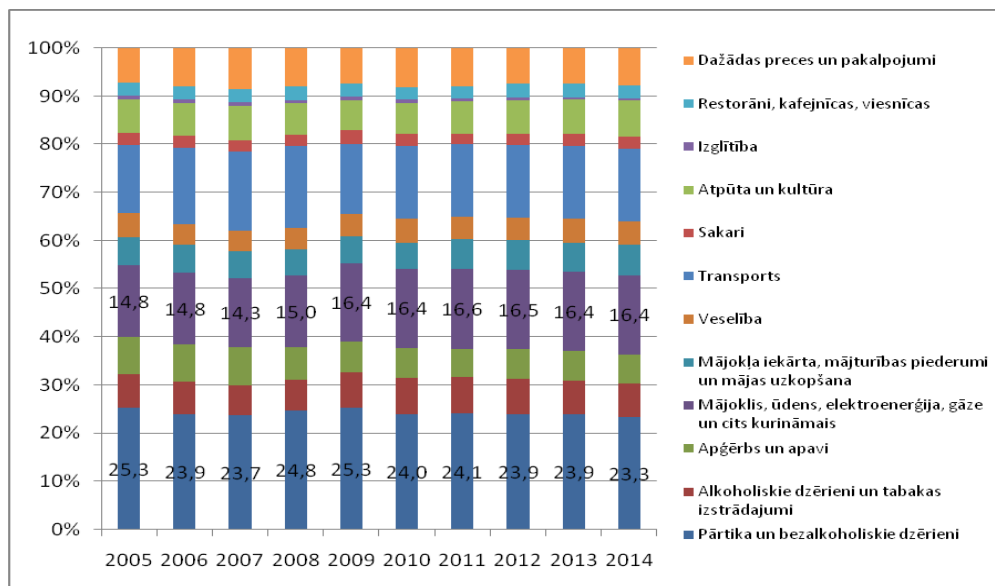

1.3.att. Pensionāru mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūra, % no kopējiem izdevumiem

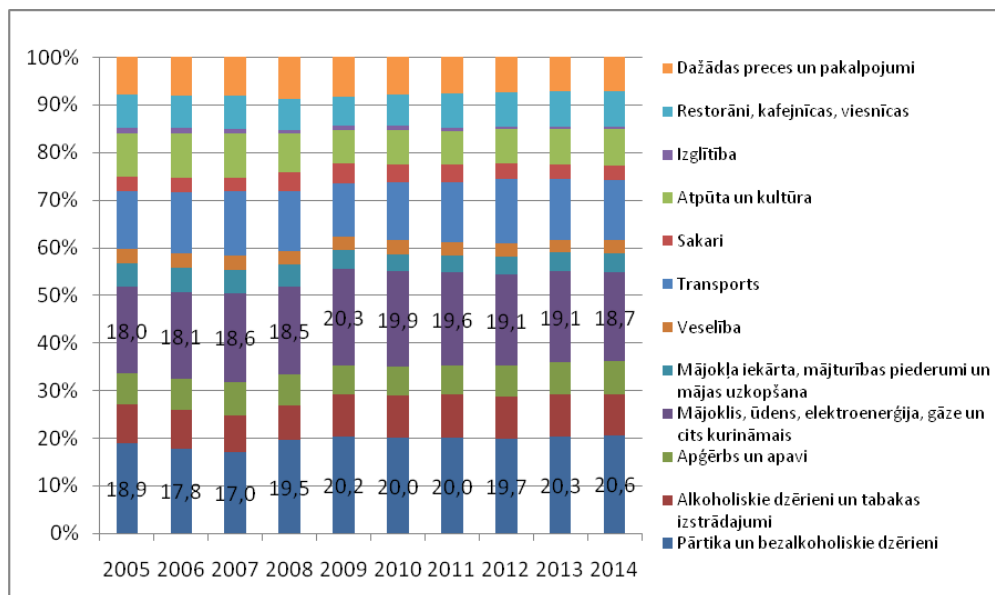

1.4.att. Citu mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūra, % no kopējiem izdevumiem

Mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūra Igaunijā un Lietuvā

1.5.att. Mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūra Lietuvā,
% no kopējiem izdevumiem³⁵

1.6.att. Mājsaimniecību patēriņa izdevumu struktūra Igaunijā,
% no kopējiem izdevumiem

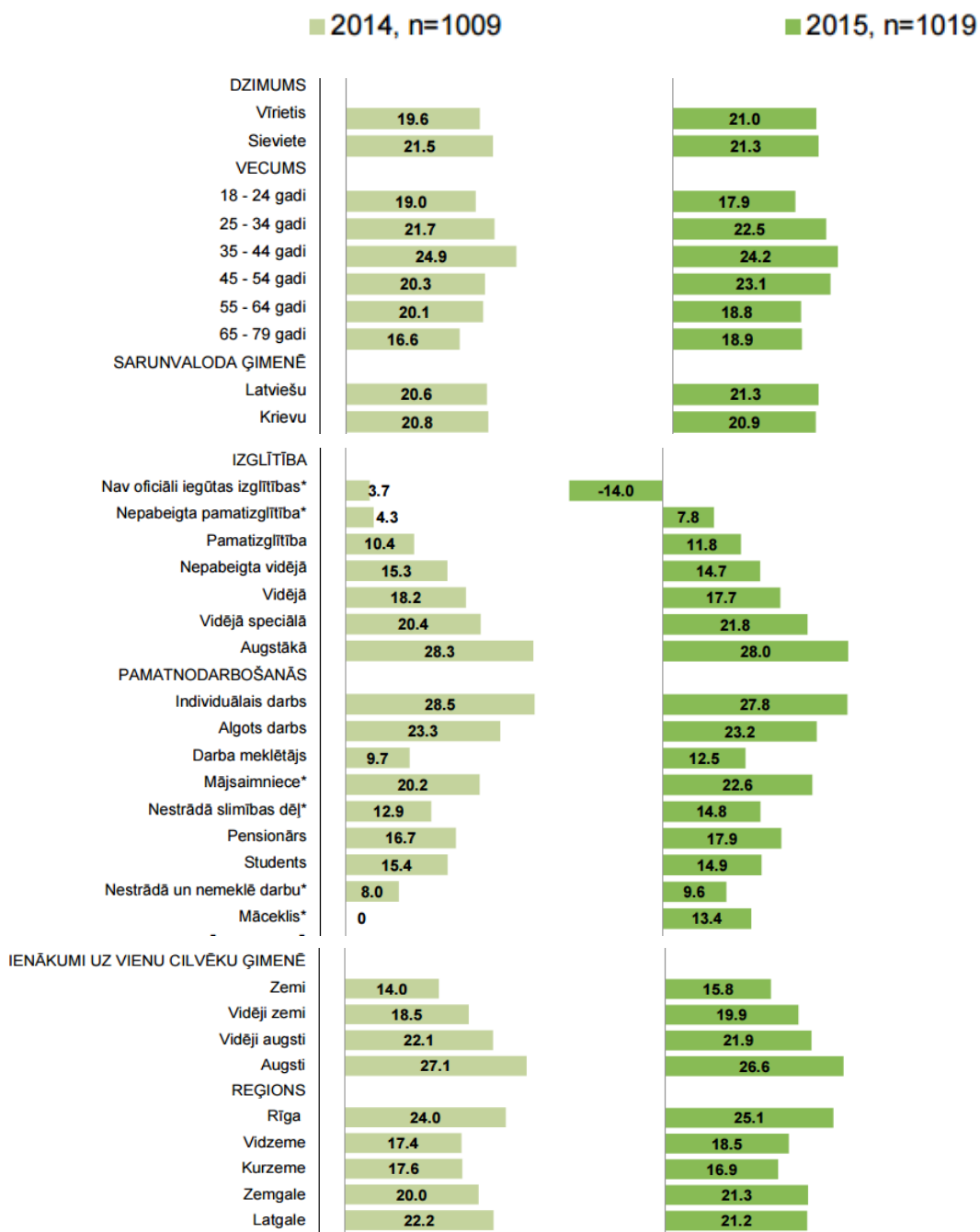
³⁵ Autores veidots pēc Eurostat datiem: Final consumption expenditure of households by consumption purpose. [Skatīts: 11.04.2016]

Skolēnu rezultāti finanšu pratības modulī³⁶

Valsts	Punkti	Skolēnu daļa ar zemāko novērtējumu (%)	Skolēnu daļa ar augstāko novērtējumu (%)
OECD vidējais rādītājs (13 valstis)	500	15,3	9,7
Šanhaja (Ķīna)	603	1,6	42,6
Beļģija (flāmu)	541	8,7	19,7
Igaunija	529	5,3	11,3
Austrālija	526	10,4	15,9
Jaunzēlande	520	16,1	19,3
Čehija	513	10,1	9,9
Polija	510	9,8	7,2
Latvija	501	9,7	4,6
ASV	492	17,8	9,4
Krievija	486	16,7	4,3
Francija	486	19,4	8,1
Slovēnija	485	17,6	5,8
Spānija	484	16,5	3,8
Horvātija	480	16,6	3,8
Izraēla	476	23,0	8,5
Slovākija	470	22,8	5,7
Itālija	466	21,7	2,1
Kolumbija	379	56,5	0,7

³⁶ Autores veidots pēc OECD PISA 2012 rezultātiem

Respondentu sociāli demogrāfiskais profils

4.1.att. Respondentu sociāli demogrāfiskais profils,
2014. un 2015.gada aptauja (FKTK, 2015, 22.lpp)³⁷

³⁷ * - bāze pārāk maza, lai izdarītu secinājumus par šo grupu

Sasniegtās izlases salīdzinājums ar statistiku par iedzīvotājiem

5.1.tabula

Sasniegtās izlases salīdzinājums, 2015.gads (FKTK, 2015, 8.lpp)

	Respondentu skaits izlasē (%) pirms svēršanas	Respondentu skaits izlasē (%) pēc svēršanas	LR IeM PMLP Iedz. reģ. dati uz 19.02.15.
KOPĀ	100.0	100.0	100.0
REĢIONS			
Rīga	32.5	32.4	32.4
Pierīga	17.9	17.9	17.9
Vidzeme	10.1	10.1	10.1
Kurzeme	12.9	12.9	12.9
Zemgale	12.1	12.1	12.1
Latgale	14.6	14.6	14.6
DZIMUMS			
Vīrieši	46.6	46.8	46.8
Sievietes	53.4	53.2	53.2
TAUTĪBA			
Latvieši	60.5	58.4	58.4
Citi	39.5	41.6	41.6
VECUMS			
18 - 24 g.v.	10.6	10.5	10.5
25 - 34 g.v.	19.9	19.7	19.7
35 - 44 g.v.	17.8	17.8	17.8
45 - 54 g.v.	17.4	18.1	18.1
55 - 64 g.v.	16.7	16.5	16.5
65 - 79 g.v.	17.7	17.4	17.4

5.2.tabula

Sasniegtās izlases salīdzinājums, 2014.gads (FKTK, 2014, 8.lpp)

	Respondentu skaits izlasē (%) pirms svēršanas	Respondentu skaits izlasē (%) pēc svēršanas	LR IeM PMLP Iedz. reģ. dati uz 07.02.14.
KOPĀ	100.0	100.0	100.0
REĢIONS			
Rīga	32.5	32.4	32.4
Pierīga	17.4	17.7	17.7
Vidzeme	10.1	10.1	10.1
Kurzeme	13.0	12.9	12.9
Zemgale	12.2	12.2	12.2
Latgale	14.8	14.7	14.7
DZIMUMS			
Vīrieši	47.0	46.7	46.7
Sievietes	53.0	53.3	53.3
TAUTĪBA			
Latvieši	59.0	58.2	58.2
Citi	41.0	41.8	41.8
VECUMS			
18 - 24 g.v.	11.8	11.3	11.3
25 - 34 g.v.	20.1	19.5	19.5
35 - 44 g.v.	17.1	17.7	17.7
45 - 54 g.v.	17.9	18.2	18.2
55 - 64 g.v.	15.3	16.2	16.2
65 - 79 g.v.	17.7	17.0	17.0

Datu analīzes rezultāti ar SPSS programmu

1. Krusttabulācija un testa Hī kvadrāts³⁸

6.1.tabula

Nodokļu politika/ Vai Jūs patlaban kādu noteiktu daļu savu ienākumu novirzāt uzkrājumu veidošanai?

Count		Vai Jūs patlaban kādu noteiktu daļu savu ienākumu novirzāt uzkrājumu veidošanai?					Total
		Jā, šobrīd uzkrāju daļu no saviem ienākumiem	Šobrīd neuzkrāju, taču mani ienākumi ir pietiekami lieli, lai	Šobrīd neuzkrāju, un kaut ko uzkrāt es spētu tikai ar lielām	ienākumi šobrīd nav pietiekami, lai, pat no ļoti daudz kā at	Nav ienākumu	
Nodokļu politika	Nē	158	57	117	310	91	733
	Jā	93	34	41	74	9	251
Total		251	91	158	384	100	984

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	46,553 ^a	4	,000
Likelihood Ratio	48,474	4	,000
Linear-by-Linear Association	44,214	1	,000
N of Valid Cases	984		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 23,21.

6.2.tabula

Vecums/ Veidot finanšu uzkrājumus nav vērts, jo banku un finanšu jomas nākotne ir neparedzama, uzkrāto itin viegli var zaudēt

Count		Veidot finanšu uzkrājumus nav vērts, jo banku un finanšu jomas nākotne ir neparedzama, uzkrāto itin viegli var zaudēt					Total
		nemaz nepiekrītu	2	3	4	piļņībā piekrītu	
VECUMS	18 - 24 gadi	18	19	19	16	24	96
	25 - 34 gadi	29	27	44	35	53	188
	35 - 44 gadi	20	31	44	25	52	172
	45 - 54 gadi	9	19	40	33	67	168
	55 - 64 gadi	14	22	29	31	64	160
	65 - 79 gadi	17	14	25	28	78	162
Total		107	132	201	168	338	946

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	46,103 ^a	20	,001
Likelihood Ratio	46,696	20	,001
Linear-by-Linear Association	28,762	1	,000
N of Valid Cases	946		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 10,86.

³⁸ Autores veidots pēc FKTK 2015.gada iedzīvotāju aptaujas;

Personīgie mēneša vidējie ienākumi/ Esmu gatavs riskēt ar daļu savas naudas, kad veidoju uzkrājumus vai ieguldu to

Count		Esmu gatavs/-a riskēt ar daļu savas naudas, kad veidoju uzkrājumus vai ieguldu to					Total
		nemaz nepiekrītu	2	3	4	pilnībā piekrītu	
PERSONĪGIE MĒNEŠA VIDĒJIE IENĀKUMI	Zemi (229 EUR un mazāk)	114	23	20	13	11	181
	Vidēji zemi (230 - 302 EURs)	129	45	16	15	7	212
	Vidēji augsti (303 - 499 EUR)	93	44	26	12	19	194
	Augsti (500 EUR un vairāk)	84	50	43	19	14	210
	Grūti pateikt/ nav atbildes	59	24	16	13	9	121
Total		479	186	121	72	60	918

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	44,683 ^a	16	,000
Likelihood Ratio	45,499	16	,000
Linear-by-Linear Association	1,286	1	,257
N of Valid Cases	918		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 7,91.

Privātais pensiju fonds/ Vai Jūs patlaban kādu noteiktu daļu savu ienākumu novirzāt uzkrājumu veikšanai?

Count	Vai Jūs patlaban kādu noteiktu daļu savu ienākumu novirzāt uzkrājumu veikšanai?						
	Jā, šobrīd uzkrāju daļu no saviem ienākumiem	Šobrīd neuzkrāju, taču mani ienākumi ir pietiekami lieli, lai	Šobrīd neuzkrāju, un kaut ko uzkrāt es spētu tikai ar lielām	Ienākumi šobrīd nav pietiekami, lai, pat no ļoti daudz kā at	Nav ienākumu	Total	
Privātais pensiju fonds (pensiju sistēmas 3. līmenis)	Nē	192	70	140	349	93	844
	Jā	59	21	18	35	7	140
Total		251	91	158	384	100	984

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	37,094 ^a	4	,000
Likelihood Ratio	35,818	4	,000
Linear-by-Linear Association	34,293	1	,000
N of Valid Cases	984		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 12,95.

Pensiju plāni/ Vai Jūs patlaban kādu noteiktu daļu savu ienākumu novirzāt uzkrājumu veikšanai?

Count		Vai Jūs patlaban kādu noteiktu daļu savu ienākumu novirzāt uzkrājumu veikšanai?					Nav ienākumu	Total
		Jā, šobrīd uzkrāju daļu no saviem ienākumiem	Šobrīd neuzkrāju, taču mani ienākumi ir pietiekami lieli, lai	Šobrīd neuzkrāju, un kaut ko uzkrāt es spētu tikai ar lielām	Ienākumi šobrīd nav pietiekami, lai, pat no ļoti daudz kā at			
Pensiju plāni	Nē	192	72	128	342	90	824	
	Jā	59	18	29	42	10	158	
Total		251	90	157	384	100	982	

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	22,201 ^a	4	,000
Likelihood Ratio	22,229	4	,000
Linear-by-Linear Association	20,832	1	,000
N of Valid Cases	982		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 14,48.

Apdzīvotās vietas tips/ Vai Jūs patlaban kādu noteiktu daļu savu ienākumu novirzāt uzkrājumu veikšanai?

Count		Vai Jūs patlaban kādu noteiktu daļu savu ienākumu novirzāt uzkrājumu veikšanai?					Nav ienākumu	Total
		Jā, šobrīd uzkrāju daļu no saviem ienākumiem	Šobrīd neuzkrāju, taču mani ienākumi ir pietiekami lieli, lai	Šobrīd neuzkrāju, un kaut ko uzkrāt es spētu tikai ar lielām	Ienākumi šobrīd nav pietiekami, lai, pat no ļoti daudz kā at			
APDZĪVOTĀS VIETAS	Rīga	101	37	41	98	42	319	
TIPS 1	Cita pilsēta	81	35	62	149	28	355	
	Lauki	68	19	54	137	31	309	
Total		250	91	157	384	101	983	

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	28,611 ^a	8	,000
Likelihood Ratio	29,067	8	,000
Linear-by-Linear Association	8,482	1	,004
N of Valid Cases	983		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 28,61.

6.7.tabula

Vecums/ Es gūstu lielāku labsajūtu tērējot naudu, nevis uzkrājot to

Count		Es gūstu lielāku labsajūtu tērējot naudu, nevis uzkrājot to					Total
		nemaz nepiekrītu	2	3	4	pilnībā piekrītu	
VECUMS	18 - 24 gadi	12	14	15	26	34	101
	25 - 34 gadi	20	23	52	38	63	196
	35 - 44 gadi	24	24	49	30	48	175
	45 - 54 gadi	24	27	56	23	42	172
	55 - 64 gadi	21	18	55	30	38	162
	65 - 79 gadi	36	27	46	29	24	162
Total		137	133	273	176	249	968

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	42,075 ^a	20	,003
Likelihood Ratio	43,175	20	,002
Linear-by-Linear Association	21,498	1	,000
N of Valid Cases	968		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 13,88.

6.8.tabula

Personīgie vidējie mēneša ienākumi/ Man šķiet, ka ir svarīgi naudu krāt tālāku mērķu sasniegšanai

Count		Man šķiet, ka ir svarīgi naudu krāt tālāku mērķu sasniegšanai					Total
		nemaz nepiekrītu	2	3	4	pilnībā piekrītu	
PERSONĪGIE MĒNEŠA VIDĒJIE IENĀKUMI	Zemi (229 EUR un mazāk)	31	27	53	33	59	203
	Vidēji zemi (230 - 302 EURs)	29	23	65	47	55	219
	Vidēji augsti (303 - 499 EUR)	27	16	46	52	63	204
	Augsti (500 EUR un vairāk)	10	22	49	53	85	219
	Grūti pateikt/ nav atbildes	11	10	28	32	47	128
Total		108	98	241	217	309	973

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	34,573 ^a	16	,005
Likelihood Ratio	36,744	16	,002
Linear-by-Linear Association	3,332	1	,068
N of Valid Cases	973		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 12,89.

Personīgie vidējie mēneša ienākumi/ Privātais pensiju fonds

Count		Privātais pensiju fonds (pensiju sistēmas 3.līmenis)			Total	Chi-Square Tests		
		Nē	Jā			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
PERSONĪGIE MĒNEŠA VIDĒJIE IENĀKUMI	Zemi (229 EUR un mazāk)	190	13	203	Pearson Chi-Square	50,205 ^a	4	,000
	Vidēji zemi (230 - 302 EURLs)	203	16	219	Likelihood Ratio	50,047	4	,000
	Vidēji augsti (303 - 499 EUR)	167	37	204	Linear-by-Linear Association	,077	1	,781
	Augsti (500 EUR un vairāk)	160	60	220	N of Valid Cases	975		
	Grūti pateikt/ nav atbildes	111	18	129				
Total		831	144	975				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 19,05.

Dzimums/ Labāk ar tukšu vēderu gulēt iet, nekā ar parādiem piecelties

Count		Labāk ar tukšu vēderu gulēt iet, nekā ar parādiem piecelties					Total
		nemaz nepiekrītu	2	3	4	pilnībā piekrītu	
DZIMUMS	Vīrietis	56	50	72	74	192	444
	Sieviete	43	33	86	84	274	520
Total		99	83	158	158	466	964

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	15,597 ^a	4	,004
Likelihood Ratio	15,601	4	,004
Linear-by-Linear Association	12,952	1	,000
N of Valid Cases	964		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 38,23.

2. Spīrmena rangu korelācijas analīze³⁹

Vecums/ Veidot finanšu uzkrājumus nav vērts, jo banku un finanšu jomas nākotne ir neparedzama, uzkrāto itin viegli var zaudēt

		Correlations		Vecums		Veidot finanšu uzkrājumus nav vērts, jo banku un finanšu jomas nākotne ir neparedzama, uzkrāto itin viegli var zaudēt	
Spearman's rho	VECUMS	Correlation Coefficient	1,000	,177**	1,000	Sig. (2-tailed)	,000
		N	945				
	Veidot finanšu uzkrājumus nav vērts, jo banku un finanšu jomas nākotne ir neparedzama, uzkrāto itin viegli var zaudēt	Correlation Coefficient	,177**	,000	,177**	Sig. (2-tailed)	,000
		N	945				

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

³⁹ Autoreis veidots pēc FKTK 2015.gada iedzīvotāju aptaujas

6.12.tabula

**Vecums / Es gūstu lielāku labsajūtu tērējot naudu,
nevis uzkrājot to**

Correlations

			Es gūstu lielāku labsajūtu tērējot naudu, nevis uzkrājot to	VECUMS
Spearman's rho	Es gūstu lielāku labsajūtu tērējot naudu, nevis uzkrājot to	Correlation Coefficient	1,000	-,151**
		Sig. (2-tailed)	.	,000
		N	968	968
	VECUMS	Correlation Coefficient	-,151**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	.
		N	968	968

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

6.13.tabula

**Personīgie mēneša vidējie ienākumi/ Man šķiet svarīgi
veidot uzkrājumus tālāku mērķu sasniegšanai**

Correlations

			PERSONĪGIE MĒNEŠA VIDĒJIE IENĀKUMI	Man šķiet, ka ir svarīgi naudu krāt tālāku mērķu sasniegšanai
Spearman's rho	PERSONĪGIE MĒNEŠA VIDĒJIE IENĀKUMI	Correlation Coefficient	1,000	,142**
		Sig. (2-tailed)	.	,000
		N	974	974
	Man šķiet, ka ir svarīgi naudu krāt tālāku mērķu sasniegšanai	Correlation Coefficient	,142**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	.
		N	974	975

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

6.14.tabula

**Izglītība/ Man šķiet svarīgi
veidot uzkrājumus tālāku mērķu sasniegšanai**

Correlations

			Man šķiet, ka ir svarīgi naudu krāt tālāku mērķu sasniegšanai	IZGLĪTĪBA
Spearman's rho	Man šķiet, ka ir svarīgi naudu krāt tālāku mērķu sasniegšanai	Correlation Coefficient	1,000	,145**
		Sig. (2-tailed)	.	,000
		N	975	975
	IZGLĪTĪBA	Correlation Coefficient	,145**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	.
		N	975	975

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Personīgie mēneša vidējie ienākumi / Privātais pensiju fonds

Correlations

			PERSONĪGIE MĒNEŠA VIDĒJIE IENĀKUMI	Privātais pensiju fonds (pensiju sistēmas 3. līmenis)
Spearman's rho	PERSONĪGIE MĒNEŠA VIDĒJIE IENĀKUMI	Correlation Coefficient	1,000	,174**
		Sig. (2-tailed)	.	,000
		N	1018	1018
	Privātais pensiju fonds (pensiju sistēmas 3. līmenis)	Correlation Coefficient	,174**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	.
		N	1018	1019

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

3. Kruskala – Valisa H tests⁴⁰

Uz apgalvojumu „Veidot finanšu uzkrājumus nav vērts, jo banku un finanšu jomas nākotne ir neparedzama, uzkrāto itin viegli var zaudēt” ir sniegtas „Nezina/grūti pateikt” (70 atbildes) un „Atsakās atbildēt” (5 atbildes), kuras darba autore neiekļāva Kruskala – Valisa H testa ietvaros, jo nav sniegtas precīzas atbildes. „Atsakās atbildēt” viens respondents katrā vecuma grupā, izņemot „65 - 79 gadi”. Savukārt „Nezina/grūti pateikt” no 8 - 16 respondentiem katrā vecuma grupā.

Vecums/ Veidot finanšu uzkrājumus nav vērts, jo banku un finanšu jomas nākotne ir neparedzama, uzkrāto itin viegli var zaudēt

Ranks			
	VECUMS	N	Mean Rank
Veidot finanšu uzkrājumus nav vērts, jo banku un finanšu jomas nākotne ir neparedzama, uzkrāto itin viegli var zaudēt	18 - 24 gadi	96	393,41
	25 - 34 gadi	190	430,83
	35 - 44 gadi	172	435,66
	45 - 54 gadi	161	513,48
	55 - 64 gadi	161	504,19
	65 - 79 gadi	165	536,85
	Total	945	

Test Statistics^{a,b}	
	Veidot finanšu uzkrājumus nav vērts, jo banku un finanšu jomas nākotne ir neparedzama, uzkrāto itin viegli var zaudēt
Chi-Square	32,717
df	5
Asymp. Sig.	,000

a. Kruskal Wallis Test

b. Grouping Variable: VECUMS

Testa H₀ kvadrāts = 32.717, bet Asymp.sig = 0.001 jeb $p < 0.05$. H₀ tiek noraidīta un pieņemta H₁ – pastāv statistiski būtiska atšķirība attiecīgajā uzskatā starp dažādām vecuma grupām. Ar Post hoc testu tiek salīdzinātas atsevišķas vecuma grupas, lai noteiktu starp kurām no tām ir statistiski būtiska atšķirība. Darba autore secina, ka starp jaunākajām un vecākajām

⁴⁰ Autores veidots pēc FKTK 2015.gada iedzīvotāju aptaujas

vecuma grupām pastāv statistiski nozīmīga atšķirība uzskatā par finanšu jomu kā pārāk nestabilu, lai veidotu uzkrājumus ($p < 0.05$).

6.17.tabula

Nozīmīguma līmeņa salīdzinājums starp vecuma grupām

Grupu salīdzinājums	Asymp.sig	Grupu salīdzinājums	Asymp.sig
1-2	0.224	2-6	0.001
1-3	0.049	3-4	0.005
1-4	0.001	3-5	0.002
1-5	0.001	3-6	0.001
1-6	0.001	4-5	0.787
2-3	0.869	4-6	0.021
2-4	0.001	5-6	0.234
2-5	0.001		

Intervijas transkripts

Datums: 19.04.2015

Intervijas ilgums: 1h

Vieta: Rīga

Dalībnieki: Irīna (vārds mainīts), sociālā darbiniece/ ģimenes asistente; Luīze (vārds mainīts), 4 bērnu māte, trūcīgās ģimenes statuss

L: Kā jūsu ģimenē tiek pārvaldīts ģimenes budžets?

Lu: Manā ģimenē ir tā: ir mani ienākumi, kas ir alimenti un bērnu nauda. Kad es saņemu alimentus, es samaksāju par dzīvokli īri un komunālos maksājumus. Kad es saņemu bērnu naudu, es samaksāju par dārziņu. Man pilnīgi, ne ēšanai, ne zālēm, nekam citam vispār nepaliek. Viss pārējais paliek uz vīra pleciem. Viņam nav stabila ienākumu. Viņam ir objekti, kur, piemēram, ir norunāts, ka dienā viņš nopelna 30 eiro. Tā nauda tad ir domāta vairāk ēšanai, pulverim, zālēm utt.

Bet nu godīgi teikšu, reāli to, ko mums uzskaita valsts, to izdzīvošanas minimumu..neviens jau nedomā par to, ka ir tādi tēriņi, kas nav ieplānoti. Piemēram, man bija neieplānoti tēriņi svētdienas naktī, kad bērns bija jāved uz slimnīcu. Bija papildus izdevumi par pamperiem. Slimnīcā ir daudz dārgāk, plus komisija par apkalpošanu naktī. Tāpat arī nevarējām braukt sabiedriskajā transportā, bija jāsauc taksis. Tie ir nepieciešami, bet neplānoti izdevumi. Iekrāt nekad neko nesanāk. Lai kā gribētos, vienkārši nesanāk. Mums ir krājkasīte, mēs tā kā sākām kaut ko krāt, bet, cik ilgi izdosies nodzīvot bez “cūciņas sasišanas”? Grūti teikt.

L: Un kam jūs tagad krājat? Kādai sadzīves lietai, izbraukumam?

Lu: Bērni šausmīgi grib *planšetnieku*. Es ar viņiem parunāju, principā +/- viņi ir pelnījuši. Dārziņā viņi godīgi iet, godīgi uzvedās. Cenšas mācīties. Reizēm ir, ka neklausa, bet savā ziņā viņi ir pelnījuši. Tāpēc es viņiem pateicu, ka mēs varētu sakrāt. Par labu uzvedību vai, piemēram, ja kapeiciņa kāda paliek, viņi var iemest tajā krājkasītē. Sanāks vai nesanāks, tas ir jautājums, bet mērķis jau ir.

Ja rodas neplānoti izdevumi, iespējams, būs jāiegrābjas tajos iekrājumos. Tas pats mums notika ar televizoru, kurš pārstāja darboties. Viņš ir vajadzīgs. Tās pašas ziņas skatīties, jāzina, kas apkārt notiek. Pa 15 eiro, bet tomēr tie ir papildus izdevumi. Mājās visu laiku kaut kas salūst. Bērnam dzimšanas dienā uzdāvināja riteni, bet bērnudārzā bērni nospārdīja to riteni ar kājām. Ritenis salauzts. Atkal centies iekrāt, bet nesanāk. Vai, piemēram, svētki. Dāvaniņas ir jānopērk gan no mammas, gan tēta.

L: Un kā tu seko līdzī jūsu izdevumiem? Pieraksti, atceries no galvas?

Lu: Es nekad neko nepierakstu. Bet es vienu brīdi sāku krāt čekus. Zinot savus ienākumus, lai zinātu, kādi man ir izdevumi. Bet tas arī vienā brīdī apstājās.

I: Vajag vienkārši pierakstīt visus tēriņus katru dienu. Ienākumus tad tu zini, bet izdevumus..beigās saskaiti, cik esi iztērējis un ieraugi, kur var ietaupīt. Tad nākamajā mēnesī piedomāt pie tā.

Lu: Bet vienalga, kad nākamajā reizē tu domā to nepirkt, tev vienalga tas izlec. Neiesi ar pierakstiem uz veikalu.

I: Neiesi, bet tev vienreiz tas izlec, otro, trešo reizi. Un ceturtajā reizē tu jau atcerēsies, nē, šitas man nav vajadzīgs.

L: Par ko jums sanāk lielākie tēriņi?

Lu: Pārtikai. Liela ģimene. Ziemas mēnešos gan mums lielāki tēriņi ir zālēm, jo bērni slimo. Viens apslimst, uzreiz slimo visi. Un tad lielākie tēriņi ir zālēm. Tas aiziet pa ķēdi, ieskaitot vecākus. Bērns izveseļojas, burtiski aiziet uz dārziņu un noķer citu vīrusu. Atkal zāles mainās. Zāles mums neapmaksā.

Tagad valsts groza visus tos likums. Man reāli bija piemērs. Valsts izgroza tā, ka it kā viņi dod bezmaksas zāles, paredzētas bērniem. Piemēram, mums izrakstīja ģimenes ārsts zāles, kas maksā 21eiro. Pret klepu. Bet zāļu instrukcijā ir rakstīts, ka tās zāles drīkst lietot no 6 gadu vecuma. Bet saņemt viņas bez maksas drīkst bērni līdz 5 gadu vecumam. Sanāk tā, ka viņi, zinot, ka ārsti nerakstīs tās zāles, kompensē viņas 100% apmērā. Un tā nav pirmā reize, kad es saskaros ar šādu situāciju. It kā saka bērniem kompensē daudzas zāļu grupas, bet, lai dabūtu tās pašas kompensējamās zāles, ir jābūt diagnozei. Ja diagnoze ir astma, tad tu vari dabūt. Ja atkārtotais bronhīts, tad neviens neapmaksā. Kaut gan neārstējot, tas var pārvērsties par astmu.

L: Kur tu iegūsti visu sev nepieciešamo informāciju, piemēram, par kompensējamiem medikamentiem?

Lu: No pieredzes, konkrētos gadījumos esmu pati ar to sastapusies. Ģimenes ārsts lielākoties neko nepastāsta, viņa jau arī nevar neko izmainīt. Arī mums izrakstīja ļoti dārgas zāles, kas pietiek tiešām īsam laikam, bet ir ilgstoši jālieto. 4 bērniem tas ir praktiski neiespējami priekš mums. Lai būtu kā kompensējamās zāles, jābūt astmas diagnozei. Par citām mantām, piemēram, to pašu televizoru - atradām www.ss.lv.

L: Un kā tu izvēlies, ko pirkt. Ilgi domā, spried, kurš izdevīgāks, salīdzini savā starpā?

Lu: Nē, es zinu savu mērķi - kādu es gribu un skatos, lai minimālāki izdevumi. Arī kad zvani, centies sarunāt. Jo www.ss.lv ir tiešām daudz televizoru un, ja cilvēks viņu jau 6 mēnešus pārdod, visbiežāk var sarunāt, ka par mazāku cenu atdod. Lai nestāvētu un neaizņemtu vietu, viņš ir gatavs viņu atdot pa mazākām naudiņām. Mani pat vīrs agrāk lamāja, ka es nekaulējos, bet piekrišu uzreiz. Kad naudas ir mazāk, arī tie 2eiro ir svarīgi.

L: Vai tu bieži izmanto banku pakalpojumus, piemēram, internetbanku vai klientu konsultācijas?

Lu: Būtībā reizi trijos mēnešos mani ir jāiet uz banku, lai pārsūtītu konta izdruku uz Sociālo dienestu. Caur internetbanku es nomaksāju tos pašus komunālos maksājumus, īri un bērnu dārzu. Par internetbanku.. viņi arī ir tā interesanti izdarījuši. Agrāk nebija, pārskaitot kādam naudu starp dažādām bankām, jāmaksā komisijas maksa. Tagad ir 30centi. Bankas mēģina kaut kā pelnīt, vinnēt jebkurā gadījumā. Par kartes lietošanu, protams, maksājam gadā. Kopā savācās.

L: Kā ir kredītu ņemšanu, līzingu vai mantu nodošanu lombardā? Vai tādus pakalpojumus izmantojat?

Lu: Uz doto brīdi cenšamies ar lombardiem nepīties, bet bija laiks, kad vislaik bijām ar lombardiem saistīti. Tos pašus riteņus vai datoru likām lombardos. Visvairāk izmantojām ziemas mēnešos, kad vīram ir mazāk darba, bet ēst vienalga ir jādod bērniem. Bet lombardi nav izdevīgi. Piemēram, iekļā monitoru pa 15 eiro. Kaut vai izņemot viņu tajā pašā dienā, komisijas maksa ir ne mazāk par 3 eiro. Viņi par katru lietu jebkurā gadījumā dabon 3 eiro. Bet, ja tu uzliec uz mēnesi un mēneša laikā tev nav parādījušies tie 15 eiro, lai izpirktu. Tu pazvani, lai atliek, jo drīz būs alga. Tad par katru iekavēto dienu, viņi ņem 10% no tās summas katru dienu. Ja tu iekavē nedēļu vai divas, procenti pieaug tik lieli, ka tu saproti, ka tu pa lētāku naudu vari nopirkt jaunu mantu, nekā saņemt savējo atpakaļ.

Vēl par tēriņiem..ar mēbelēm ir grūti, jo viņas dārgi maksā. Skatījāmies jaunu dīvānu, jo šis ir salūzis. Lētākais 50 eiro, bet jau izgulēts. Viņš ir nelietojams jau.

L: Vai tu pati pārdod kādas mantas, kas jums ir, varbūt bērniem palikušas par mazu?

Lu: Es pati nē. Es vienmēr esmu vairāk sastapusies ar to, ka man ir atdevuši drēbes vai mantiņas bērniem, piemēram, krēsliņu vai šūpuļzirdziņu. To, kas man paliek nevajadzīgs, es labāk atdodu nekā pārdodu. Vai pazīstamiem, vai nepazīstamiem. Parasti sanāk sastapt kādu cilvēku, kam tā manta tiešām ir nepieciešama. Tā ir arī iekšēji labāka sajūta, jo tā manta jau pie manis atnāca, kad man vajadzēja.

Kad man bija manas stundas jāatstrādā vienā labdarības biedrībā..tur, piemēram, ziedo drēbes, mantas, mēbeles. Cilvēki, pasvītroju, atdod. Cilvēki, kas nonākuši trūcumā, var saņemt drēbes, mantas, tehniku, mēbeles, apavus. Mūsu saimniece, kam tas pagrabs pieder, viņa sākumā šķiro tās drēbes: to, ko var pārdot; to, ko var atdot cilvēkam, kas nāks to labdarību saņemt, ko viņa sev mājās paņems, ko viņa kādam var uzdāvināt vai atdot. Viņa uz tā nopelna naudu, uz lietām, ko cilvēki ir ziedojuši, gribējuši citam palīdzēt. Viņiem ir jāuztur telpas, elektrība utt. Bet es tur nostrādāju gadu. Sākumā viņi bija tikai viens veikaliņš. Gada beigās bija 4 veikali dažādos Rīgas rajonos. Mēs paši likām cenas. Piemēram, gultasveļa..jau tāda izmazgājusies, kuru varētu atstāt nabadzīgiem cilvēkiem, kuriem viņa tiešām ir nepieciešama, nevar iegādāties. Mēs uzliekam 4 eiro un sūtam uz veikalu. Pagrabā ir vesela kaudze ar televizoriem, neviens viņus nepērk, bet pagrabā stāv pa 15 eiro. Pat internetā var atrast lētāk. Un tā notiek ļoti daudzās vietās, kur cilvēki pelna uz labdarību. Protams, kaut kas jau tiek noziedots, lai cilvēki redz. Saņem kādu atzinības rakstu un pieliek pie sienas, lai citi redz. Bet aiz durvīm, kas notiek neviens neredz. Ziedo arī veikali, kur sezonas beigās atdod neizpārdoto preci. Saimniece labās lietas pārdod par lielu naudu, nevis nodod tālāk. Mums arī ir baznīcas mājas lapa, kur var atdod vai palūgt kādu lietu. Bet tur arī nav pārlicības par to cilvēku otrā pusē. Vai tā lieta nonāks pie kāda, kam viņu tiešām vajag. Tādi laiki, kad nevari nevienam uzticēties.

Es arī zinu pāris sievietes, kuras uz saviem bērniem reāli taisīja naudu. Viņa dzemdēja, saņēma pirmos pabalstus un atdod bērnu, jo viņai viņš ir nevajadzīgs. Tikai lai nopelnītu naudu. Parādās tāds viens cilvēks uz to kopumu, un parādās doma, ka visi tā dara. Jo lielāka tava ģimene, ja tu esi nonācis trūcumā - tad jau tu dzemdē bērnus ne jau priekš sevis, bet lai nopelnītu.

L: Liekas, lai nu kur, bet ne jau Latvijā.

Lu: Jā, ir bijuši daudzi incidenti uz ielas, kur apkārtējie par mani runā, ka tikai pabalstu dēļ tik daudz bērnus sadzemdējusi. Godīgi sakot, Latvijā priekš bērniem nav naudas. Neviens priekš tā necenšas. Viss atduras naudā. Ja gribi bērnam labu nākotni, viss atduras naudā.

L: Cik lielu daļu no ģimenes budžeta aiziet bērnudārza maksājumiem? Vai kādu daļu kompensē?

Lu: Nē, nekompensē. Agrāk kompensēja. Man ir 510 eiro ienākumi uz mani un 4 bērniem. Tātad mēs esam pieci. 300 eiro samaksā par to dzīvokli, 200 eiro tā kā paliek iztikai. Viņi jau neskaita to, ka man teiksim 100 eiro aiziet tikai par dārziņu. Tas ir tikai par 2 bērniem. 43 eiro par mēnesi, kad tu katru dienu ej. Bet, ja tu, pieņemsim, neaizej, un tu nepiezvani un nepabrīdini, ka tu nebūsi. Tad tev vienalga tā diena ieskaitās. Tu par viņu vienalga maksā, kaut vai bērns nav atnācis. Papildus pulciņi, piemēram, angļu valoda 10 eiro mēnesī par 4 nodarbībām. Ritmika par 4 nodarbībām mēnesī 12 eiro jāmaksā.

L: Kopā savācās.

Lu: Protams. Ja tu vari vienam bērnam atļauties. 22 eiro par mēnesi tikai pulciņos nav tika liela nauda, lai bērnam to atņemtu. Bet ja gribi iedot katram, tad..ir grūti..Nekādas atlaides par nākamajiem bērniem, nekas nesummējas.

L: Drīz arī mazākie bērni ies bērnudārzā. Tu jau zini, kad tas būs - vai viens no mērķiem varētu būt atlikt naudiņu bērnudārzam? Vismaz sākumam. Vai tu plāno uz priekšu tādus konkrētus maksājumus?

Lu: Nē. Jo lielākoties sanāk izdzīvot no mēneša uz mēneša.

L: Jā, par tādu pensiju tad arī laikam neesi domājusi?

Lu: Es jau cik reizes esmu atvērusi to 2.līmeni pensiju uzkrājumiem. Bet tā, lai reālā dzīvē sanāktu arī kaut ko uzkrāt. Es arī domāju par bērniem. Piemēram, iekrāt tiem pašiem institūtiem, kur es zinu, ka aizies ļoti liela nauda. Es banku sazinos un saku, es gribu sākt veidot uzkrājumu bērnam uz 18 gadiem. Bankā ir ļoti interesanti (smejas). Tikai vienā Swedbank gan esmu interesējusies. Minimālais maksājums katru mēnesi ir 25 eiro. Tas ir obligātais maksājums. Ja tu

mēnesi izlaid, tev ir jāmaksā procenti par to, ka neesi samaksājis. Bet nu ja es nevaru katru mēnesi atļauties tos 25 eiro maksāt? Pat gribēdama, man nesanāk. Tas es nevaru arī sākt uzkrāt kaut ko. Varbūt es gribu iemaksāt tikai 10 eiro. Un mani soda, ja es nokavēju kādu maksājumu.

Ļoti interesanta shēma viņiem. Ja tu gribi uzkrāt. Ar banku sazinies, viņiem ir labi piedāvājumi. Tu sāc krāt, bērnam paliek 18 gadi un viņš vēl var dabūt plus 7% no visas šīs summas. Bet, kad tu sāc rakties dziļāk, tu saproti, ka tas nav reāli.

L: Man prieks, ka tu arī rocies dziļāk. Ļoti bieži cilvēki neizlasa visus noteikumus, piemēram, piesakoties “ātrajiem kredītiem” un tad nonāk sarežģītās situācijās. Jums laikam nav bijušas šādas problēmas?

Lu: Mums nav problēmas ar ātrajiem kredītiem, bet man “karājās” maksājums 90 eiro par internetu. Bet tā dīvaini sanāca, jo pieslēdzām par 12 eiro mēnesī. Pus mēnesi palietoju un tad atslēdza, pieprasot samaksāt par pirmo un pēdējo mēnesi. Tikai tad pieslēgs atpakaļ. Nu man uzreiz nebija, varbūt vienu mēnesi varētu un tā uz priekšu. Viņi neiet pretī. Bija vēl ziemas mēnesis. Pieslēdza internetu vīrs uz savu vārdu. Atnāca meistars, ieraudzīja tos 4 bērnus un pateica, ka uztaisīs mums atlaidi. Mums būs jāmaksā tikai 8 eiro mēnesī. Vēljoprojām izmantojam šo internetu. Bet par to, ka mēs 2 nedēļas izmantojām iepriekšējo internetu, man jau ir 90 eiro parāds. Tas jau atdots piedziņas kompānijai, tie vēl savu daļu paliek un tā tas turpinās.

L: Vai tu par šo situāciju esi sūdzējies, rakstījusi tam pašam Patērētāju tiesību aizsardzības centram?

Lu: Nē. Varbūt man ir tāds raksturs - kamēr ar mani mierīgi runā, es arī mierīgi runāju. Kad man sāk draudēt vai aizvainot, tad man spuras atveras. Tad cilvēki saprot, ka viņiem nav taisnība un vienkārši noliek klausuli. Par savām tiesībās es pastāvu. Bet ir cilvēki, kas nevar. Man piedzima pirmais bērns, es sapratu, ka es esmu māte un man jāaizstāv sevi un savu bērnu.

Tie paši izdevumi, piemēram, brilles bērniem. Viņas ir nepieciešamas. To arī nekompensē.

L: Irīna, es arī tev gribēju pajautāt pāris jautājumus. Tu vislabāk redzi, kā iet ar naudas/budžeta plānošanu šajās ģimenēs.

I: Jā, un gandrīz ar visām ģimenēm. Kad mūs norīko uz ģimenēm ar visām ir jāstrādā un jāmaca budžets plānot. Ģimenes budžeta plānošana. Un tieši ar to arī sākās, ka ienākumi ir zināmi un tad jāsadala, kādā laikā tev viņi ir jāiztērē. Vienreiz mēnesī ir ienākumi, tātad jāsadala uz 4 daļām. Un visi, visi tēriņi jāpieraksta. Tikai tad iespējams kaut kā sevi sakārtot, ka nav jānes telefons mēneša beigās iekļāt, vai jāaizņemas.

Lu: Labi, bet kad ir negaidīti izdevumi?

I: Piemēram?

Lu: Jebkas. Kaut kas saplīsa, zāles?

I: Ja iemācīsies plānot, tad arī saņemot naudu tu noliksi kādus 20 eiro negaidītiem izdevumiem.

L: Manai ģimenei 20 eiro..tas ir neiespējami.

I: Jā, Luīze. Pilnīgi visi to saka. Un arī es, kaut vai es strādāju un man bija stabila alga, arī es. Tas ir vienkārši jāiemācās. Tā kā re kur tev dēls mācās reizināšanu un burtus, arī šis ir vienkārši jāiemācās. Un tad tev galvā viss sakārtojas, iemācies plānošanu. Un tad tev paliek arī mazāki izdevumi. Kaut kā iekšā tas automātiski nostrādā, ka tu vairs nevajadzīgi netērē.

Lu: Saka, ka nedrīkst iet badā veikalā. Atnāc mājās, nenopirki neko, bet iztērēji kaudzi naudas.

I: Iepirkt drēbes, piemēram, jāiet piektdienā, jo tas izdarīsi vislabāko izvēli. Aiziesi pirmdienā, sagrābsi visu, ko nevajag. Sestdien arī var iet, tad nopērc tikai vajadzīgo.

L: Kāpēc šī ģimenēm ir tik grūti ar budžeta plānošanu? Pieredzes trūkums?

I: Pieredzes trūkums. Bet nevar jau visu tā apkopot. Piemēram, Luīze ir izaugusi ģimenē. Jums pietika naudas? Visu mamma varēja nopirkt, ko gribējās?

Lu: Jā, bet mamma gāja strādāt divos darbos. Mamma nerādījās mājās nedēļām ilgi.

I: Bet jums pirka visu, ko jūs gribējāt.

Lu: Jā!

I: Nu tā ir tā uzaugšana ģimenē, kur pierada, ka visu ko grib, var nopirkt. Citas atkal ģimenes ir, kur neko bērniem nepirka un kad viņiem parādās, kaut kāda nauda un viņiem gribās uzreiz visu. Ļoti atsevišķa kategorija ir bāreņi. Pat ne tikai bāreņi, bet bērni bez vecākiem, kas uzauguši bērnu namā. Viņiem vispār nav nekādu iemaņu naudu tērēt. Viņiem nauda nav bijusi. Viņiem nav arī ģimenē nekādas pieredzes. Kad es strādāju ģimenē. Nu iedomājies, saņem viņš to kabatas naudu. 7 lati laikam mēnesī. Tāpēc tiem sociālajiem darbiniekiem ir arī viņiem jau tad jānāca. Piemēram, puika atnesa kilogramu saldējuma kasti un ar karoti sēž un ēd. Vai nopērk tās vafeļu tortes un viņš viņu kā cepumu paņem rokā un grauž. Ticis pie naudas.

Vai visas tās trīsstūrmaizītes. Tas bija tieši mūsu uzdevums - mācīt tērēt naudu, ko esi dabūjis. Nopirka šitos trīsstūrīšu. Cik tas viens trīsstūrītis maksā - 2 lati? Ja mēs ejam nopērkam tostermaizi, salātus, desu. Tas viss maksā aptuveni to pašu naudu, cik divas mazās trīsstūrmaizītes. Bet vieglāk tak ir paņemt nopirkt šito, un neaizdomājas, cik naudas iztērē. Vai man viena ģimene bija, kur pieci bērni. Viņi, protams, nestrādāja, jo tas nav izdevīgi strādāt. Tad tu zaudē to trūcīgo statusu utt. Viņi saņem naudu..pieci bērni..dienests maksā par dzīvokli un par īri. Ja dzīvo tikai uz pabalstiem, tad Sociālā dienesta darbiniekiem ir tiesības visus čekus pārbaudīt. Jo tā mācīšana tieši tā notiek. Piemēram, saņem naudu, aiziet nopērk nevis 5kg kartupeļus, bet sausās aplejamās biezputras. Un iztērē 3x vairāk naudas, nekā būtu nopirkuši kartupeļus, pienā paku un sataisījuši sev *spaini* biezputras.

Bet tas ir ne tikai ģimenēm sliktākā sociālā stāvoklī. Arī citām ģimenēm tas pats ir. Vakar biju ciemos..ir tā nabadzīgā māsa pie kuras es eju un viņai bagātā māsa. Tā pelna laikam pāris tūkstošus mēnesī. Un prasa nabadzīgajai aizdot naudu. Tad jābrīnās, kur tad visu to naudu viņa liek..arī ar lielākiem ienākumiem ir līdzīgi.

Patiesībā vācieši par mums brīnās, ka mēs mizotus kartupeļus vāram vai cepam. Viņi vāra ar visām mizām un tad tik daudz nav jāizmet miskastē.

Lu: Bet es bērniem vienmēr varēju aiziet pie mammas pateikt - man vajag naudu, es gribu to, to, to. Ienākot veikalā, es nekad nedomāju par cenām. No 13 gadu vecuma es nekad neskaitīju. Es ņēmu to, ko es gribēju, neskatoties uz cenu. Mamma pirka visu, lai mani iepriecinātu, jo viņa jutās vainīga par to, ka viņa nevar man veltīt laiku. Jo viņa strādāja priekš mums, tad viņa mums arī visu deva.

I: Un kā tas saucas? Tu gudra sieviete, pasaki.

Lu: Lutināšana.

I: Nē, tā nav lutināšana. Tā ir mīlestības pirkšana. Viņa to bērna mīlestību nopērk ar mantiņu, drēbēm, saldumiem. Saproti?

Lu: Jā, varbūt.

I: Un arī bagātās ģimenes tā dara. Viņi brauc izklaidēties. Visu bērniem sapērk - zābakus, telefonus, mantas. Tā ir mīlestības pirkšana. Bet bērniem īstenībā ir vajadzīga uzmanība, nevis tas, ka vari viņam nopirkt tieši šito kleitu.

Lu: Jā, man bija uzmanības trūkums.

I: Bet tas kaut kā interesanti sanāk. Luīzei bija uzmanības trūkums, bet bija nauda. Tagad viņas bērniem uzmanības ir pietiekami, bet nav naudas. Atkal viņi izaugs un atkal darīs tā, lai būtu daudz naudas. Tā tās paaudzes mainās. Tie, kas audzina stingri savus bērnus - viņi izaug lieli un savus bērnus lutina. Tie, kas auguši lutināti, savus bērnus audzina stingri.

L: Sociālajiem darbiniekiem ir apmācības par to, kā labāk palīdzēt šīm ģimenēm: iemācīt plānot budžetu, lietot finanšu pakalpojumus u.c.

I: Tieši par to, ko es stāstīju, nav bijušas. Tas ir nācis strādājot no prakses un manas personīgās pieredzes. Kopējās izglītības.

L: Vai šādas apmācības vajadzētu?

I: Varbūt ne sociālajiem darbiniekiem, drīzāk ģimenēm. Luīze, labi būtu, ja tādi kursi būtu, kur mācītu plānot ģimenes budžetu? Kaut gan tas ir ikdienas darbs. Es pat ģimenēm esmu taisījusi grafikus, burtnīcās zīmējusi un rakstījusi. Iedevusi, lūdzu tikai aizpildiet. Luīze, atceries tu piedalījies vienā pētījumā, kur tu rakstīji izdevumus? Vienkārši, lai atcerētos un saprastu, cik tu iztērē vienā dienā, cik nedēļā, cik vidēji mēnesī, uz ko vairāk.

L: Es arī mēģinu saprast, kā tev, Irīna, varētu palīdzēt šīm ģimenēm. Viņas ir dažādas, vecāki ir dažādi un situācijas. Luīze, piemēram, izmanto internetbanku, interesējas par dažādiem pakalpojumiem. Bet ir ģimenes, kuras nevēlas iedziļināties. Viņi nesaprot un negrib saprast.

I: Īstenībā, jā. Jo arī sociālie darbinieki, es taču arī nezinu visu pēdējo informāciju, kas lētāk, kas izdevīgāk.

L: Jautājums kā lai dabon šo te informāciju līdz cilvēkiem. Tādi, kas negrib būs vienmēr. Bet ir arī tādi, kam pietrūkst varbūt tikai nedaudz.

I: Jā, tieši tā. Pietrūkst informācijas. Un kur šo informāciju iegūt? Sociālie darbinieki arī nevar visu zināt. Pietam, par sociālajiem darbiniekiem un ar ģimenēm ar bērniem nestrādā jaunieši, kas visu zin par internetu. Kaut kādas apmācības būtu labs piedāvājums.

L: Pēdējais jautājums Luīze par ienākumiem. Vai tev visa nauda ienāk vienā datumā?

Lu: Mēneša sākumā man atnāk bērnu pabalsts un 25.datumā man ir alimenti.

L: Būtu grūtāk, ja viss atnāktu vienā dienā?

Lu: Noteikti.

I: Bet tiem ārkārtas vienalga kaut kur ir jābūt, kad tu pasaki - viss, šito es netērēšu!

Lu: Man bija moments, kad es vecākajam dēlam iedevu naudiņu un pateicu paslēp tā, ka neviens nezina. Tu man pēc tam iedosi, kad es pajautāšu. Protams, paiet kaut kāds laiciņš un bērns ir aizmirsis, kur viņš ir licis. Mēs meklējam, bet laikā nevarējām atrast. Vēlāk jau atradām.

L: Paldies par interviju!

Maģistra darbs

„Iedzīvotāju finanšu pratība uzkrājumu veidošanā” izstrādāts LU Sociālo zinātņu fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti.

Darba apjoms (neskaitot titullapu, satura rādītāju, apzīmējumu sarakstu, izmantotās informācijas avotu sarakstu, pielikumus, dokumentāro lapu un zemsvītras atsauces) ir 235 876 rakstu zīmes (ieskaitot intervālus).

Autors: _____ Līva Kauķe

Rekomendēju/nerekomendēju darbu aizstāvēšanai

(atbilstošo pasvītrot)

Vadītāja: docente Dr. sc.soc. Līga Rasnača _____ . ____ . ____ . 2016.

(personiskais paraksts)

Recenzents: docents Dr. sc.soc. Mareks Niklass _____

(personiskais paraksts)

Darbs iesniegts Socioloģijas nodaļā ____ . ____ . 2016

Dekāna pilnvarotā persona: metodiķe Inga Poļaka

Darbs aizstāvēts maģistra gala pārbaudījuma komisijas sēdē

____ . 06. 2016. prot. Nr. _____

Komisijas sekretārs: _____ (personiskais paraksts)